



TEREZA KOLUMBER

**DNY VŠEDNÍ I NEVŠEDNÍ:
KAŽDODENNOST PRŮMYSLOVÉ ŠKOLY
V BAŤOVĚ ZLÍNĚ**



Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Mgr. Tereza Kolumber, Ph.D.

DNY VŠEDNÍ I NEVŠEDNÍ: KAŽDODENNOST PRŮMYSLOVÉ ŠKOLY V BAŤOVĚ ZLÍNĚ



Univerzita Tomáše Bati
Fakulta humanitních studií

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Kolumber, Tereza

Dny všední i nevšední: každodennost průmyslové školy v Baťově Zlíně / Tereza Kolumber. -- Pořadí vydání: první, vydáno elektronicky. -- [Zlín] : Univerzita Tomáše Bati, Fakulta humanitních studií, 2026. -- 1 online zdroj. -- (Pedagogika) České a anglické resumé

Obsahuje bibliografii

ISBN 978-80-7678-404-8 (online ; pdf)

* 332.055.2 * 377 * 373.5:6 * 37.064.2 * 316.728 * 316.72/75 * (437) * (437.323) * (048.8) * (0.034.2:08)

- Baťovy závody (firma)
- Střední průmyslová škola (Zlín, Česko)
- 1937-1948
- místní rozvoj -- Československo -- 20. století
- odborné školství -- Československo -- 20. století
- střední průmyslové školy -- Československo -- 20. století
- učitel a žák -- Československo -- 20. století
- každodenní život -- Československo -- 20. století
- Zlín (Česko) -- společenské poměry -- 20. století
- monografie
- elektronické knihy

377 - Odborné vzdělávání [22]

Tato publikace vznikla na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně v rámci projektu „RVO/FHS/2025/002 Transdisciplinární přístupy ve vybraných oblastech preprimárního a primárního vzdělávání“.

© Mgr. Tereza Kolumber, Ph.D.

Recenzenti: Doc. PhDr. Dana Kasperová, Ph.D.
PhDr. Oto Polouček, Ph.D.

© Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2026

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ/EDICE PEDAGOGIKA

ISBN 978-80-7678-403-1 [tisková verze]

ISBN 978-80-7678-404-8 [elektronická verze]

OBSAH

ÚVOD	11
1/ VÝZKUMNÁ VÝCHODISKA A METODOLOGIE	15
1.1 Předmět zkoumání	15
1.2 Baťovské a průmyslové školství v historickém výzkumu	17
1.3 Dějiny každodennosti a mikrohistorie jako metodologický rámec výzkumu	19
1.4 Prameny a metody výzkumu	22
2/ CHARAKTERISTIKA ŠKOLSTVÍV ČESKÝCH ZEMÍCH (1918–1948)	29
2.1 Školství jako zrcadlo společenských a politických proměn	29
2.2 Vývoj průmyslového školství	32
3/ ZLÍN V ÉŘE KONCERNU BAŤA	37
3.1 Vznik a proměna průmyslového města	37
3.2 Proměny Zlína a koncernu Baťa v letech 1938–1948	40
3.3 Rozvoj veřejného a závodního školství ve Zlíně	42

4/ VZNIK, ARCHITEKTURA A SPRÁVA PRŮMYSLOVÉ ŠKOLY ZLÍN	45
4.1 Založení a rozvoj Průmyslové školy Zlín do roku 1948	45
4.2 Architektura a prostory školní budovy	50
4.3 Řízení školy a její učitelský sbor	54
5/ KAŽDODENNÍ ŽIVOT UČITELŮ A ŽÁKŮ NA PRŮMYSLOVÉ ŠKOLE ZLÍN	61
5.1 Proměny přijímacího řízení a nástup do školy	61
5.2 Výuka na průmyslové škole	69
5.2.1 Teoretická výuka	69
5.2.2 Praktická výuka	77
5.3 Výchova a život v internátech	80
5.3.1 Kolektivní život	81
5.3.2 Pravidla, řád a kontrola žáků	82
5.3.3 Finanční gramotnost žáků	84
5.3.4 Role a postavení vychovatelů	86
6/ ORGANIZACE VOLNÉHO ČASU	91
6.1 Sportovní a kulturní vyžití	91
6.2 Společenské akce a oslavy	94
7/ VÁLEČNÉ PRONÁSLEDOVÁNÍ ŽÁKŮ A UČITELŮ	97
7.1 Diskriminace žáků	97
7.2 Diskriminace učitelů	100
ZÁVĚR	105

POUŽITÉ ZDROJE	109
Archivní prameny	109
Tištěné prameny	113
Literatura	115
Právní předpisy	125
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	129
SEZNAM OBRÁZKŮ	137
MEDAILON AUTORKY	139
ANOTACE	141
ABSTRACT	143

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. Mgr. Jiřímu Zounekovi, Ph.D., za jeho odborné vedení, cenné rady, podporu a trpělivost. Mé poděkování patří také doc. PhDr. Marcele Janíkové, Ph.D., za její vstřícnost a podporu. V neposlední řadě děkuji své rodině, zejména svému manželovi, za jeho pochopení, důvěru a stálou oporu.

ÚVOD

Konec první světové války a rozpad Rakouska-Uherska vedl k vytvoření Československé republiky. Tento historický okamžik přinesl nadšení z nově získané nezávislosti a demokratického uspořádání státu, což mělo významný dopad i na školství. Potřeba přizpůsobení se novým společensko-politickým požadavkům vedla k reformám ve vzdělávacím systému. Stejná situace byla i v oblasti průmyslových škol, které musely reagovat na požadavky rostoucího a modernizujícího se průmyslu. Z toho důvodu vznikaly průmyslové školy, které měly poskytovat odpovídající odborné vzdělání potřebné pro rozkvět průmyslu v nové republice. Na jejich rozvoj ale nebylo mnoho času, neboť události spojené s odstoupením Sudet a se vznikem protektorátu Čechy a Morava měly zásadní dopad na další vývoj školství (více viz Šimůnek, 2005; Zahra, 2004). I když byl protektorát formálně vyhlášen jako autonomní oblast s právem na samosprávu, skutečná autonomie nebyla nikdy naplněna. Stejná situace ve školství pokračovala i po začátku druhé světové války v září 1939 (více viz Hughes, 2013; Zabecki, 2020).

V protektorátě Čechy a Morava patřil k významnějším průmyslovým městům také Zlín, kde dva roky před začátkem druhé světové války zahájila činnost Průmyslová škola Zlín (dále rovněž průmyslová škola). Vzhledem ke své velikosti neměla na českém území výraznější konkurenci. Škola však nebyla jedinečná jen svou velikostí či moderními budovami a vybavením. Klíčové bylo propojení teoretické a praktické výuky, neboť školu zřídil a provoz financoval koncern Baťa, sídlící ve Zlíně (více viz Doleshal, 2021).

Podnik byl ve světě známý svou výrobou obuvi, ale ve skutečnosti bylo jeho výrobní portfolio mnohem pestřejší a zahrnovalo i chemický či strojírenský průmysl. Během protektorátního období bylo ale hlavním úkolem vedení podniku přizpůsobit výrobu potřebám válečného hospodářství (více viz Marek, 2017). Do výroby

v rámci své praktické výuky byli zapojeni žáci průmyslové školy. Právě pro tento potenciál se zlínská průmyslová škola stala předmětem zájmu nacistů. Tématu školství v protektorátním období již byla v obecné rovině věnována pozornost (jako příklad lze uvést Bosák, 1969; Havlíková, 2004; Koura, 2016; Michlová, 2012; Morkes, 2005; Špringl, 2004), nicméně vývoj průmyslového školství je dosud takřka neprozkoumané téma.

Průmyslové školství, konkrétně Průmyslová škola Zlín, je předmětem této monografie. Během výzkumu ve Státním okresním archivu ve Zlíně a v Národním archivu jsem zjistila, že k baťovskému průmyslovému školství z období druhé světové války a třetí republiky jsou dochovány archivní materiály, které dosud nebyly podrobněji prozkoumány. Studium těchto archiválií ukázalo, že klíčovou institucí pro výchovu a vzdělávání mládeže v oblasti průmyslového školství byla právě Průmyslová škola Zlín. Hlavním cílem monografie je prozkoumat, popsat a vysvětlit důvody vzniku Průmyslové školy Zlín a každodenní život učitelů, vychovatelů a žáků v období let 1937 až 1948.

Monografie se nezaměřuje pouze na výuku žáků ve škole, ale soustředí se i na jejich výchovu a volnočasové aktivity na internátech. Zkoumání těchto aspektů umožňuje odhalit, jak učitelé a vychovatelé formovali hodnoty a postoje žáků prostřednictvím výuky, výchovného působení a organizací volného času. V práci sleduji každodenní život instituce v různých historických etapách, konkrétně v první a druhé Československé republice, v protektorátě Čechy a Morava a v třetí Československé republice. Soustředím se na dosud neprozkoumané období fungování školy během nacistické totality a následného přechodu ke komunistickému totalitnímu režimu. Zvláštní pozornost věnuji indoktrinaci a jejímu vlivu na každodenní život školy. Následná historická etapa po roce 1948 nebyla v této práci předmětem zkoumání, neboť změna společenské a politické situace a její projev v životě školy by vydala na další samostatnou práci.

Pro výzkum jsem zvolila historiografické přístupy makrohistorie a mikrohistorie. Tímto způsobem sleduji školu jak v širších souvislostech, tak i z perspektivy každodenního života učitelů a žáků. Pro práci s archivními materiály využívám tradiční metody historického výzkumu, konkrétně metodu přímou, nepřímou a progresivní. Kombinace historiografických přístupů umožňuje vytvořit plastický obraz historie Průmyslové školy Zlín v rámci baťovského školství v kontextu historických událostí 30. a 40. let 20. století.

Výsledky výzkumu prezentuji v několika kapitolách. Nejprve osvětluji teoreticko-metodologický rámec práce, který slouží jako základ pro pochopení použitého historiografického přístupu a metod výzkumu. V kapitole o obecné charakteristice školství v českých zemích se soustředím na historický vývoj a změny ve školském systému na státní úrovni, které měly dopad na každodenní fungování Průmyslové

školy Zlín. Další kapitola se zaměřuje na vliv rodiny Baťů na rozvoj Zlína, zejména na tamní vzdělávací instituce. V této souvislosti mě zajímalo, jak specifické potřeby podniku Baťa ovlivnily koncepci a organizaci školství ve Zlíně. Poslední dvě kapitoly se zaměřují na makro- a mikroúroveň života žáků a učitelů Průmyslové školy Zlín. Podobně jako Kasper a Kasperová (2020) se zaměřuji na společensko-politický kontext z makrohistorické perspektivy, v němž průmyslová škola fungovala. Současně se věnuji zkoumání každodenního života učitelů a žáků této školy prostřednictvím mikrohistorického přístupu. Soustředila jsem se na zřízení školy, přijímací řízení, strukturu a obsah výuky, životní podmínky žáků v internátech, jejich volnočasové aktivity a problematiku diskriminace během nacistické okupace.

Tato monografie tematicky i metodologicky vychází z mé disertační práce „Každodennost Průmyslové školy Zlín v letech 1937–1948“ úspěšně obhájené v červnu 2025 na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Monografie na tuto práci navazuje, avšak je publikována v mírně revidované podobě. Cílem této publikace je zpřístupnit výsledky disertačního výzkumu širšímu odbornému publiku a nabídnout komplexní pohled na vývoj a každodenní život Průmyslové školy Zlín v letech 1937–1948.

1/

VÝZKUMNÁ VÝCHODISKA A METODOLOGIE

Před samotným zpracováním zvoleného tématu je nutné vymezit teoretický a metodologický rámec zkoumané problematiky. Po představení předmětu výzkumu a přehledu dosavadního stavu poznání se zaměřuji na metodologická východiska práce, především na historiografický přístup dějin každodennosti. Závěrem kapitoly pak popisují využití prameny a metody historického výzkumu.

1.1

Předmět zkoumání

Vymezení pojmu průmyslová škola představuje nesnadný úkol a kvůli jeho přetrvávající nejednoznačnosti se objevuje v průběhu zkoumaného období několik definic. Základy průmyslového školství je možné najít v tzv. nedělní škole Jana Křtitele de la Salle, která vznikla v roce 1699 (Anon, 1853) a jež byla dobově označována jako první průmyslová škola Evropy (Anon, 1880). Prodleva v rakouské monarchii byla způsobena protichůdnými zájmy jednotlivých skupin a rozmanitostí živností, které formovaly rakouské hospodářství. O vznik specializované vzdělávací instituce po vzoru Francie a německých států se zasazovala především Dolnorakouská obchodní a průmyslová komora. Jednání komory v květnu 1857 vyústila v rozhodnutí zřídit při gumpendorferské reálce na vídeňském předměstí průmyslovou školu pro tovární a řemeslnické učně (Gewerbeschule für Fabriks- und Gewerbs- Lehrlinge), která měla být zpočátku omezena na jednoleté studium zaměřené na obory, jejichž grémia budou na vzniku školy finančně participovat (Miesbach & Holdaus, 1857; Teirich, 1859). V lednu 1858 došlo k aktivaci instituce, přičemž ještě v průběhu

roku 1858 vznikly ve Vídni a na vídeňském předměstí další průmyslové školy. V dalších desetiletích se jejich počet zvyšoval.

Jak připomíná Šubert (1932), pojem průmyslová škola (*Gewerbeschule*) v Rakousku-Uhersku označoval nejen klasické průmyslové školy, kterým ve své práci věnuji pozornost, ale také odborné školy, živnostenské pokračovací školy a odborná učiliště pro ženská povolání. Průmyslové školy byly často vnímány jako sběrná kategorie různorodých institucí, jejichž charakter a účel se v průběhu času výrazně měnily. Tento problém ilustrují například oslavy stého výročí založení průmyslových škol v roce 1937, kde se slavilo založení instituce, která byla ve skutečnosti pouze místem konání nedělních kurzů (Jílek & Lomič, 1973). V roce 1914 pak bylo v rakousko-uherské monarchii stanoveno, že vyšší průmyslové školy, vyšší průmyslové odborné školy a odborné školy stavitelské mají být považovány za střední školy (*nařízení ministeria věcí duchovních a vyučování č. 53/1914 ř. z.*). Po skončení první světové války přijala nově vzniklá Československá republika rakousko-uherskou soustavu průmyslového školství, přičemž jeho správa nově patřila dle *zákona č. 292/1920 Sb. z. a n.* do kompetence MŠANO.¹ Na počátku dvacátých let dvacátého století označoval termín průmyslová škola instituci připravující mládež pro pozice dělníků v různých sektorech průmyslu (Boháč, 1968; Dvořák, 1969). Podle Rosy a Jindry (1928) existovalo v Československu několik typů průmyslových škol: průmyslové školy vyšší a mistrovské, odborné školy pro jednotlivá odvětví průmyslu (zahrnující i odborné školy pro ženská či dívčí povolání), živnostenské pokračovací školy (učňovské školy) a umělecko-průmyslové školy. V širším slova smyslu se řadily do průmyslového školství také obchodní a zemědělské školy.

Pro výzkum dějin průmyslového školství lze najít několik důvodů. Průmyslové školy představují specifický typ školství, který nebyl dostatečně odbornou veřejností zkoumán, a to zejména v období první až třetí republiky. Už Čapek (1947) zdůrazňoval, že k vývoji průmyslových škol nelze uvést mnoho dat, a doufal, že těmto typům škol bude v budoucnu věnována větší pozornost. V této souvislosti nelze přehlížet, že průmyslové školství bylo značně koncisně pojato také ve Slovníku veřejného práva československého (Šubert, 1932), jenž se jinak školství věnoval poměrně podrobně.

I o několik desítek let později upozorňuje Průcha (2019) na absenci odborných studií k historickému vývoji československého průmyslového školství. Problematika průmyslového školství je významná i z toho důvodu, že průmyslové školy hrály důležitou roli v rozvoji národního hospodářství a jejich vznik i vývoj

1 Od r. 1925 se díky vládnímu nařízení č. 25/1925 Sb. z. a n. dostaly i slovenské odborné školy pod působnost MŠANO.

lze chápat jako odraz sociálních, ekonomických a politických změn, které éra 20. až 40. let dvacátého století přinesla. Studium průmyslového školství je důležité i z toho důvodu, že po roce 1948 se pozornost ministerstva školství a osvěty soustředila na rozvoj právě těchto škol. Období komunistické totality se vyznačuje především intenzivní industrializací, plánovaným a státem řízeným hospodářstvím. V této souvislosti průmyslové školy nabyly na významu, jelikož zásadním způsobem přispěly k přípravě technicky vzdělaných pracovníků. Zvýšený zájem o průmyslové školství byl podpořen už Košickým vládním programem, který zdůrazňoval industrializaci a průmyslový rozvoj Československé republiky. Tyto politické a ekonomické strategie společně formovaly vzdělávací politiku, která měla za cíl vychovat technicky orientované pracovníky schopné naplnit ambice rychlého průmyslového rozvoje země. Tématu průmyslového školství v období komunistické totality se věnuje kupříkladu Šimáně (2021, 2023a, 2023b).

Studium dějin Průmyslové školy ve Zlíně v letech 1937 až 1948 nabízí také mimořádnou příležitost k pochopení vztahu mezi rozvojem koncernu Baťa a závodní vzdělávací institucí ve specifickém historickém a sociálním kontextu. Časový úsek a lokalita jsou zajímavé z několika důvodů. Průmyslová škola byla zřízena s cílem poskytovat odborné vzdělání budoucím zaměstnancům podniku Baťa. Léta 1937 až 1948 zahrnují jak období před druhou světovou válkou, tak i období okupace a následné poválečné rekonstrukce. Změny v politické situaci ovlivnily fungování školy, jejíž studiem lze ilustrovat, jak vzdělávací instituce reagovala na měnící se vnější podmínky.

1.2

Baťovské a průmyslové školství v historickém výzkumu

Ve svém výzkumu se zabývám jednou ze škol založených podnikem Baťa, přičemž specifika baťovského školství jsou předmětem pozornosti již od 90. let 20. století. Zvýšený zájem o baťovskou tematiku je možné vysvětlit několika faktory. Za komunistického režimu byli Tomáš i Jan Antonín Baťovi hlavními symboly kapitalistického režimu, vůči němuž se tehdejší ideologie vymezovala. To vedlo také ke kritice baťovských škol (více viz Svatopluk, 1947). Po sametové revoluci bylo možné zkoumat baťovské školství objektivním způsobem. Jedny z prvních příspěvků o výchově a vzdělávání v baťovském Zlíně jsou studie Urbanovské (1996, 1997, 1998), které se zabývají vznikem a rozvojem pokusného školství ve Zlíně a pedagogickým sborem na Masarykově pokusné škole. Zlínským pokusným školstvím se zabývá i Kozlík (1996), který popisuje také vzpomínky na praxi v pokusné škole, kde v meziválečném období působil jako učitel.

Současné poznání tématu obohacují práce Kaspera (2015) a Kasperové (2015), které poskytují podrobný pohled na meziválečnou školskou reformu v Československu se zaměřením na principy a specifika zlínského pokusného školství. Kasper a Kasperová (2020) také systematicky zkoumají pedagogickou koncepci zlínské pokusné měšťanské i obecné školy. Kromě toho řeší způsoby ovlivňování veřejných národních škol podnikem Baťa pomocí Spolku rodičů ve Zlíně. Tyto práce představují komplexní studie, které významně přispívají k hlubšímu pochopení vzdělávacích inovací v tomto období. Proto je lze chápat i jako důležitý zdroj poznání československého pokusného školství. Kromě těchto publikací lze v odborné literatuře nalézt i studie Wicherka (2005a) či Ďurišové (2011), které neřeší pouze zlínské pokusné školy, ale věnují se i dalším vzdělávacím institucím, včetně průmyslového školství a vzdělávání dospělých. Texty poskytují analýzu vývoje veškerých existujících vzdělávacích institucí v baťovském Zlíně. Přestože se autoři zabývají i Průmyslovou školou Zlín, téma je zpracováno spíše v obecné rovině a je omezeno na několik odstavců. Zejména Wicherka (2005a) se zaměřuje na širší kontext zlínského školství, který zkoumá pomocí historické statistiky. Srovnává také stav zlínského školství před rozvojem továrny Baťa a v průběhu jejího rozmachu v období první republiky.

Studie Kasperové (2014) či Kaspera a Kasperové (2018) poskytují podrobný rozbor závodního školství a systematicky zkoumají výchovné cíle, které stanovily závody Baťa pro výchovu mládeže. Zároveň se soustředí na způsob výběru zaměstnanců prostřednictvím psychotechnických testů. Předmětem studií je i Baťova škola práce, jejíž vzdělávací koncepce je zkoumána v kontextu meziválečného období. V monografii Kasperové (2014) je zmíněna i Průmyslová škola Zlín, ale jen na několika stranách v obecných rysech. Problematiku Baťovy školy práce v Sezimově Ústí se blíže zabývají Pártlová a Žlábková (2014). Vedle těchto publikací se objevují i texty Končítíkové (2014a, 2014b), resp. Culík Končítíkové (2016), které sledují život chlapců i dívek na internátě a rozdíly v přístupu podniku Baťa k jejich výchově a vzdělávání na základě genderu. Ze zahraničních studií se baťovskému školství věnuje Doleshal (2021), který ve své monografii řeší také otázku zlínských škol. V souvislosti s Baťovou školou práce se soustředí zejména na to, jakým způsobem závody Baťa zasahovaly do života žáků a do jejich denního režimu na internátech.

Ačkoliv byla Průmyslová škola Zlín jednou ze vzdělávacích institucí založených podnikem Baťa, byla zároveň integrována do soustavy průmyslových škol. V období první republiky se na tyto školy soustředí Kádner (1929, 1931), který na několika stranách přibližuje stav průmyslového školství v rakousko-uherské monarchii a následně v Československu. Soustředí se hlavně na stručný popis vzniku a vývoje těchto škol. Během období nacistické okupace se tématu odborného školství věnuje Ústav

lidské práce (1943), který v příručce poskytuje výčet jak německých, tak i českých odborných škol. V knize jsou uvedeny i základní informace o jednotlivých školách, včetně jejich účelu, délky studia a podmínek přijetí. Text byl publikován během druhé světové války, ale i tak poskytuje základní údaje pro pochopení struktury a funkce odborného vzdělávání v období okupace.

Tato monografie se soustředí na oblasti, které dosavadní výzkum baťovského školství ponechával spíše stranou, a usiluje o doplnění poznatků o organizaci, fungování a každodenním životě Průmyslové školy Zlín ve 30. a 40. letech 20. století.

1.3

Dějiny každodennosti a mikrohistorie jako metodologický rámec výzkumu

Metodologickým východiskem pro výzkum Průmyslové školy Zlín je historiografický přístup dějiny každodennosti (*Everyday life*, *Alltagsgeschichte*), který je podle Šimáně (2019b) možné chápat jako synonymum mikrohistorie. Jak uvádí Sedlák (2013), někteří výzkumníci ve svých pracích používají termín každodennost, ale často jej neopírají o jasně definovaný metodologický rámec, a tak v jejich dílech zůstává tento termín nejasný a vágní. Jednoduše lze označit za každodennost rutinu běžných lidí a jejich osobní život, který se vymezuje proti veřejnému společenskému životu. Brewer (2010) upozorňuje, že studium každodennosti obyvatel se v průběhu několika posledních desítek let stalo legitimním objektem výzkumů.

Základy dějin každodenního života je možné datovat na konec 19. století, kdy se historikové snažili distancovat od tradičního dějepisectví. Vyjádřili kritiku zejména vůči politickým a vojenským událostním dějinám, které rozvíjel Leopold von Ranke. Počátky historiografického přístupu dějin každodennosti lze najít ve francouzské historické škole Annales, u jejíhož zrodu stáli Marc Bloch a Lucien Febvre (Le Goff, 1983; Moran, 2004). Jejich pozornost se soustředila na zkoumání dějin zdola, perspektivou obyčejných lidí, kteří byli dříve v odborných publikacích přehlíženi (Zounek et al., 2015). Tento přístup se nejdříve nesetkal s velkým porozuměním, ale jeho obliba vzrostla ve druhé polovině 20. století. Zvrat byl reakcí na přemíru výzkumů založených na historické statistice a sociální historii, které nezohledňovaly osudy běžného člověka. Historikové hledali jiné úhly pohledu, než jaké poskytovaly tzv. velké událostní dějiny (více viz Burke, 2015). Podle Iggerse (2002) by měla historie pátrat po významu dějin. V tomto směru historikové zdůrazňují, že dějiny nejsou jen dílem anonymních mas, ale že klíčovou roli v nich hrají jednotlivci a jejich příběhy.

Studium dějin každodennosti vyžaduje odpoutání se od politických či událostních dějin, které se zaměřují na makrohistorický vývoj. Podle Nohejla (2001) má mnoho zlomových momentů velkých dějin téměř minimální dopad na život běžných lidí, kteří svou realitu vnímají odlišně v závislosti na konkrétních okolnostech, sociálním postavení, náboženství a genderu. Tento přístup se soustředí na popis a interpretaci života běžných obyvatel, přičemž je ovlivněn antropologií, etnologií a etnografií, které se zaměřují na detailní studium všedních aspektů života a mikrohistorických fenoménů (více viz Magnússon & Szijártó, 2013). Jak upozorňuje Burke (2011), vzájemné působení antropologie a historie vedlo k formování disciplíny historická antropologie. Podle zastánců tohoto přístupu jsou běžní obyvatelé aktéry dějin, a proto je nutné zabývat se tím, jak takoví lidé vnímali zásadní historické změny (Medick, 2001).

V paradigmatickém rámci historické antropologie se v Itálii od 70. let 20. století rozvíjela mikrohistorie (více viz Magnússon, 2013). Mezi hlavní charakteristiky mikrohistorie patří analýza úzce ohraničeného fenoménu a zkoumání toho, jak jej obyčejní lidé prožívali a chápali. Pro výzkumníka je důležité detailní zkoumání historického materiálu, který zahrnuje dříve přehlížená fakta (Szijártó, 2002). V souvislosti s dějinami školství je možné na příkladu jedné školy interpretovat malé dějiny, bez kterých by velké událostní dějiny zůstaly nepochopeny. Stejně jako v Itálii, tak i v Německu se od 70. let 20. století rozvíjejí dějiny každodennosti (Alltagsgeschichte), neboť vědci usilovali o pochopení toho, jak lidé přemýšleli a co je k jejich jednání vedlo (Horák, 2014). Tento přístup se začal uplatňovat zejména při hledání příčin fungování státních režimů. Dějiny každodennosti ukazují, že je klíčová repetitivita či rutinizace činností tvořících náplň všedního dne. Lidé si zvyknou brát režim jako něco daného a samozřejmého, kvůli čemuž ho přestanou vnímat jako cizí (více viz Fitzpatrick, 1999; Pullmann, 2008). Podle Šimáně (2019a) vyžadují dějiny každodennosti, aby výzkumník znal širší kontext i místní realie. Vzhledem k výše uvedenému by mohlo vzniknout chybné přesvědčení, že mikrohistorie a makrohistorie představují odlišné protipóly, což ale není pravda. Oba přístupy se vzájemně doplňují a obohacují (Berger, 2018; Graham et al., 2015).

Průmyslovou školu Zlín zkoumám pomocí mikrohistorického přístupu, neboť se snažím poznat každodenní život učitelů a žáků. Současně se ale věnuji studiu širšího společensko-politického kontextu, který měl zásadní vliv na fungování školy. Makrohistorický pohled mě vedl ke studiu odborných zdrojů, které poskytují obecně-historický rámec zkoumaného tématu. Snažím se o komplexní pochopení historického vývoje školy v kontextu jak lokálních, tak celospolečenských událostí. Proto jsem do monografie zařadila také kapitolu o vývoji školství na našem území.

Tento kombinovaný mikro- a makrohistorický přístup se promítá i do způsobu, jakým je v práci uchopen koncept každodennosti. Každodennost je operacionalizována prostřednictvím konkrétních analytických kategorií, které umožňují její sledování v dochovaných pramenech. Každodenní život Průmyslové školy Zlín je analyzován skrze opakující se praktiky, rutiny a situace, jež strukturují všední den aktérů školy. Soustředím se zejména na organizaci výuky a praktického vyučování, denní režim žáků, podmínky života v internátech, volnočasové aktivity, vztahy mezi žáky, učiteli a vychovateli, jakož i projevy disciplíny, kontroly a indoktrinace. Na každodennost je nahlíženo v její proměnlivosti v čase, zejména v souvislosti s během školního roku, politickými a společenskými změnami, které ovlivňovaly fungování školy. Analytické kategorie tak umožňují sledovat nejen stabilní a repetitivní aspekty školního života, ale také narušení běžného režimu a adaptační strategie aktérů v období nacistické okupace a poválečné obnovy.

Jednou z kategorií každodennosti je také indoktrinace, která slouží k zachycení ideového působení na žáky prostřednictvím vzdělávacích, výchovných a mimoškolních praktik. Indoktrinace není redukována pouze na politickou či ideologickou propagandu typickou pro totalitní režimy, ale je na ni nahlíženo v širším smyslu jako na soubor mechanismů, jejichž cílem je formování hodnot, postojů a žádoucích vzorců chování (více viz Callan & Arena, 2010). Při analýze pramenů je indoktrinace operacionalizována prostřednictvím několika indikátorů, mezi něž patří zejména jasné vymezení žádoucího chování a hodnot, ritualizace ideových obsahů (oslavy, slavnosti, povinné akce), institucionalizovaná kontrola volného času mládeže, důraz na loajalitu k politickému či hospodářskému systému a jazykové prostředky. Tento přístup umožňuje sledovat proměny forem indoktrinace v čase a ukazuje, že ideové působení na mládež nebylo omezeno pouze na nacistickou okupaci či poválečné období, ale že určité jeho prvky lze identifikovat již v meziválečném období. V tomto smyslu analýza upozorňuje na kontrolní aspekty baťovského sociálního a vzdělávacího systému (více viz Marek & Strobach, 2013).

V rámci výzkumu jsem využila i historiografický přístup vizuální historie, jenž se opírá o analýzu obrazového materiálu, jako jsou fotografie, ilustrace, filmy. Podle Fendlera (2017) tento přístup pomáhá rekonstruovat minulé události a odhalovat informace, které nemusí být zaznamenány v textových zdrojích. Detailní studium dobových fotografií budov, vybavení školy a internátu, stejně jako pomůcek ke zjišťování technického nadání žáků mi umožnilo získat hlubší porozumění otázkám materiálního zabezpečení vzdělávacího procesu.

Hlavním cílem monografie je prozkoumat, popsat a vysvětlit důvody vzniku Průmyslové školy Zlín a každodenní život učitelů, vychovatelů a žáků v období let 1937 až 1948. Ve výzkumu Průmyslové školy Zlín se zaměřuji na období od první republiky, kdy byla instituce založena podnikem Baťa. Každodenní život školy

zkoumám ale i v období nacistické okupace a třetí republiky. Časový rozsah je zvolen z důvodu sledování vývoje školy v kontextu zásadních politických a společenských změn, které měly výrazný dopad na její fungování. Studium je omezeno na období do konce školního roku 1947/48, což je vymezeno legislativními změnami, které nastaly s přijetím nového *školského zákona č. 95/1948 Sb.* Nový historicko-společenský kontext je tak odlišný, že další sledování školy by vyžadovalo samostatný výzkum, který by reflektoval historické okolnosti.

Hlavní výzkumná otázka zní: **Jaké byly důvody ke vzniku Průmyslové školy Zlín a jak vypadal každodenní život učitelů a žáků na této škole v období let 1937 až 1948?**

Vzhledem k rozsahu výzkumu jsem si stanovila i specifické výzkumné otázky: **Jaká byla motivace k založení školy a jakou roli v tomto procesu sehrály závody Baťa? Jaká byla architektonická podoba školy a jaké bylo uspořádání školních prostor? Jakým způsobem byla škola spravována z hlediska financí a lidských zdrojů?** Další výzkumné otázky řeší problematiku výuky. V této souvislosti se ptám, **jakým způsobem probíhalo přijímací řízení žáků na školu? Jak vypadala teoretická a praktická výuka a jak se změnila během nacistické okupace a po ní?** Ve výzkumu jsem se zabývala i životem žáků v domovech. Konkrétně se ptám, **jaký byl denní režim žáků v internátech? Jaké aktivity vyplňovaly volný čas žáků?** V neposlední řadě se ptám, **zda byla přítomná diskriminace v životě učitelů a žáků během období nacistické okupace a jaké byly její projevy?**

Definitivní formulace specifických výzkumných otázek byla ovlivněna průběžným studiem archivních dokumentů. Proces výběru a úprav těchto otázek byl závislý na stavu dostupnosti archiválií. Důraz jsem kladla především také na vybraná klíčová témata, jejichž zkoumání považuji za nejrelevantnější pro dosažení cíle práce.

1.4

Prameny a metody výzkumu

Pro historický výzkum má zásadní význam studium archivních pramenů, přičemž dějiny každodennosti vyžadují zmenšení měřítka výzkumu a velmi detailní a intenzivní studium pramenů, které při studiu velkých dějin mohou být opomíjené (Magnússon & Szijártó, 2013). Základ pro studium každodennosti Průmyslové školy Zlín tvoří různorodé archiválie, které umožňují zkoumat každodenní jevy této vzdělávací instituce. Hlavním zdrojem informací pro výzkum byl Státní okresní archiv Zlín.

Základním výchozím bodem je fond *Průmyslová škola strojnická Gottwaldov*, který obsahuje zhruba tisíc inventárních jednotek. Obsahem fondu jsou kupříkladu zápisy z porad učitelů a přednostů jednotlivých oborů, zápisy ze schůzí závodní rady, korespondence školy, katalogy žáků a učitelů, oběžníky ředitele školy, třídní výkazy, protokoly o maturitních zkouškách a kronika zlínské průmyslové školy.² Tyto archiválie poskytují informace o zřízení a chodu školy, o nucené práci žáků během nacistické okupace, odbojové činnosti, internovaných žáků a učitelů a průběhu zestátnění školy. Fond *Střední průmyslová škola stavební Zlín* je doposud částečně nezpracovaný. Z něj mi byl zpřístupněn pouze katalog žáků, který odkryl informace o charakteristice žáků průmyslové školy (předchozí vzdělání, prospěch, kázeňské problémy, zdravotní stav).

Jedním z nejobsáhlejších fondů Státního okresního archivu Zlín je fond Baťa, který je kvůli svému rozsahu dále rozdělen podle signatur. Pro výzkum zlínské průmyslové školy se ukázal být důležitý fond *Baťa, sign. II/5*. Z něj je zajímavá korespondence Baťovy školy práce ve Zlíně. Fond je také důležitým zdrojem informací o životě vychovatelů v chlapeckých internátech, neboť zahrnuje údaje o výdělčích vychovatelů a zápisy z jejich porad. Kromě toho obsahuje fond fotoalbum průmyslové školy, její organizační statut a výroční zprávu. Informace o vztazích mezi podnikem Baťa a průmyslovou školou jsou dokumentovány v pokladních denících Spolku rodičů ve Zlíně. U fondu Baťa jsem zůstala, ale pokračovala jsem studiem *signatur II/1, I/4, II/4 a II/6*. V nich obsažené informace dokreslovaly celkovou charakteristiku zlínského školství včetně názorů Tomáše a Jana Antonína Bati na budoucí rozvoj zlínského školství a jejich příkazů, jakož i příkazů Dominika Čipery směřujících ředitelům zlínských škol.

Pro hlubší porozumění kontextu zkoumaného tématu, zejména vztahu mezi obecní politikou a životem průmyslové školy, jsem se zaměřila na studium fondu *Archivu města Zlína*. Fond nejenže obsahuje kroniku obce, ale také archiválie (korespondenci, zápisy z porad města), které dokumentují proměnu ve způsobu oslavování významných dnů a státních svátků. Do těchto oslav byli aktivně zapojeni všichni žáci průmyslové školy a studium těchto archiválií objasňuje společenský život žáků a jejich propojení se zlínskými závody.

Jako další významný zdroj slouží fond *Okresní úřad–Okresní národní výbor Zlín*. Ten zahrnuje podrobné informace o budově, vybavení a plánech na budoucí rozšíření zlínské průmyslové školy. Kromě toho fond poskytuje detailní údaje o poválečném zacházení s německou menšinou v regionu, včetně záznamů o internaci a následném odsunu německých občanů, mezi kterými byl i jeden z učitelů průmyslové školy.

2 Dochovala se pouze kronika školy z let 1947 až 1952, v níž jsou události spojené s životem školy popsány opravdu jen stručně. Pro výzkum se proto ukázaly jako stěžejní zdroj informací zápisy z různých porad, korespondence školy a katalogy studentů a učitelů.

Materiály umožňují hlubší vhled do historických událostí, které formovaly sociální klima v poválečném období.

Ve svém výzkumu rovněž využívám archivní fond *Okresního školského výboru Zlín*, konkrétně jednu inventární jednotku, která obsahuje korespondenci týkající se nacistické perzekuce učitelů působících ve Zlíně. Materiály poskytují informace o internaci a dalších osudech učitelů z průmyslové školy. V archiválii je možné nalézt také záznamy o řešení finanční pomoci pro rodiny postižených učitelů ze strany závodů Baťa. Fond obsahuje celkem 149 inventárních jednotek, které řeší problematiku především obecných a měšťanských škol. Archiválie byly v průběhu let poškozeny vlhkem a plísní a schází korespondence z let 1935–1937 a 1942–1944.

Dále jsem čerpala data z fondu *Rukopisy*, opět z jedné inventární jednotky. Ta obsahuje paměti žáka průmyslové školy, který začal školu navštěvovat krátce před vypuknutím druhé světové války. Význam těchto pamětí spočívá v poskytnutí jiného pohledu na školní prostředí, jelikož doposud zkoumané archivní materiály byly primárně psány učiteli, vychovateli nebo zástupci podniku Baťa. Perspektiva žáků v nich ale nebyla zastoupena. Žák se ve svých vzpomínkách soustředí na náročné začátky v továrně, život v chlapeckých internátech a volný čas, který byl vyplněný sportem a společenskými akcemi.

Po studiu pramenů ve Státním okresním archivu Zlín jsem pokračovala v badatelské činnosti v Národním archivu. Klíčový byl zejména fond *Ministerstva školství Praha*, který obsahuje korespondenci mezi představiteli Průmyslové školy Zlín a ministerstva školství a spisy ministerstva. Archiválie zahrnují kupříkladu hospitační zprávy, materiály k revizi učebnic a osnovy školy. Po takřka pětiletém bádání v rozličných relevantních archivech je možné konstatovat, že veškerá pramenová základna k tématu byla prostudována a využita. Případná absence rozboru některých možných dílčích otázek souvisí s okolností, že k takové problematice již nejsou dochovány archiválie.

Po heuristické fázi následovalo studium a analýza pramenů. Při mikrohistorické analýze archiválií jsem využila kombinaci tradičních metod historického výzkumu (více viz Claus & Marriott, 2012). Pomocí přímé metody jsem získala historická fakta bezprostředním zkoumáním pramene, v němž jsou informace obsaženy. Při užití této metody výzkumník postupuje od jednotlivostí obsažených v pramenu k zobecnění (Zwettler et al., 1996). Příkladem použití přímé metody může být získání informací o zřízení a pozdějším postátnění průmyslové školy.

Ve výzkumu jsem uplatnila také nepřímou metodu, která mi umožnila zkoumat příčiny a důvody jevů. Pomocí ní jsem hledala odpovědi na otázky, proč se tak stalo a proč tomu tak bylo. Jako ilustraci lze uvést zjišťování faktorů vedoucích k přerušení výuky v prvních měsících roku 1945. Dalším příkladem je zjišťování

důvodů, proč byli přijati ke studiu na průmyslovou školu chlapci, kteří nesplňovali jednu z klíčových podmínek přijetí, a to výborný zdravotní stav. V neposlední řadě jsem využila i progresivní metodu, neboť jsem při popisu historických skutečností sledovala a zachycovala minulé události tak, jak po sobě následovaly (více viz Zounek & Šimáně, 2014).

Výzkum Průmyslové školy Zlín ale není založen pouze na studiu archivních materiálů. Vedle archivních zdrojů jsem se věnovala také studiu regionálních periodik z oblasti Zlína, mezi které patří *Zlín: Časopis pro šíření zásad služby veřejnosti*, *Zlín: Sdělení zaměstnanců firmy Baťa*, *Nový Zlín* a *Tep nového Zlína*. Noviny *Zlín* jsem sledovala v období let 1932–1945, po tomto roce periodikum nevycházelo. *Nový Zlín* byl vydáván v roce 1945, od roku 1946 se transformoval do periodika *Tep nového Zlína*, jehož vydávání sleduji až do roku 1948. Články z místního tisku obsahují zejména informace o volném času žáků průmyslové školy (sportovní soutěže, rekreační tábory) a o způsobu zapojení chlapců do zlínských oslav významných dnů (1. květen, 28. říjen, 15. březen).

Dále jsem se ve výzkumu soustředila i na studium právních předpisů z období let 1918–1948 (zákony, vládní nařízení, vyhlášky), které formovaly podobu československého a později protektorátního průmyslového školství. Využila jsem automatizovaný systém pro práci s právními informacemi (ASPI), který poskytuje přístup ke všem verzím předchozích právních předpisů. Během studia dobové legislativy jsem zjistila, že podrobnější informace o charakteru průmyslového školství nabízejí výnosy uveřejněné ve *Věstnicích ministerstva školství a národní osvěty* a *Věstnicích ministerstva školství a osvěty*. Zejména během období nacistické okupace vydávalo ministerstvo řadu výnosů, neboť pro zákonodárce bylo praktičtější řídit protektorátní školství prostřednictvím těchto rychle implementovatelných právních předpisů.

Dobová periodika a legislativní texty jsem podrobila obsahové analýze. Jedná se o metodu určenou k důkladnému zkoumání obsahu různých textových materiálů (více viz Drisko & Masni, 2016; Mayring, 2022). Jednotkou analýzy byl článek a právní předpis. Obsahová analýza byla vedena s cílem identifikovat opakující se tematické okruhy vztahující se ke každodennímu fungování Průmyslové školy Zlín a k proměnám role školy v různých politických a společenských kontextech. Analytický postup vycházel z deduktivního přístupu (Gavora, 2015), kdy byly nejprve vymezeny rámcové tematické okruhy na základě výzkumných otázek a následně zpřesňovány v průběhu práce s analyzovaným materiálem. V dobových periodikách byly sledovány zejména kategorie spojené s každodenním životem žáků (výuka, praxe, volnočasové aktivity, internátní život), s výchovným působením školy (formování hodnot, pracovní morálka, vztah k podniku Baťa) a s ideologickými prvky, jejichž podoba se proměňovala v závislosti na politickém režimu (loajalita ke

státu, indoktrinace, povinnosti mládeže). Zvláštní pozornost byla věnována tomu, jakým způsobem byla škola prezentována v místním tisku a jak se tato prezentace měnila v období protektorátu a třetí republiky. V případě analýzy legislativních textů nebylo analytickou jednotkou pouze průmyslové školství jako institucionální celek, ale také postavení a povinnosti učitelů a mládeže, zejména v období nacistické okupace. Zaměřila jsem se především na organizaci průmyslového školství, práva a povinnosti aktérů vzdělávacího procesu a na zásahy státu do jeho fungování, tedy na povinnou službu mládeže či na zavádění povinné zkoušky z německého jazyka pro učitele. Opakující se motivy byly následně interpretovány v širším historickém kontextu a propojeny s poznatky archivních pramenů, což umožnilo propojit rovinu právních předpisů s každodenní realitou fungování školy.

Při přípravě monografie jsem zamýšlela vycházet také z metody orální historie. Uskutečnila jsem několik rozhovorů se dvěma pamětníky, kteří ovšem vzhledem k pokročilému věku neměli mnoho vzpomínek na studium na Průmyslové škole Zlín. Navíc se během vyprávění často ztráceli a zaměňovali jednotlivé informace, jež se ukázaly jako nesouvisející a pro výzkum neupotřebitelné. Rozhovory bylo nutné opakovaně přerušovat, přičemž během této doby oba pamětníci zemřeli, a jejich svědectví se proto nepodařilo zaznamenat v dostatečně ucelené podobě.

Výčet pramenů ukazuje rozsáhlý a pestrý materiál umožňující poznání každodenního života Průmyslové školy Zlín. Určitým limitujícím faktorem je nedochování některých archiválií, což ztěžuje získání kompletního obrazu o historii školy. V období druhé světové války došlo k poškození budovy školy, včetně řady dokumentů, což omezuje možnost získání komplexního obrazu života instituce.

Interpretace získaných pramenů je ovlivněna nejen jejich dochovaností a charakterem, ale také mou pozicí výzkumníka, neboť k nim přistupuji s odstupem několika desetiletí. V tomto smyslu je nutné chápat prezentované závěry jako jednu z možných interpretací každodennosti školy, formovanou dostupnou pramennou základnou a zvoleným metodologickým rámcem.

Současně je nutné reflektovat limity použitých pramenů. Převážná část má institucionální povahu, neboť vznikla v rámci administrativní a organizační činnosti školy či podniku Baťa. Tyto prameny proto často zachycují normativní představy o fungování školy a požadované standardy, nikoli nutně každodenní praxi v její plné komplexnosti. Zápisy z porad, oběžníky či školní řády vypovídají především o tom, jak měla být realita organizována, nikoli vždy o tom, jak skutečně probíhala. Při interpretaci pramenů je proto nutné rozlišovat mezi normativní rovinou a každodenností. Jednotlivé typy pramenů vypovídají o různých vrstvách reality školy. Školní řád, oběžníky a organizační dokumenty zachycují především normativní rámec a institucionální očekávání. Katalogy žáků, osobní výkazy či zápisy z porad umožňují částečně rekonstruovat konkrétní projevy praxe, zejména v oblasti kázně,

prospěchu a organizace provozu. Egodokumenty a paměti pak zachycují subjektivní zkušenost aktérů, avšak pouze v omezeném rozsahu. Rekonstrukce každodennosti proto vzniká především konfrontací těchto různých typů pramenů, tedy mezi tím, co bylo oficiálně deklarováno, a tím, co lze nepřímo doložit jako každodenní praxi.

2/

CHARAKTERISTIKA ŠKOLSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH (1918–1948)

Život Průmyslové školy Zlín je provázán s vývojem školství na státní úrovni. Během zkoumaného období se vystřídaly na území historických českých zemí naprosto odlišné politické režimy, jejichž rozhodnutí ovlivnila každodenní životy učitelů a žáků. Právní předpisy vzniklé v turbulentní době našich dějin, určovaly organizaci školství zahrnující i průmyslové školy.

2.1

Školství jako zrcadlo společenských a politických proměn

Dne 28. října 1918 došlo ke vzniku samostatného československého státu, který současně recipoval veškeré říšské a zemské zákony a nařízení. Základem pro československé školství byla právní úprava s původem ještě před vznikem samostatného státu. Politický převrat, samostatnost státu i vznik republiky znamenaly, že převzatá školská organizace nevyhovovala novým poměrům (více viz Karád, 1930).

Podle Chlupa (1936) bylo období po první světové válce mimo jiné charakteristické úsilím o vytvoření moderního školství. Učební osnovy byly nejednotné a často představovaly pouhý překlad těch rakouských. Pro vytvoření nových vzdělávacích obsahů byl klíčový tzv. malý školský zákon (*zákon č. 226/1922 Sb. z. a n.*), jehož ustanovení se vztahovala na všechny školy v republice a díky němuž došlo ke sjednocení národních škol. Jak uvádí Kasper a Kasperová (2008), dosavadní zákony týkající se školství nevyhovovaly, nicméně v daném období bylo možné provést jen menší změny, neboť nebyl jasný vztah ke školské reformě a k církvi. Podle Kopáče (1971) malý školský zákon však neznamenal pouze změny k lepšímu.

Učitelé se k němu stavěli kriticky a označovali jej za „školský zmetek“, neboť zákon nepřinášel opravdovou reformu školství.

Podepsání mnichovské dohody dne 29. září 1938 znamenalo pro většinu české společnosti depresivní náladu, které se promítly i do školství. Po odstoupení pohraničí byly tisíce učitelů nuceny se spolu se svými rodinami odstěhovat do vnitrozemí, následovali je kolegové ze Slovenska a Podkarpatské Rusi (Procházková, 1978). Podle Doležala (1996) se nadbytek učitelů mohl vyřešit několika způsoby, kupříkladu zmenšením počtu žáků ve třídě nebo prodloužením povinné školní docházky. Uvolnění pracovních míst bylo ale vyřešeno penzionováním starších učitelů a propuštěním vdaných učitelek (*vládní nařízení č. 379/1938 Sb. z. a n.*). Dále nesměli být dva roky přijímáni noví zaměstnanci, přičemž ti stávající nesměli být povýšeni (*vládní nařízení č. 380/1938 Sb. z. a n.*).

Dne 16. března 1939 vznikl protektorát Čechy a Morava, čímž začala postupná germanizace prostoru historických zemí, které nebyly odtrženy na podzim 1938. Po uzavření českých vysokých škol začal být postupně redukován počet gymnázií a učitelských ústavů, čímž chtěli nacisté snížit vzdělanost českých obyvatel (více viz Brandes, 2019; Caha & Musilová, 2019). Přestože docházelo postupně k redukcí počtu středních škol, nepovažovali to nacisté za dostatečné. Začátkem roku 1941 se objevily zprávy o reorganizaci středního školství, která nastala v srpnu téhož roku. Nově existovala jen chlapecká či dívčí reálná gymnázia a klasická gymnázia, kde byl výrazným způsobem omezen přístup dívek (srov. s Morkes, 2005). Od 15. srpna 1941 dochází podle říšského vzoru k přeměně označení měšťanská škola na hlavní školu (*výnos MŠANO č. 105.179–I, 1941*), která byla později za výběrovou. V praxi to znamenalo, že pouze 35 % žáků mohlo navštěvovat daný typ školy, zbytek musel dokončit povinnou školní docházku na obecné škole (Korábová, 2019).

Tento proces reorganizace byl součástí širší snahy přiblížit protektorátní školství německému vzoru v co nejvíce aspektech, což se promítlo i do revidovaných učebních osnov z roku 1939, které zcela vypustily ideu demokracie a kladly důraz na výchovu vůle, tělesnou práci a loajalitu k ideovým principům nacistického Německa (*vládní nařízení č. 260/1939 Sb.*).

Zhoršení situace v protektorátním školství nastává v roce 1942, kdy se dostal do čela ministerstva školství Emanuel Moravec. Nacisté chtěli, aby se mladá generace ztotožnila s cíli Říše. Proto dochází ke vzniku mimoškolní organizace Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (dále jen Kuratorium), jejímž vzorem byla nacistická Hitlerjugend. Cílem Kuratoria bylo sdružovat mládežnické organizace a pomocí nich realizovat fašistickou převýchovu českých žáků (Němec, 1991; Špringl, 2004). Všichni mladí podléhali povinné službě mládeže, její vedení spadalo právě pod Kuratorium (*vládní nařízení č. 187/1942 Sb.*).

S obdobím druhé světové války je spojen také útlak a likvidace židovského obyvatelstva, které se projevily i v oblasti školství a dotkly se učitelů i žáků. Od července 1939 byli židovští žáci vyloučeni z německých škol a od srpna 1940 nesměli navštěvovat české školy, výjimku představovaly pouze židovské školy zřizované židovskou obcí. V červenci 1942 dochází k uzavření židovských škol a k zákazu soukromého vyučování. Další výuka se mohla odehrávat pouze ilegální cestou (Pařík, 2019). Podobná situace nastala i pro tzv. židovské míšence. Od roku 1940 nesměli vyučovat učitelé židovského původu (*vládní nařízení č. 136/1940 Sb.*) a o dva roky později nesměli na školách působit ani židovští míšenci.

Období třetí republiky bylo sice krátké, ale o to dynamičtější a klíčové pro vývoj dalších čtyřiceti let. Další vývoj školství na našem území byl určen ještě před skončením druhé světové války, přičemž v tomto směru sehrál klíčovou roli Košický vládní program. Kromě očisty školství od nacistů a kolaborantů posílil vztah se SSSR (Šimáně, 2021).

Dne 12. května 1945 vydalo Ministerstvo školství (dále MŠO) první poválečné pokyny pro své úředníky a učitele. Zaměstnanci ve školství nesměli užívat nařízení a předpisy, které nebyly ve shodě s duchem osvobozené Československé republiky, měli pomáhat nově vzniklým národním výborům a řídit se jejich pokyny (Váňová, 1986). Během května 1945 pokračovala výuka a učitelé se snažili o nápravu škod způsobených nacistickou okupací zejména ve výuce češtiny, dějepisu a zeměpisu. Zbývající část školního roku se sice stávající učebnice používaly, ale učitelé vynechali části učiva diktované minulým režimem (*výnos MŠO č. A-36.310-III, 1945*). Během letních měsíců byly uzavřeny německé školy a jejich majetek přešel na nejbližší české školy (*výnos MŠO č. 2641 pres., 1945*), k úplnému zrušení všech německých škol dochází na podzim 1945 (*výnos MŠO, č. 8551 pres., 1945*) s tím, že fakticky již od konce války nefungovaly (Kolumber & Beňa, 2022).

S novým školním rokem 1945/46 se ve většině škol objevil předmět politická výchova (později občanská výchova), ve kterém byl patrný obdiv k SSSR a vděk Rudé armádě za osvobození státu (*výnos MŠO č. 10.584 pres., 1945*). Podle Deváté a Olšákové (2011) vyústila propaganda KSČ v období třetí republiky v tzv. „vítězný únor“ 1948. Situace ve státě i ve školství se zásadním způsobem proměnila a kvůli státnímu převratu se k moci dostali komunisté. Jak uvádí Váňová (2020), už od doby první republiky vedli politici i učitelé diskuse o jednotné podobě školského systému a komunistická strana díky své převaze mohla prosadit školský zákon o jednotném školství, který vyšel v dubnu 1948 (více viz *zákon č. 95/1948 Sb.*). Nový školský zákon ale nebyl pokračováním vývoje myšlenky jednotné školy, a i prostor pro „pedagogické experimentování byl značně zúžen“ (Walterová, 2004, s. 62). Nový školský zákon znamenal podle Rýdla (2010) centralizaci a sovětizaci. Školství

se stalo nástrojem, pomocí kterého KSČ ovlivňovala po více jak čtyřicet let vědomí obyvatelstva.

2.2

Vývoj průmyslového školství

První české průmyslové školy vznikly v Plzni (Anon, 1885a) a v Brně (Anon, 1885b). Do roku 1907 existovalo třináct průmyslových škol, na kterých se vzdělávalo přibližně 3,5 tisíce žáků (Anon, 1907). Po vzniku Československé republiky v roce 1918 patřila správa průmyslových škol dle *zákona č. 292/1920 Sb. z. a n.* do kompetence MŠANO. Odbor průmyslového a odborného školství řídil do roku 1921 vládní rada Arnošt Rosa, budoucí ředitel zlínské průmyslové školy.

Průmyslové školství čelilo v poválečném období několika výzvám. Stále narůstající nároky průmyslu měly vést už v období rakousko-uherské monarchie ke vzniku nových moderních průmyslových škol a k zodborňování jejich učebních obsahů, což se kvůli začátku první světové války nestalo. Průmyslové školství nebylo v monarchii ani jednotně upraveno (Gruber, 1913; Weigner, 1905, 1912). Navíc těsně před vypuknutím první světové války navštěvovala většina absolventů národních škol pokračovací školy zřizované při obecných a měšťanských školách, které pouze doplňovaly vzdělání získané na národní škole. Pomyslnou ránu zasadila průmyslovému školství první světová válka, neboť značná část učitelů byla povolána k vojenské službě. Školám tak chyběl personál a kvůli nedostatku financí i pomůcky nezbytné pro bezproblémový chod škol. V poválečných letech byla proto věnována pozornost „uvedení škol do normálního stavu“ (Rosa & Jindra, 1928, s. 17).

V Československu existovaly průmyslové školy vyšší a mistrovské a odborné školy pro jednotlivá odvětví. Vyšší průmyslová škola byla zpravidla čtyřletá a studium na ní bylo ukončeno maturitní zkouškou. Absolventi byli schopni sami řídit výrobu v továrně a mohli pracovat jak v kanceláři či dílně, tak studovat na vysokých školách technických a báňských (srov. *vládní nařízení č. 512/1919 Sb. z. a n.*). Na vyšší průmyslové škole mohli studovat absolventi nižší střední školy a účastníci jednoletého učebního běhu při měšťanské škole, kteří složili přijímací zkoušku (*výnos MŠANO č. 31.218, 1920*). Na mistrovské školy průmyslové byli přijímáni absolventi měšťanských škol, kteří už byli vyučeni určitému řemeslu. Žáci zde získali odborné teoretické znalosti a zdokonalili se pomocí dalšího praktického výcviku ve svých pracovních výkonech. Studium na tomto typu školy trvalo dva roky a absolventi mohli pracovat jako drobní živnostníci či jako pomocné síly v kreslárnách a kancelářích. Odborné školy pro jednotlivá odvětví průmyslu přijímaly žáky měšťanských škol a absolvování takového typu školy nahrazovalo vyuční či tovaryšský list.

Teoretické vyučování ustupovalo ve prospěch praktického výcviku, a proto nacházeli budoucí absolventi uplatnění jako kvalifikovaní dělníci (více viz Kádner, 1931; Rosa & Jindra, 1928).

Podle Kopáče (1971) vedl každou průmyslovou školu ředitel (správce), který byl zodpovědný za celkový stav školy, staral se o správu financí, organizaci přijímacích zkoušek, sestavoval závěrečné zprávy či statistické výkazy a prováděl hospitace u učitelů působících ve škole. V průmyslových školách se zřizovala i místa přednostů odborů (oborů), kteří představovali pomocné orgány ředitele školy. Přednosta měl kromě administrativních a pedagogicko-didaktických povinností na starost zařízení dílen a laboratoří. Všeobecný a odborný dozor nad průmyslovými školami vykonávali inspektoři patřící pod MŠANO. Na všech typech průmyslových škol existovaly čtyři hlavní skupiny předmětů: všeobecně vzdělávací, matematické přípravné, technické a živnostensko-obchodní. Teoretické předměty vyučovali absolventi univerzit, absolventi vyšší průmyslové školy nebo učitelé měšťanských škol, zatímco prakticky orientované předměty měli na starost absolventi vysokých škol technických a vedoucí dílny.

Ve dvacátých letech minulého století se začalo diskutovat o reorganizaci průmyslového školství. Problémem byly totiž zastaralé učební plány vydané ještě ministerstvem veřejných prací v době monarchie, které platily až do třicátých let beze změn. Jak upozorňuje Rosa a Jindra (1928), neméně důležitým podnětem pro diskusi byl nedostatek kvalifikovaných učitelských sil. Odborníci raději odcházeli pracovat do továren a podniků, kde byl jejich výdělek mnohem vyšší. Učitelé, kteří se rozhodli zůstat ve škole, byli přetěžováni množstvím vyučovacích hodin, protože museli nahradit chybějící personál.

Na Slovensku a Podkarpatské Rusi byl stav průmyslového školství ve srovnání s českými zeměmi ještě horší. Největším problémem byl nízký počet průmyslových škol. Situaci ve východních částech republiky měl proto konsolidovat pro ně určený živnostenský zákon č. 259/1924 Sb. z. a n., podle kterého měla být zřízena učňovská škola v každé obci, kde je více jak třicet učňů. K vyučování měli být využíváni učitelé obecných (ludových) a měšťanských (občianských) škol. Na zlepšení finančních a materiálních podmínek učňovských škol na slovenském a podkarpatském území sloužil fond, kam putovaly pokuty za přestupky proti živnostenskému zákonu č. 141/1926 Sb. z. a n. a živnostenskému řádu (viz vyhlášky č. 258/1926 Sb. z. a n. a č. 197/1935 Sb. z. a n.).

Rozvoj průmyslového školství byl pozastaven celosvětovou hospodářskou krizí. Menší výrobci si nemohli dovolit přijímat učně, kteří proto většinou zastávali hůře placené pomocné práce. Do roku 1938 se v průmyslovém školství mnoho nezměnilo, nadále přetrvával stav vymezený shora popsanou právní úpravou. V první republice byla pozitivní změnou diferenciací vyučování podle oborů a zřizování

školních dílen. I když nebyla během dvacátých a třicátých let minulého století zlepšena kvalita průmyslového školství, docházelo ke značnému kvantitativnímu rozvoji průmyslových škol (Černohorský, 1982).

Vývoj průmyslového školství probíhal v období druhé světové války zcela jinak ve Slovenském státu a v protektorátu Čechy a Morava. Ze slovenského území museli ještě v období druhorepublikové autonomie odejít čeští učitelé, takže tamním průmyslovým školám chyběli odborníci. Kvůli uzavření českých vysokých škol byli nuceni profesori a docenti technických oborů učit i v protektorátních průmyslových školách (Boháč, 1982).

V průběhu druhé světové války byly realizovány změny i v praktickém výcviku učňů, ten se přesunul z malých firem do větších podniků. Obchodní a živnostenské komory musely evidovat seznam žáků, jejich učební poměry a starat se o provádění závěrečných zkoušek (Verunáč, 1944). Od července 1943 byli přijímáni žáci pouze na základě písemné učební smlouvy uzavřené zpravidla do 14 dnů od začátku učební poměru. Kvůli orientaci protektorátního průmyslu na válečné potřeby mohly úřady práce „převést z pracovních odvětví, která určilo ministerstvo hospodářství a práce, do učení v jiném pracovním odvětví učně, kteří v době zastavení závodu odbyli méně než jeden rok učební doby“ (*vládní nařízení č. 200/1943 Sb.*). Na tomto místě je nutné zmínit, že nacistům vyhovovala orientace na průmyslové školství, neboť zabezpečovala přísun kvalifikovaných pracovníků do výrobních podniků. Do přípravy žáků se také promítly válečné potřeby Říše, kdy strojírenství a těžký průmysl zažily rozkvět, zatímco lehký průmysl úpadek (Pernes, 1997).

Po skončení druhé světové války sehrály klíčovou roli pro průmysl a pro průmyslové školy dekrety prezidenta republiky (zejména *dekrety č. 100–103/1945 Sb.*). Ty fakticky zestátnily (formou znárodnění) doly, průmyslové podniky, pojišťovny a banky, zároveň přinesly i spole-čensko-hospodářské změny a diskusi o zestátnění průmyslových škol a vůbec o úlohách tohoto typu školy. V prvních dvou poválečných letech se snažily výnosy MŠO reagovat na aktuální problémy škol, a proto v oblasti průmyslového školství nedochází k větším změnám. Znovuo-tevření českých vysokých škol znamenalo, že absolventi vyšších průmyslových škol mohli pokračovat ve studiu na technických vysokých školách, což v období druhé světové války nebylo možné (viz *výnos MŠO č. A–52.558–V, 1945* a *výnos MŠO č. A–90.784–V, 1945*).

Kromě poválečných problémů se československé průmyslové školství potýkalo i s dvojkolejným vzdělávacím systémem. Po ukončení docházky na obecné škole se žáci ve věku 11 let rozhodovali, zda budou pokračovat v docházce na obecné škole, anebo začnou navštěvovat měšťanskou či nižší střední školu. Po absolvování obecné školy a jednoročního učebního kurzu mohl žák pokračovat stejně jako absolvent měšťanské či nižší střední školy ve studiu na odborné škole

(Gobyová & Jelínková, 1980; Pavlík, 1984). Dvojkoľnosť vzdelávacieho systému bola odstránená až prvú výraznou poválečnou reformou školství, a to vydáním škol-
ského zákona č. 95/1948 Sb. V dalších letech byl ovlivněn vývoj odborného školství
industrializací zemědělských oblastí, posílením těžkého průmyslu (strojírenství,
hutnictví) a prvním pětiletým plánem rozvoje hospodářství v Československu
(Olšáková & Janáč, 2018).

3/ ZLÍN V ÉŘE KONCERNU BAŤA

Následující kapitola se věnuje působení koncernu Baťa na vývoj města Zlína, který představuje rámec pro porozumění širším souvislostem zlínského průmyslového školství. Pozornost je věnována zejména transformaci města a průmyslového podniku v období zásadních politických a hospodářských proměn let 1938–1948 a jejich dopadům na organizaci a fungování místního vzdělávacího systému. Uvedený kontext umožňuje komplexněji interpretovat vývoj Průmyslové školy Zlín v podmínkách válečné a poválečné doby a porozumět jejímu fungování v měnícím se prostředí.

3.1 Vznik a proměna průmyslového města

Zlín byl ještě na konci devatenáctého století malá obec, ale jak uvádí Doleshal (2013, 2014), ke zlomu dochází v důsledku položení základů koncernu Baťa v roce 1894, kdy sourozenci Baťovi dali dohromady dědictví po své matce a založili obuvnickou živnost. Kolumber (2022) připomíná, že hlavní linii rodu tvořilo osm sourozenců, z nichž nejvýznamnější byli Tomáš Baťa a Jan Antonín Baťa. Během několika desetiletí se z vesnice kolem továrny stalo dynamicky se rozvíjející ideální průmyslové město.³ Zlín bývá v řadě studií označován jako firemní město (sídlo budované a spravované jednou podnikatelskou společností), kde byly podřízeny

3 V meziválečném období se firma Baťa nezabývala pouze obuvnickou výrobou. Ve Zlíně se rozvíjela také výroba strojní, koželužská, gumárenská, chemická, textilní, papírenská, dřevařská a energetická (Pokluda et al., 2020).

všechny oblasti života potřebám závodů. Proto lze považovat Zlín za příklad utopie 20. století, která se řídila svými obchodními a výrobními zájmy.⁴ Využívání moderní techniky, estetizace tovární práce, moderní architektura, ale i obytné dělnické čtvrti určovaly běžný život Zlíňanů (Mareš, 2013; Ševeček 2007, 2009).

Ještě před narozením Tomáše Bati působilo ve Zlíně několik ševců. Zhotovování obuvi bylo ale rukodělné, tedy bez pomoci šicích a jiných strojů. Výrobci byli často odkázáni na lokální trh a konkrétní objednávky. Situace v západní Evropě a v USA byla odlišná, neboť výroba obuvi byla soustředěna do větších továren, kde zaměstnanci používali moderní výrobní technologie. Tento typ výroby se při jedné z cest do USA zalíbil Tomáši Baťovi. Ten proto nakoupil do své zlínské továrny moderní stroje ulehčující práci dělníkům (Doležalová, 2013), která se stala největším výrobcem obuvi v rakousko-uherské monarchii. Jak upozorňuje Pokluda (2006), deflační poválečná politika znehodnotila kurz koruny, což způsobilo ekonomické problémy i zlínské továrně. Tomáš Baťa na to reagoval snížením cen výrobků o polovinu, kvůli čemuž vyprodal sklady a získal kapitál do dalšího podnikání.

Po zvolení Tomáše Bati do funkce starosty v roce 1923 začaly v podniku reorganizační práce. Závody se staly místem, kde byly systematicky a racionálně zaváděny moderní výrobní postupy založené na myšlenkách Fredericka Winslowa Taylora (více viz Šalanda, 2021).⁵ Velkým vzorem pro Tomáše Baťu se stala zejména americká továrna Henryho Forda, která aplikovala ve výrobě a ve vztahu k zaměstnancům zásady průmyslové reformy (Chvatal & Burita, 2014; Nešpor, 2015). V meziválečných letech prošel obuvnický průmysl podobnými změnami jako automobilový průmysl v čele s Fordem. Typická byla standardizace výrobků, využívání moderních strojů, racionalizace pracovních úkonů a s ní spojená eliminace neúsporných pohybů v činnostech. Změny ve výrobě přinesly zvýšení produkce obuvi a zisku, přičemž levná obuv zlepšila konkurenceschopnost podniku v Československu (Kudzběl, 2001).

Industrializace Zlína kladla nové požadavky na vzhled obce. Propojení továrního prostoru s rekreačními a obytnými plochami se stalo důležitým architektonickým

4 Utopie je v oblasti urbanismu a architektury chápána jako soubor idealizovaných představ, které měly vést k odstranění chudoby a morálního úpadku (více viz Vacková, 2010; Vacková & Galčanová, 2009).

5 Taylor ovlivnil koncept průmyslové reformy (industrial betterment) a kapitalismu blahobytu (welfare capitalism). Obě hnutí byla zakotvena ve strachu podnikatelů z dělnických nepokojů, kterým bylo možné předcházet posílením sociální kontroly dělníků. Podle teorie průmyslového paternalismu si podnikatelé přisvojovali morální převahu nad svými zaměstnanci a domnívali se, že jsou schopni řídit jejich životy. Podle těchto teorií byla bída dělnické třídy způsobena jejich vlastní neznalostí a špatným chováním (Deceur et al., 2018; Zude, 2010).

prvkem. V průběhu meziválečných let se vyvinul Zlín v tzv. zahradní město,⁶ kde funkcionalistická architektura reprezentovala moderní značku Baťa. Zlín byl koncipován jako obec plná širokých bulvárů obklopených zelenými pásy. Na nezastavěném území kolem továrny vyrostlo centrum s obchodním domem, kinem, hotelem, školní čtvrtí, parky, sportovišti, koupalištěm a dalšími místy pro kulturní a sportovní vyžití (Jenkins, 1999; Merrill, 2017). Mimo to byla ve Zlíně postavena i nemocnice, jejíž součástí byl Vědecký ústav pro průmyslové zdravotnictví. Pracovníci ústavu kontrolovali zdravotní stav nových zaměstnanců a jejich pracovní prostředí a bojovali proti chorobám z povolání. V roce 1928 vznikl Baťův podpůrný fond (dále BPF), jehož činnost byla úzce propojena se sociálním oddělením podniku. BPF finančně podporoval zlínské zdravotnictví, školství i další oblasti života zaměstnanců (Činčová, 2006; Wicherek, 2005b). Neméně důležitou částí města se staly zahradní obytné čtvrti s typickými tzv. baťovskými domky. Ty nechal podnik postavit jako bonus pro zaměstnance, aby se vyhnul jejich fluktuaci.⁷ Baťovské domky zajišťovaly dělníkům komfortní bydlení, ale představovaly i nástroj, jak je ovládat a udržet v továrně. Pokud ztratil dělník svou práci, přišel automaticky i o bydlení, protože vlastníkem domů byly závody Baťa. Jak tvrdí Deceur et al. (2018), v průmyslových městech se setkáváme často s urbanizací periferie. Dělníci byli ubytováni na okraji města, zatímco představitelé buržoazie bydleli v centru. Členění Zlína vytvářelo naopak iluzi rovnosti mezi dělníky a výše postavenými zaměstnanci koncernu.

Jak upozorňuje Marek a Strobach (2013), v meziválečných letech neovlivňoval Baťa pomocí svých politických funkcí pouze výstavbu města, ale i policii, která společně s pracovníky osobního oddělení podniku shromažďovala informace o zaměstnancích a jejich rodinách. Podle Havelkové (2005, s. 37) měl být osobní referent „v dobrém a firmě prospěšném slova smyslu špiónem“. Kontrola zaměstnanců probíhala i při jejich volnočasových aktivitách. Dokonce i spolková činnost byla ovlivňována podnikem, protože podporoval skupiny s podobnými zájmy. Jedním z nejvýraznějších a největších spolků byla tělocvičná jednota Sokol a po první světové válce Sportovní klub Baťa (SK Baťa).

6 Společnost Baťa nebyla první, která byla inspirována ideou zahradního města. Předchůdce lze najít ve Velké Británii a Německu, a to už před první světovou válkou. Tento urbanistický koncept byl chápán jako antonymum starého špinavého města, které mělo být nahrazeno novým moderním městem obklopeným zelení (více viz Staša, 1984, 1985).

7 Jak ale dodává Steinführer (2009), i přesto docházelo v podniku Baťa k vysoké míře fluktuace zaměstnanců (například v roce 1932 dosahovala fluktuace výše 68 %).

Od 20. let 20. století se stala značka Baťa hrozbou pro ostatní evropské státy kvůli nízké ceně svých produktů. Státy reagovaly na situaci zavedením ochranného cla, a proto se Tomáš Baťa rozhodl postavit průmyslová města s výrobními halami v zahraničí.⁸ Urbanistickým modelem a výrobním vzorem se stal Zlín, který byl od roku 1894 až do konce druhé světové války sídlem celého koncernu.⁹ Nelze ovšem odhlížet od skutečnosti, že města reálně vzniklá na půdorysu ideálního průmyslového města odhalila klíčové nedostatky tohoto konceptu, a to zejména v kontextu výskytu sociálně-patologických jevů (více viz MacLeod & Ward, 2002).

3.2

Proměny Zlína a koncernu Baťa v letech 1938–1948

Dynamicky rozvíjející se město a podnik zasáhly politické události let 1938 až 1948. Ze strachu z možné nacistické okupace přesídlily závody začátkem roku 1938 některé vedoucí zaměstnance a jejich rodiny do zahraničí, kde měli zřídit paralelní administrativní a výrobní struktury (Doleshal, 2021). Po podpisu mnichovské dohody převzali baťovští manažeři vládní angažmá. Hugo Vavrečka řídil ministerstvo propagandy pouhé dva a půl měsíce v krizovém období kolem mnichovské konference, zatímco Dominik Čipera, jenž byl po smrti Tomáše Bati starostou Zlína, byl ministrem veřejných prací až do ledna 1942 (Kolumber, 2016; Ševeček, 2016). V polovině listopadu 1938 byl J. A. Baťa při cestě v okupovaných Sudetech krátce zadržen říšskoněmeckou státní tajnou policií (Krejčí, 2019), což bylo patrně příčinou obav, které vyústily v rozhodnutí Zlín opustit. Záminkou byla návštěva známé výstavy World's Fair v New Yorku. J. A. Baťa tak řídil zlínský podnik ve válečném období pomocí telefonátů a dopisů ze zahraničí.¹⁰

Vzhledem k významu a velikosti firmy Baťa bylo v zájmu nacistů, aby ve vedení zasedla osoba německé národnosti. Z toho důvodu ve zlínských závodech jako ředitel společnosti a člen správní rady od června 1940 působil Albrecht Miesbach.

8 Jako příklady baťovských měst v zahraničí lze uvést Ottmuth v Německu, Möhlín ve Švýcarsku, East Tilbury ve Velké Británii, Chelmek v Polsku nebo Batanagar v Indii. V roce 1939 měl koncern Baťa sesterské společnosti, továrny a prodejny ve více jak 90 zemích světa (Pokluda et al., 2020).

9 Vzhledem k tomu, že měl koncern Baťa řadu továren a obchodů v zahraničí, vyvstala otázka, jak se s politickou situací po roce 1938 vypořádají jednotliví představitelé podniků (hlavně zaměstnanci německých a italských závodů). Obavy o bezproblémový chod se rozplynuly, neboť ekonomické zájmy převážily nad problémy odlišných politických režimů (srov. Marek, 2012, 2017; Ševeček, 2013).

10 Jak uvádí Kolumber (2022), vlastníci akcií museli bydlet v protektorátu, což J. A. Baťa nesplňoval, a tak byla část akcií převedena klíčovými představiteli závodu (Dominik Čipera, Hugo Vavrečka, Hynek Baťa a František Malota) a vdově po Tomáši Baťovi. Stalo se tak v době daňové amnestie a událost byla fiktivně datována do roku 1932.

Jeho hlavním úkolem bylo přizpůsobit výrobu potřebám válečného hospodářství (Pospíšil et al., 2015). Kvůli výrobě sloužící potřebám válečného hospodářství se stala zlínská továrna cílem leteckých útoků Spojenců. Během bombardování města v listopadu 1944 byla poškozena část továrních budov, průmyslové školy a obytné čtvrti Letná. Mimo to se Zlín musel vypořádat s německou a maďarskou armádou procházející městem (*Stětkář: Kronika mého života 2002*). Po skončení války bylo hlavním úkolem odklizení trosek a postupné nahrazování zničených výrobních a skladovacích prostor. Stavební uzávěra navíc bránila výstavbě, a tak kromě rekonstrukce továrních budov ležela na stole i otázka řešení bytové nouze. Tisíce pracovníků závodu musely do práce dojíždět i několik hodin denně (Sedláková, 2009; Voženílek, 1945).

V prvních poválečných dnech se vypořádali obyvatelé Zlína s Němci, kteří nestihli utéct a zůstali ve městě (*Seznam Němců a hledané osoby k zatčení 1945*). Část německých obyvatel zůstala nezadržena, ale zbytek Němců a kolaborantů byl soustředěn v internačním táboru, anebo ve vězení okresního soudu či ve vězení zřízeném v poslední etáži III. chlapeckého internátu (*Zprávy o činnosti bezpečnostní komise města Zlína 1945*). Na seznamu zajištěných osob se vyskytuje i jméno bývalého ředitele Baťovy školy práce (dále rovněž BŠP) Ernesta Horaka. Ten se v době války staral o žáky v internátech a organizoval aktivity spojené s Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (*Osoby zajištěné 1945*). Na zacházení s Němci, konkrétně s bývalým učitelem, vzpomíná absolvent zlínské průmyslové školy ve svých pamětech takto: „Ernest Horak, náš bývalý vychovatel a učitel němčiny a trenér fotbalového dorostu SK Baťa, které pod jeho vedením se stalo mistrem republiky, byl nucen na ulici sbírat rukama kobylince za vydatných posměšků některých lidí“ (*Stětkář: Kronika mého života 2002*).

V létě 1945 navštívil Tomáš Baťa ml. Československo a jednal s vládou o dalším směřování závodů. Brzy ale zjistil, že ani on a ani jeho rodina již nebude mít více vliv na chod československých továren. Podle Kolumbera (2016) dochází vlivem poválečných politických událostí v květnu 1945 ke vzniku mimořádné národní správy. Podle prezidentského *deketu* č. 100/1945 Sb. byl koncern Baťa znárodněn v říjnu 1945 a představoval se čtyřiceti výrobními odvětvími jeden z největších znárodněných průmyslových závodů v Československu. Pokluda (2012) uvádí, že již v květnu 1945 byli hlavní baťovští představitelé zproštěni svých funkcí jak v podniku, tak i na radnici. Mohlo by se zdát, že většina pracovníků závodů se po okupaci chtěla orientovat na SSSR, ale opak byl pravdou. Vedení klubu Absolventů Baťovy školy práce (dále ABŠ), zastupující názory většiny členů, chtělo být „prostředníky mezi západem a východem, od západu suroviny a na východ výrobky“ (*Zprávy o činnosti SNB a zvláštní události ve Zlíně 1946–1949*).

Na začátku května 1945 byla ve Zlíně svolána veřejná schůze zástupců politických stran, jejímž cílem bylo ustavit místní a okresní národní výbor. Určitou zajímavostí je fakt, že předsedou okresního národního výboru byl zvolen Lubomír Nondek, učitel zlínských průmyslových škol. Politická situace v Československu byla čím dál více ovlivňována KSČ a v únoru 1948 vyústila v uchvácení moci KSČ (Roušar, 1947, 1967). Dne 21. února 1948 byl vytvořen ve zlínském továrně akční výbor Národní fronty spolu se zástupci KSČ a jiných politických stran. Podle Simajchla (1961) bylo jedním z úkolů zlínského akčního výboru „dokončit očistu závodu od nespolehlivých, protistátních živlů“ (s. 82). V praxi to znamenalo, že velké množství vedoucích zaměstnanců bylo ze závodů propuštěno či přeřazeno na méně významná místa.

3.3

Rozvoj veřejného a závodního školství ve Zlíně

V roce 1923 slibovala kandidátka baťovců při volbách do městského zastupitelstva vyřešení žalostné situace zlínského školství, za kterou mohla obec i stát (Kolumber & Kolumber, 2023). O dva roky později se Tomáš Baťa stal předsedou místní školní rady a jeho kroky vedly k založení Spolku rodičů ve Zlíně.¹¹ Oficiálním účelem spolku byla organizace vzájemných porad rodičů a učitelů a nákup školních pomůcek a učebnic. Ve školním roce 1925/26 obdržel spolek od firmy Baťa 61 800 korun, ale postupem let se částka zvyšovala a kupříkladu ve školním roce 1939/40 činil příjem spolku od podniku 1 252 744 korun. Spolek tak umožňoval převod peněz z podniku Baťa na zlínské veřejné školy. Většina získaných peněz byla využita spolkem na vyplacení odměn zlínským učitelům a školním inspektorům (*Pokladní deník Spolku rodičů ve Zlíně 1925–1940*).

Rychle se rozrůstající závody potřebovaly čím dál více zaměstnanců a jejich děti měly být vzdělávány ve zlínských veřejných obecných a měšťanských školách. Ty ale trpěly nedostatkem prostoru a kvalifikovaných učitelů (*Zlínské školství: Z názorů Tomáše Bati a J. A. Bati 1934*). V roce 1928 zaslal Spolek rodičů ve Zlíně na MŠANO žádost o povolení vzniku pokusné školy v rámci Příhodovy jednotné školy. Pro vedení školy byl vybrán zastánce reformy školství Stanislav Vrána. O rok později se zlínská obyvatelá dočetli v místním tisku, že Spolek rodičů zřídí pokusnou měšťanskou školu ve Zlíně a podnik Baťa poskytne škole zdarma novou školní budovu (Kozlík, 1996). Na konci srpna 1929 povolilo MŠANO vznik Masarykovy pokusné

11 Činnost Spolku rodičů ve Zlíně byla ukončena ke dni 1. ledna 1948 (*Sdružení rodičů a přátel školy 1948*).

diferencované měšťanské školy ve Zlíně (dále Masarykova pokusná škola), která zahájila školní rok dne 2. září.¹² Podle Urbanovské (1996, 1997) byla škola činná a společenská, takže učení žáka bylo postaveno na experimentování a pozorování za použití pracovních metod. Žáci disponovali vlastní samosprávou, organizovali školní shromáždění a účastnili se řady kroužků a klubů. Ve škole byli žáci rozděleni dle nadání do čtyř, později tří větví, aby mohly být v praxi realizovány principy pokusného školství jako individualizace a diferenciacie. V roce 1937 byla Masarykova pokusná škola z důvodu vysokého počtu žáků rozdělena na dvě části, tak vznikla Komenského pokusná měšťanská škola (více viz Kasper, 2015; Kasperová, 2015).

V baťovské organizaci školství byl kladen důraz na výuku cizích jazyků, jejichž znalost byla nezbytná pro zahraniční obchod. V září 1934 byla proto otevřena pokusná soukromá jinojazyčná měšťanská škola. Žáci se na ní měli naučit komunikovat v cizím jazyku na úrovni rodilého mluvčího. Sama jinojazyčná škola odvozovala svůj původ od soukromé měšťanské školy s československým jazykem vyučovacím, která vznikla v lednu 1934 a nabízela výuku některých předmětů v anglickém jazyce (více Kolumber & Zounek, 2023). Jak dodává Ďurišová (2011), ve Zlíně kromě jinojazyčné měšťanské školy vznikla mateřská škola německá, francouzská a anglická.

I když byli bratři Baťovi známí svou nechutí ke gymnaziálnímu a všeobecnému vzdělávání, ve druhé polovině třicátých let minulého století vzniklo Spolkové reálné gymnázium ve Zlíně. Při slavnostním otevření zdůraznili představitelé koncernu, že i na gymnáziu mají učitelé vyučovat podle zásad pokusného školství a vést žáky k tomu, aby jako absolventi buď směřovali na vysoké školy technického zaměření, anebo aby našli uplatnění ve zlínských závodech (více Kolumber & Kolumber, 2023).

Podle Klegy (2007) se podnik Baťa nesoustředil jen na zakládání veřejných pokusných škol, ale i na rozvoj závodního průmyslového školství. Na cestě po USA si Baťa uvědomil nízkou úroveň výcviku pracovníků ve své firmě, a tak už od roku 1924 podnik pořádal odborné kurzy pro zaměstnance v délce několika měsíců. Některé kurzy byly určeny pro začínající zaměstnance, jiné pro doškolení či přeškolení. Jak upozorňují Kasper a Kasperová (2018), určitým mezníkem je rok 1925, kdy byla otevřena tříletá závodní odborná škola obuvnická, kterou navštěvovali chlapci s ukončenou měšťanskou či nižší střední školou. Ta tvořila základ budoucí BŠP, která v sobě zahrnovala odborné školy a podnikové kurzy nejen pro muže, ale i pro ženy. Kromě odborných předmětů absolvovaly dívky i předměty zaměřující se na jejich budoucí roli manželky a matky (Culík Končítíková, 2016). Sám Tomáš Baťa označoval žákyně a žáky jako mladé muže a ženy, neboť jejich vrstevníci

12 O tři roku později byla otevřena i pokusná obecná škola ve Zlíně (Kasper & Kasperová, 2020).

byli finančně závislí na svých rodinách, zatímco oni se živili samostatně. Od roku 1937 byla součástí BŠP Průmyslová škola Zlín, která je tématem této monografie. Kromě průmyslového školství se J. A. Baťa soustředil i na obchodní školství. Nejprve vznikla dvouletá obchodní škola, kterou nahradila Obchodní akademie Tomáše Bati pro zahraniční obchod. Těsně před válkou byla otevřena Škola umění jako zdroj kvalifikovaných pracovníků v oblasti reklamy a průmyslového designu (Wicherek, 2005a).

Podle Ďurišové (2011) se podnik snažil o rozvoj vědomostí a praktických dovedností pracovníků, a tak mohla řada zaměstnanců koncernu po úspěšném absolvování jakéhokoliv typu školy zdokonalit své vědomosti a dovednosti na Exportní škole a Škole prodavačů. Nejen pro zaměstnance závodů vznikla v roce 1932 Vyšší lidová škola, na které přednášeli vědečtí pracovníci, ale i lidé z praxe. Výuka probíhala formou přednáškových cyklů a kurzů. O tři roky později vznikl Studijní ústav jako instituce celoživotního vzdělávání. K nelibosti nacistů nahrazoval po uzavření českých vysokých škol v roce 1939 částečně výzkumnou činnost univerzit, neboť na něm našli uplatnění čeští akademici, přičemž mezi ty nejvýznamnější patřil chemik Otto Wichterle (Šlapeta, 2009).

Přestože si baťovské školství našlo ve své době obdivovatele z řad českých i zahraničních učitelů a inspektorů, objevili se i kritici zlínské organizace škol. Při jedné z návštěv Zlína sepsal učitel Josef Klaban pod pseudonymem Jiří Pohora spis o negativních stránkách baťovských vzdělávacích institucí (Pohora, 1937). Autor upozorňoval, že v továrně je možné změřit výkon pracovníka podle počtu kvalitně vyrobených bot, ale měřit výkon učitele ve škole je prakticky nemožné. Dále zdůrazňoval, že finanční podmínky spolu s materiálním zabezpečením výuky na veřejných školách v Československu nikdy nebudou stejné ve srovnání se zlínskými školami, které byly dotované soukromým podnikem. Nejvíce mu ale vadilo propojení veřejných škol a koncernu Baťa prostřednictvím Spolku rodičů ve Zlíně. Podle Pohory (1937) ztráceli zlínské učitelé svou pedagogickou svobodu, protože byli ochotní přijmout „mimořádné odměny povahy soukromé, ať od závodu nebo od spolku“ (s. 38), kvůli čemuž byli závislí na místních činitelích.

4/

VZNIK, ARCHITEKTURA A SPRÁVA PRŮMYSLOVÉ ŠKOLY ZLÍN

Následující část práce se věnuje každodenní fungování Průmyslové školy ve Zlíně. Pozornost nejprve zaměřuji na její vznik a institucionální vývoj, poté na materiální podmínky a personální zabezpečení výuky.

4.1

Založení a rozvoj Průmyslové školy Zlín do roku 1948

Kvůli dynamickému rozvoji Baťových závodů bylo nezbytné zřídit ve Zlíně průmyslovou školu, která by reflektovala potřeby všech výrobních částí koncernu. Už v roce 1935 avizovalo vedení závodů, že ke vzniku zlínské průmyslové školy dojde. Otázka byla, kdy přesně to bude, přičemž samotná formulace tohoto požadavku naznačuje, že nešlo pouze o reakci na aktuální potřeby, ale o součást širší strategie budování vlastního vzdělávacího systému:

Ředitelství závodů fy Baťa za vedení šefa J. A. Bati spolu se starostou města panem D. Čiperou projevuje veliký zájem o vybudování dokonalého průmyslového školství ve Zlíně... protože chceme v nejbližší době podati návrh k této nové organizaci průmyslového školství, žádáme o laskavou zprávu, nebylo-li v tomto už jinde něco započato (*Zahajovací zprávy 1933–1945*).

Rozsah a význam této instituce lze pochopit i na základě dostupných statistických údajů, které ukazují kontinuální růst počtu žáků školy v prvních letech její existence. Zatímco v roce 1937 navštěvovalo školu 2371 žáků (M., 1937), v roce 1938 jejich počet vzrostl o dvě stě a v roce 1939 dosáhl zhruba 2900 žáků (Hz., 1939).

Význam tohoto růstu ještě více vynikne při srovnání s celkovým stavem průmyslového školství v Československu. Ve školním roce 1936/37 (rok před otevřením Průmyslové školy Zlín) navštěvovalo české státní průmyslové školy 14 787 žáků, zatímco na českých městských a soukromých průmyslových školách studovalo pouze 2140 žáků (Dvořák, 1969). Průmyslová škola Zlín tak v době svého vzniku odpovídala svou velikostí celému segmentu nestátních průmyslových škol v československé republice. Dochované prameny neumožňují přesně rekonstruovat vývoj počtu žáků v průběhu jednotlivých školních roků, nicméně stabilní růst celkového počtu žáků naznačuje, že k výraznějšímu odlivu žáků během studia pravděpodobně nedocházelo.¹³

Vznik Průmyslové školy Zlín nelze chápat pouze jako vzdělávací projekt, ale také jako nástroj produkce kvalifikované pracovní síly odpovídající specifickým potřebám podniku. Vzdělávání pracovníků realizoval podnik před vznikem průmyslové školy nejprve v rámci vnitropodnikových kurzů, později v rámci BŠP, která vznikla po vzoru Fordovy závodní školy (více viz Kasperová, 2014). Zřízení průmyslové školy v roce 1937 tak nepředstavovalo začátek, ale spíše institucionální ukotvení již existujících vzdělávacích aktivit a jejich další systematizaci. Na základě písemné žádosti podniku Baťa povolilo MŠANO dne 20. července 1937 zřízení Průmyslové školy Zlín, která v sobě spojila již existující závodní školu obuvnickou a strojnickou. Navíc vzniklo chemické oddělení školy zaměřující se na gumárenskou a kožařskou výrobu. Klíčovou roli při vzniku školy sehrála významná osobnost československého průmyslového školství Arnošt Rosa, který měl zkušenosti s vedením průmyslové školy v Praze (*Korespondence–výběr 1934–1947*).

Od školního roku 1938/39 byla zlínská průmyslová škola rozšířena o oddělení stavební a pletářské (*Odborná škola pletářská 1940–1944*). Současně však dochované prameny naznačují určité napětí mezi požadavky podniku a širšími vzdělávacími cíli. Kritika školního inspektora, který upozorňoval na jednostranné zaměření osnov ve prospěch firmy Baťa, poukazuje na to, že vzdělávací obsah byl do značné míry podřízen potřebám podniku:

Předložená učebná osnova přihlíží ku školení téměř výhradně jen pro potřebu fy Baťa, nepřihlíží ku potřebám ostatních oborů pletářských a stávkářských. Úspěchy školení ve tříleté odborné škole pletářské, pokud jsem informován, neuspokojují ani firmu. Má-li mítí navrhovaná škola mistrovská větší úspěch než škola odborná, jest záhodno, aby učebná osnova byla sestavena podrobněji (*Spisy MŠANO 1939–1945*).

13 Statistická data o škole jsou dochována pouze fragmentárně a neumožňují komplexní kvantitativní analýzu všech aspektů studia.

Tato výtka naznačuje, že se škola pohybovala mezi dvěma funkcemi, neboť sloužila jako instituce odborného vzdělávání a zároveň jako nástroj podnikové strategie. V tomto ohledu lze její kurikulum interpretovat spíše jako funkčně orientované.

Od školního roku 1940/41 měla vzniknout i automobilní škola jako součást průmyslové školy, dokonce dělníci firmy Baťa pracovali na adaptaci učeben a kanceláří (*Korespondence Průmyslové školy Zlín 1940–1941*). Nakonec ale k jejímu vzniku nedošlo, protože říšský protektor zakázal vznik soukromých automobilních škol.

Průmyslová škola se stala závodním vzdělávacím ústavem, kde byly soustředěny všechny zlínské instituce odborného vzdělávání pro chlapce (*Korespondence přednostů 1946–1948*). Podnik Baťa tak hradil veškerý náklad školy. Skutečnost, že podnik Baťa hradil veškeré náklady na její provoz, posilovala jeho vliv na organizaci výuky i každodenní fungování školy. Stejně jako každá průmyslová škola v Československu, tak i ta zlínská se skládala z odborné, mistrovské a vyšší průmyslové školy. Odbornou školu navštěvovali dva, případně tři roky všichni žáci. V této fázi získávali základní odborné znalosti a praktické dovednosti potřebné pro práci v průmyslovém prostředí na pozici řadového dělníka. Výuka zahrnovala širokou škálu všeobecných i technických předmětů. Ti nejlepší žáci měli možnost pokračovat na dvouleté mistrovské škole, která byla zaměřena na prohlubování odborných dovedností a na přípravu na vedoucí a specializované pozice. Tento model lze interpretovat jako mechanismus diferenciací pracovní síly, který odpovídal vnitřní hierarchii podniku. Po úspěšném absolvování mistrovské školy mohli žáci pokračovat na dvouleté vyšší průmyslové škole, jejíž absolvování bylo podmíněno úspěšným složením maturitní zkoušky. Absolventi vyšší průmyslové školy byli velmi ceněni a jejich vzdělání zaručovalo pracovní místo v laboratořích, kancelářích či kreslírňách podniku Baťa (*Výroční zpráva Průmyslové školy ve Zlíně 1939*).

Ani úspěšným ukončením školy povinnosti žáků nekončily. Například absolventi odborných škol byli povinni navštěvovat dvouleté kurzy na Studijním ústavu ve Zlíně. Ty byly strukturovány tak, aby polovina vyučovacích hodin byla zaměřena na odborné znalosti a dovednosti, zatímco druhá polovina byla věnována všeobecně vzdělávacím předmětům. Cílem těchto kurzů bylo „z odborných dělníků udělat aspoň průměrně vzdělané lidi“ (*Konferenční protokoly 1933–1940*).

Už od začátku prvního ročníku byli zaměstnáni všichni žáci průmyslové školy v dílnách podniku Baťa, kde probíhalo praktické vyučování. Teoretická výuka se proto konala v sobotu a ve všední dny pozdě odpoledne a večer. Tento režim byl sice prezentován jako efektivní způsob propojení teorie a praxe, zároveň však kladl vysoké nároky na žáky a výrazně strukturoval jejich každodenní život. V kombinaci s internátním ubytováním tak škola, dílna a internát vytvářely uzavřený výchovně–vzdělávací celek, který umožňoval intenzivní kontrolu nad časem i chováním žáků (*Zápisy o schůzích závodní rady 1944–1946*).

Po osvobození Zlína v květnu 1945 se do průmyslové školy vrátili učitelé, kteří byli během války totálně nasazení a perzekuováni (*Zápis o poradách správních a pedagogických složek 1944–1948*). Jejich návrat však nepředstavoval pouze personální stabilizaci, ale zároveň otevíral otázku, jakým způsobem bude nově definována profesní i morální legitimita jednotlivých členů učitelského sboru. V platnost vstoupil *dekret prezidenta č. 53/1945 Sb.*, který řešil odčinění křivd a škod vzniklých během let nesvobody. Dekret nebyl zaměřen pouze na finanční kompenzace či vymazání trestů z rejstříků trestů, ale také na obnovu spravedlnosti a návrat k normálnímu životu. Veřejní zaměstnanci, kteří byli z politických důvodů propuštěni z práce, se mohli vrátit zpět na své původní místo (*výnos MŠO A–37.942–III, 1945*). Ačkoli byly právní předpisy formulovány jako nástroje spravedlnosti, jejich praktická aplikace se odehrávala v prostředí silného společenského tlaku na „očistu“, jehož konkrétní podoba nebyla jednoznačně vymezena. Po osvobození si podle Spurného (2012) české obyvatelstvo žádalo důkladnou očistu společnosti od nacistů a kolaborantů, která se projevila nuceným vysídlením milionů Němců, což byl ale jen začátek celého procesu. Přestože byla očista vnímána jako nezbytný krok k obnovení hladkého fungování české společnosti, neexistovala přesná kritéria pro určení viny. Jak upozorňuje Kolumber a Beňa (2022), základem očisty byl Košický vládní program, který především mínil zlikvidovat i možné oponenty nastupujícího komunistického režimu. Personální změny byly prováděny na všech úrovních, neboť mnoho zaměstnanců odmítalo pokračovat ve spolupráci s kolegy, kteří byli považováni za kolaboranty nebo byli spojováni s nacistickým režimem. Šlouf (2017) uvádí, že personální změny probíhaly na všech úrovních organizací a institucí. Na zlínské průmyslové škole byli suspendováni v rámci tzv. očištné akce zaměstnanci, kteří se během období nesvobody chovali nevhodně, projevovali sympatie k Němcům nebo jim jinak pomáhali. Proces zahrnoval důkladné prozkoumání chování jednotlivých zaměstnanců během války a následné rozhodnutí o jejich dalším působení ve škole. Lze předpokládat, že situace, kdy část učitelů byla označena za kolaboranty a jiní se vraceli z nuceného nasazení, vytvářela napjaté a potenciálně konfliktní prostředí, které zásadně ovlivňovalo každodenní chod školy (*Podací protokol 1945*).

V poválečných zářijových poradách učitelského sboru bylo hlavním bodem programu vyřešení situace týkající se chybějícího personálu. Tento nedostatek nebyl pouze důsledkem válečných ztrát. Po skončení války v létě 1945 došlo k odchodu mnoha učitelů, kteří chtěli dokončit svá vysokoškolská studia. Navíc nařízené odvody do armády vedly k odchodu vyučujících narozených v letech 1917 až 1923 (Ba., 1945). Tito učitelé museli nastoupit do povinné vojenské služby, což ještě více zhoršilo personální situaci ve škole (*Zápis o poradách správních a pedagogických složek 1944–1948*). Archivní materiály dokumentují tyto komplikace a úsilí vedení školy najít řešení, přičemž zachycují tyto skutečnosti především jako organizační

problém, který bylo nutné řešit. Aby škola zvládla ustát tento kritický nedostatek personálu, přijala nové pracovní posily. Problém byl ale s ubytováním nových učitelů. V průběhu válečných let se totiž veškeré stavební kapacity soustředily na podporu válečného úsilí. V důsledku toho se čekací doby v poválečné době na přidělení bytů prodlužovaly (více viz Špiláčková, 2016). Nedostatkem bytů trpěl i Zlín, a tak mnoho nově přijatých učitelů nakonec na průmyslovou školu nenastoupilo. Nedostatek ubytování se stal vážným problémem, který ovlivnil celkový chod školy. Strojnické oddělení bylo nuceno na podzim 1945 zastavit na několik týdnů výuku ve dvou třídách druhého ročníku právě kvůli nedostatku učitelů. Zastavení výuky tak nepředstavovalo pouze krátkodobý organizační problém, ale ilustruje širší limity poválečné obnovy, kdy ani instituce podporovaná velkým průmyslovým podnikem nebyla schopna zajistit stabilní fungování. Výpadek výuky způsobil značné problémy a narušil vzdělávací proces. Absence bytů ovlivnila také několik členů učitelského sboru. Někteří učitelé se rozhodli školu opustit a spolu se svými rodinami se přestěhovali do pohraničí, kde byly k dispozici prázdné domy po odsunutých Němcích (*Odbojová činnost a rozsah škod 1939–1945*).

Zatímco v průběhu druhé světové války se organizace školy výrazně neproměnila a představitelé koncernu Baťa nadále rozhodovali o chodu a vývoji školy, po osvobození v roce 1945 nastalo několik zásadních změn. S koncem okupace se začala měnit nejen politická situace, ale i organizační struktura školy. Už od června 1945 byl do organizačních záležitostí školy zapojen závodní výbor spolu s národní správou Baťových závodů. Nová spolupráce znamenala, že rozhodování o klíčových záležitostech školy již nebylo v rukou vedení koncernu, ale bylo rozšířeno o zástupce zaměstnanců a národní správy (*Korespondence přednostů 1944–1946*). Zapojení závodního výboru a národní správy do řízení školy po roce 1945 neznamenal pouze institucionální změnu, ale signalizovalo zásadní proměnu mocenských vztahů. V září 1945 došlo k další významné změně, kdy byli z řad pracovníků školy a internátů zvoleni tzv. důvěrníci, kteří byli pověřeni, aby zastupovali své kolegy a spolupracovali na řízení a proměně školy. Spolu s dalšími zástupci tvořili závodní radu průmyslové školy, která se aktivně podílela na rozhodovacích procesech. Rada měla za úkol nejen řešit každodenní provozní záležitosti, ale také se podílet na dlouhodobém plánování a strategických rozhodnutích (*Zápisy o schůzích závodní rady 1944–1946*).

V dalších poválečných letech je možné sledovat rušení baťovských závodních škol v Československu. Tento proces začal již v roce 1946, kdy došlo k likvidaci škol v sesterských závodech ve Zruči nad Sázavou, Třebíči (Borovině) a Sezimově Ústí. Žáci z těchto škol byli převedeni na zlínskou průmyslovou školu, kde byli zařazeni do běžných tříd (*Korespondence přednostů 1944–1946*). Ani ve Zlíně nezůstala průmyslová škola v podobě, kterou měla před začátkem druhé světové války.

Z důvodu přestěhování některých částí výroby ze zlínské továrny do jiných měst došlo k významným změnám. V roce 1947 byl elektrotechnický obor přesunut do Mohelnice (*Popis výuky na průmyslové škole 1948*) a chemický obor do Hradce Králové (*Kuratorium průmyslové školy 1938–1949*). Přestěhování částí školy nebylo jedinou organizační změnou. Již začátkem roku 1947 se průmyslová škola ve Zlíně odloučila od národního podniku Baťa. Toto rozhodnutí bylo učiněno po dohodě s Místním národním výborem (MNV) ve Zlíně, který školu převzal a zařadil ji mezi ostatní městské školy (*Zápis o poradách správních a pedagogických složek 1944–1948*). Další významná změna nastala v květnu 1949, kdy byla Průmyslová škola Zlín prohlášena za státní, s účinností od 1. září 1949 (*Postátňování školy 1948–1951*). Definitivní zestátnění školy pak představovalo završení tohoto procesu a začlenění instituce do centralizovaného školského systému (více viz Kourová, 2020).

4.2

Architektura a prostory školní budovy

V období vzniku Průmyslové školy ve Zlíně se modernističtí stavitelé zavázali k vytváření lepší společnosti, přičemž design vzdělávacích institucí považovali za způsob společenské transformace (Herman et al., 2011). Školní budovy proto nechávali pouze jako technické zázemí pro výuku, ale jako prostředí, které má samo spolupůsobit na formování budoucí generace. Tento přístup byl součástí širšího hnutí modernismu, které se zaměřovalo na změny ve společnosti prostřednictvím architektury. Ta byla vnímána jako aktivní prvek ve vzdělávacím procesu. Architekti se s reformními pedagogy shodovali v potřebě proměny školních budov a jejich interiérů. Nově vzniklé školy, charakteristické svým minimalistickým designem, se staly místem, kde byla vychovávána a vzdělávána mládež, která měla být součástí lepší budoucnosti (více viz Grosvenor & Van Gorp, 2018; Henderson, 1997).

Podle Kratochvíla (2020) se architekti již od dvacátých let minulého století soustavně snažili zlepšit kvalitu školních budov. V této době byly kladeny požadavky na rychlou, finančně nenáročnou a jednoduchou výstavbu škol. Zdůrazňována byla praktičnost, čistota, vzdušnost, dostatek světla a také propojení budovy a zeleně s jejím okolím. Podle Nováka (2008) tento design škol našel uplatnění i v modernistickém Zlíně. Také v případě zlínské průmyslové školy se ukazuje, že otázka budovy nebyla pouze provozním problémem, ale souvisela s širší představou o tom, jak má vypadat moderní prostředí odborného vzdělávání. Navzdory snahám nebyla cesta zlínské průmyslové školy k vlastní budově jednoduchá. V prvním školním roce byla teoretická výuka rozptýlena na různá místa kvůli vysokému počtu žáků. Výuka tak probíhala například v budově Masarykovy pokusné školy a Studijního ústavu

(*Výroční zpráva Průmyslové školy ve Zlíně 1939*). Tato provizoria zároveň naznačují, že rychlý rozvoj školy předbíhal její prostorové zabezpečení.

Situace se zlepšila s adaptacemi továrních budov číslo 2 a 3, které původně sloužily administrativním účelům. Budova č. 2 byla ústřední správní budovou a v budově č. 3 sídlila koncernová exportní organizace Kotva. Prostory nicméně na přelomu let 1938 a 1939 byly vyprázdněny, neboť úředníci se přestěhovali do nově zbudované správní budovy (tzv. mrakodrap, resp. budova č. 21). Budovy č. 2 a 3 tedy nebylo zapotřebí složitě přebudovat z výrobních objektů, neboť kancelářské činnosti byly nepochybně bližší fungování školy než výroba, a navíc se nacházely na východním okraji továrny, čímž synergicky propojovaly město a závod. Tato skutečnost však nepředstavovala pouze technickou výhodu, ale zároveň předurčovala charakter školního prostředí, které bylo svou organizací bližší racionalizovanému administrativnímu provozu než tradiční školní architektuře. Obě budovy měly standardní železobetonovou konstrukci 6,15 na 6,15 vyplněnou cihelným zdívem a sklem (Novák, 2008). Škola tak nebyla od výrobního prostoru oddělena, ale stala se jeho přirozenou součástí, což mohlo ovlivňovat každodenní zkušenost žáků i učitelů. Firma Baťa se dokonce zavázala nejen k úhradě veškerých nutných oprav, ale také k tomu, že prostory ponechá k volnému používání po dobu existence školy.

Ve třech patrech budovy č. 3 se nacházely různé vzdělávací prostory, včetně učeben, laboratoří, rýsoven, poslucháren, šaten kabinetů. Vnitřní prostory byly vytápěny ústředním topením napojeným na zlínskou tovární síť, což bylo klíčové pro zajištění nepřerušené výuky v zimních válečných měsících. Systém vytápění byl důležitou inovací, která umožnila škole fungovat i v obtížných podmínkách, kdy jiné protektorátní školy musely přerušit provoz (srov. Bosák, 1969). Zároveň tento fakt ukazuje míru závislosti školy na infrastruktuře podniku, bez níž by kontinuální výuka nebyla možná. Je tak patrné, že materiální zázemí školy bylo úzce spojeno s průmyslovým zázemím podniku, což znovu potvrzuje mimořádně těsné propojení vzdělávací instituce a závodu. Vedení závodů a školy plánovalo další rozšíření školních prostor prostřednictvím přestavby jedné z pětietážových továrních budov. Projekt byl úspěšně dokončen ještě před zavedením stavební uzávěry během druhé světové války (*Budovy pro průmyslovou školu 1939*).

Interiér školy byl charakteristický jednoduchými bílými chodbami s velkými okny, díky nimž vznikl otevřený a vzdušný prostor. Takové řešení odpovídalo modernistické architektuře, ale současně utvářelo specifickou estetiku školního prostředí, v němž se měla spojit funkčnost s výchovným působením prostoru. Chodby připomínaly spíše muzejní prostory, neboť jejich součástí byly nástěnky s obrazy a schémata popisujícími jednotlivé operace při výrobě obuvi. Mimo to si mohli žáci prohlédnout hotové boty ve vitrínách. Na jedné straně sloužily výrobky jako motivace pro mladší žáky, kteří mohli vidět výsledky práce svých starších

spolužáků a usilovat o dosažení podobných úspěchů. Na druhé straně tyto vitríny prezentovaly dovednosti žáků návštěvám a inspektorům, čímž měly demonstrovat vysokou úroveň technického vzdělání poskytovaného školou. Současně však tyto prvky fungovaly jako prostředek každodenního působení na žáky, kteří byli neustále konfrontováni s ideálem pracovního výkonu a kvality. Typická baťovská hesla, jako „uč se stále“ a „buď prvním“, byla umístěna na chodbách a v učebnách jako součást interiéru. Slogany odrážely firemní kulturu a filozofii Baťova podniku, který kladl důraz na neustálé vzdělávání a inovace. Archivní prameny, z nichž tyto informace vycházejí (např. fotoalbum), přitom zachycují především reprezentativní obraz školy, nikoli nutně každodenní zkušenost žáků. Nevypovídají tedy přímo o tom, jak byly tyto podněty vnímány, ale umožňují alespoň nepřímou rekonstruovat normy a očekávání, která měla být žákům zprostředkována (*Fotoalbum průmyslové školy 1941*). Nešlo tedy jen o dekorativní doplněk, ale o jazykové prostředky, které měly každodenně připomínat žádoucí pracovní a morální normy. Školní prostor se tím stával nositelem výchovného a disciplinárního působení. Škola zakoupila moderní učební pomůcky jako modely a součástky. Kupříkladu strojnický obor disponoval leteckým motorem, obuvnický obor měl zase vzorkovnici surovin, což byla kolekce různých materiálů používaných v obuvnickém průmyslu (*Výroční zpráva Průmyslové školy ve Zlíně 1939*).

Během okupace se vedení školy muselo vypořádat s několika závažnými výzvami spojenými s válečnými událostmi a hrozcími leteckými útoky. V květnu 1940 nařídilo MŠANO všem školám zřídit protiletecký kryt „proti sekundárním účinkům výbuchu bomb“ (*Různá korespondence škol 1940–1941*). Nejprve usiloval ředitel školy o vznik krytu přímo ve školních prostorách. Škola ale nedisponovala sklepy či podobnými prostory, a tak byl kryt zřízen v nedalekém parku. Situace ukazuje limity adaptovaných školních budov, které sice dobře vyhovovaly každodennímu provozu, ale nebyly projektovány s ohledem na mimořádné válečné podmínky. Pod továrním komplexem, ve kterém škola sídlila, byla během války vybudována rozsáhlá podzemní síť. Ta vedla až do lesa nedaleko obytné čtvrti Letná, která byla považována za oblast s nízkým rizikem dopadu bomb. Kromě zřízení krytu bylo dalším důležitým opatřením pečlivé zatemnění školních budov. Opatření mělo zabránit viditelnosti budov během nočních leteckých náletů, čímž se snižovalo riziko jejich zasažení (*Konference přednostů 1940–1941*).

Ve dnech 13. října a 20. listopadu 1944 byl Zlín cílem náletů Spojenců, nálet 13. října 1944 ale ještě nebyl na Zlín jednoznačně cílený. Spojenecká letadla mířící z Polska nejspíše kvůli palivu provedla v oblasti Zlína nouzový shoz čtrnácti pum, z nichž pět skončilo v poli a devět zasáhlo město. Němečtí okupanti nálet vnímali silně negativně, neboť nepoškodil pouze obytné domy ve čtvrti Letná, ale také tovární budovu nacházející se mimo samu továrnu (tzv. garáže),

kteřou nedlouho předtím pro své potřeby zabralo gestapo. V prvním a druhém poschodí budovy měla své dílny také průmyslová škola, takže o ně přišla (*Korespondence-výběr 1934–1947*). Na konci listopadu 1944 chtěli Spojenci bombardovat slezský tovární komplex v Blechhammeru. Jak připomíná Vojta (1986), kvůli špatné viditelnosti byl nálet 20. listopadu 1944 přesměrován na náhradní cíle v podobě protektorátních továren a železničních uzlů (Brno, Zlín, Opava, Hodonín, Přerov, Břeclav). Třiminutový nálet ve Zlíně zničil prostor o velikosti 1 500 na 600 metrů a způsobil škodu ve výši přibližně jedné miliardy korun (*Dopis J. A. Bati Vávru Šrobárovi 1946*). Břečka (2005) v této souvislosti podobnou výši škody uvádí pro Brno za celou dobu války. Dopad bombardování tak neznamenal jen materiální škodu, ale představoval přímý zásah do každodenního chodu školy, neboť narušil její prostorové i technické zázemí.

V továrně došlo k masivnímu poškození především její východní části, což se dotklo i obou školních budov, kde další škodu způsobil požár v chemických laboratořích. Odklízecí práce mohly být zahájeny až v prosinci 1944 z důvodu nebezpečí výbuchu časových bomb. Učitelé a žáci se rozdělili do pracovních skupin a společně odstraňovali trosky, zajišťovali dovoz materiálu a chránili nepoškozený majetek školy. Z těchto aktivit je patrné, že škola v krizové situaci nefungovala pouze jako vzdělávací instituce, ale také jako pracovní a organizační společenství, v němž se od učitelů i žáků očekávala aktivní spoluúčast na obnově provozu. Po dokončení adaptačních prací a po vánočních svátcích bylo možné obnovit výuku, i když pouze v provizorních podmínkách:

Škoda je veliká a v přítomné době nedá se zcela nahraditi, protože zničené přístroje nejsou k dostání... Po Vánocích začínáme znovu učit nouzově bez topení a bez světla. Teprve v únoru je škola nouzově opravena tak, že můžeme znovu učit (*Odbojová činnost a rozsah škod 1939–1945*).

V únoru 1945 byly kvůli blížící se frontě všechny zlínské školy zabrány německým vojskem, výjimku tvořila průmyslová škola, a to kvůli poškození při náletech. Své prostory se proto snažila nabídnout jiným školám, přestože podmínky pro výuku nebyly ideální. Během letních prázdnin roku 1945 byly zahájeny nezbytné stavební úpravy, aby se škola mohla vrátit do plného provozu. Přednostové jednotlivých oborů předložili zástupcům podniku své požadavky na doplnění sbírek a pomůcek zničených během náletů. Poválečná obnova tak neprobíhala jako návrat ke stavu před rokem 1944, ale jako dlouhodobý proces improvizace a omezených možností. To dobře ilustruje i návrh na zřízení stupínek ve třídách, který byl zamítnut kvůli nedostatku dřeva. Takové detaily ukazují, že materiální nouze ovlivňovala nejen velké stavební zásahy, ale i každodenní kvalitu výuky:

Upozorňujeme přednosty jednotlivých odborů, že se budou dělat na škole stavební úpravy a je proto třeba, aby přednostové předložili své požadavky. Otčenášek (učitel) navrhuje, aby ve třídách byly zřízeny stupínky, poněvadž tabule jsou umístěny dost nízko a žáci ze zadních lavic na tabuli nevidí. Zamítnuto s ohledem na nedostatek dřeva (*Korespondence přednostů 1944–1946*).

Adaptace školních budov nebyla v prvním poválečném školním roce plně realizována, čímž vznikl problém s vytápěním učeben během zimních měsíců. Nedostatečná izolace nově zasklených oken znemožňovala udržení tepla, což mělo za následek nekomfortní podmínky pro žáky i učitele. Vedení školy podalo žádost stavebnímu oddělení podniku Baťa o instalaci radiátorů, aby se zajistilo adekvátní vytápění učeben. Žádost byla schválena a realizována ale až ve školním roce 1947/48. Časová prodleva odpovídá širší poválečné situaci, v níž obnova infrastruktury narážela na materiálové i organizační limity. Z interních porad učitelů vyplývá, že neupravenost učeben a celého prostředí školy měla negativní vliv na kázeň žáků, neboť „jestliže žáci přicházejí do školy do svinčíku, rozhodně to nemá výchovného účinku“ (*Zápis o poradách správních a pedagogických složek 1944–1948*). Materiální stav školy tedy nebyl vnímán jen jako technický problém, ale i jako faktor, který ovlivňoval výchovné působení instituce a každodenní školní kulturu. I když byly na přelomu 40. a 50. let minulého století prostory školy opraveny, jejich materiální vybavení bylo mnohem skromnější ve srovnání s meziválečným obdobím.

4.3

Řízení školy a její učitelský sbor

Vznik a provoz zlínské průmyslové školy byl pod kontrolou vedoucích představitelů podniku Baťa, kteří sehráli významnou roli při iniciaci otevření školy. Tento model přitom nepředstavoval výjimku, ale zapadal do širšího mechanismu řízení vzdělávání ve Zlíně, kde podnik usiloval o propojení školského prostředí se svými hospodářskými a personálními potřebami. Jak upozorňují Kasper a Kasperová (2020), závodní i veřejné školy byly kontrolovány koncernem Baťa, který podporoval různé vzdělávací instituce, čímž zajišťoval, že vzdělávací programy byly v souladu s potřebami podniku. Finanční a organizační podpora škol tak nebyla pouze projevem mecenášství, ale zároveň nástrojem, jímž si podnik vytvářel vliv na obsah výuky, personální složení škol i jejich každodenní fungování.

Avšak aby zlínská průmyslová škola splňovala formální požadavky, nemohla být přímo řízena vedením podniku, a tak bylo nutné zřídit kuratorium jako oficiální dohlížecí orgán. Hlavní funkcí kuratoria bylo zajišťování vybavení školních

prostor a správy školního majetku, což zahrnovalo nejen údržbu, ale také investice do nových pomůcek a zařízení. Dále kuratorium zastupovalo školu před úřady a veřejnými institucemi. Další důležitou rolí byl dohled nad učitelským sborem, výběr a hodnocení učitelů a v případě nutnosti i vykonávání disciplinárního řízení. Kuratorium tak nevystupovalo jen jako správní orgán, ale jako významný prostředek personální a ideové kontroly školy (*Zřízení průmyslové školy 1937–1946*).

Složení kuratoria bylo navrženo tak, aby zahrnovalo klíčové osoby z různých oblastí jak podnikového, tak veřejného sektoru. Kuratorium se skládalo z šéfa společnosti Baťa, starosty Zlína, vedoucího strojíren, ředitele BŠP, ředitele obchodní akademie, správce strojnického odboru, zástupce ředitele průmyslové školy a zástupce státní školské správy. Mimo to byli do kuratoria voleni znalci z praxe z obuvnické dílny, osobního oddělení a pneumatikáren. Na první pohled mohlo toto složení působit jako reprezentativní propojení různých sfér, ve skutečnosti však převaha osob úzce spjatých s podnikem zajišťovala, že rozhodující vliv zůstával v rukou baťovského vedení.¹⁴ Přítomnost šéfa společnosti Baťa a dalších vysokých představitelů firmy zajišťovala, že škola byla úzce propojena s potřebami továrny (srov. Kolumber & Kolumber, 2023). Škola tak nebyla autonomní institucí, nýbrž součástí širšího podnikového organismu.

Správu školy vedl ředitel, kterým byl do srpna 1939 Arnošt Rosa. Tuto funkci následně převzal Matěj Hrádek.¹⁵ Ředitel školy plnil širokou škálu organizačních a administrativních povinností, které byly klíčové pro hladké fungování vzdělávací instituce. Patřilo mezi ně vyřizování úřední korespondence, sestavování rozvrhu, svolávání učitelských konferencí, kontrola dodržování učebních osnov, hospitace ve výuce, pravidelná komunikace s vychovateli internátů a s vedoucími dílen (*Oběžníky BŠP 1942*). Šíře těchto kompetencí ukazuje, že ředitel nestál pouze v čele výuky, ale zajišťoval také propojení mezi školou, internátním zázemím a výrobním provozem. Jeho pozice tak měla nejen administrativní, ale i koordinační rozměr. Z dostupných pramenů se role ředitele jeví především jako formálně vymezená a organizačně ukotvená, méně však vypovídají o konkrétních způsobech výkonu této funkce v každodenní praxi.

Kuratorium školy mělo klíčovou roli při výběru a ustanovování členů učitelského sboru a ředitele. Tento proces zahrnoval posouzení kandidátů a následné schválení ze strany MŠANO. V souladu s organizačním statutem průmyslové školy

14 Složení kuratoria bylo stanoveno dne 27. října 1937 takto: J. A. Baťa (předseda), Dominik Čipera (starosta Zlína), Bohumil Ševčík (ředitel strojíren), Jaromír Hradil (ředitel internátu pro studenty), Arnošt Rosa (ředitel průmyslové školy), Matěj Hrádek (zástupce učitelského sboru). Další členové kuratoria přibýli v následujících měsících (*Korespondence-výběr 1934–1947*).

15 Arnošt Rosa odešel z funkce ředitele školy, ale i tak v průběhu druhé světové války fungoval na škole jako poradce pro pedagogické záležitosti (*Korespondenční protokol 1940*).

mohl na škole vyučovat pouze československý státní občan, který byl bezúhonný. Po březnu 1939 se tento požadavek vztahoval na protektorátní příslušníky. Kromě bezúhonnosti museli uchazeči splňovat i formální kvalifikační předpoklady pro výuku (*Organizační statut průmyslové školy 1940*). V roce 1940 zaměstnávala průmyslová škola celkem 265 interních a externích učitelů, což ilustruje kapacitu školy (*Seznamy vyučujících 1940*). Každý uchazeč o pozici učitele musel před přijetím vyplnit podrobný dotazník obsahující nejen základní osobní údaje, ale také informace o zdravotním stavu, rodinných poměrech, dosavadní veřejné a sportovní činnosti a reference. Osobní oddělení firmy Baťa tímto způsobem zajišťovalo, že kandidáti splňují nejen formální požadavky, ale také že mají vhodný osobnostní profil pro pedagogickou činnost na průmyslové škole (*Dotazník pro zaměstnance 1941*). Výběr učitelů byl součástí širšího mechanismu personální selekce typického pro baťovský systém, v němž byly profesní předpoklady spojovány s požadavkem loajality a disciplinovanosti.

Propojení mezi zaměstnanci průmyslové školy a baťovskými závody bylo zajištěno mimo jiné prostřednictvím Spolku rodičů ve Zlíně. Ten hrál klíčovou roli v distribuci finančních odměn učitelům a řediteli školy, které takto nepřímo poskytoval podnik Baťa (více Kolumber & Kolumber, 2023). Spolek rodičů zde nefungoval pouze jako podpůrná instituce, ale také jako prostředník umožňující převádět podnikový vliv do školního prostředí způsobem, který nebyl zcela přímý, avšak byl o to účinnější. Tomáš Baťa a jeho bratr Jan Antonín zamýšleli zavést systém odměňování učitelů založený na jejich výkonu. Jednalo by se o analogii systému účasti na zisku a ztrátě, který byl již od konce 20. let minulého století používán v závodech samých (více viz Kolumber, 2016; Ševeček, 2009). Systém měl být založen na několika kritériích, včetně počtu odučených hodin, publikovaných článků, učebnic a angažovanosti v mimoškolních aktivitách žáků. Cílem tohoto systému bylo nejen motivovat učitele k vyšším výkonům, ale i zajistit jejich finanční stabilitu, aby se mohli plně soustředit na svou pedagogickou činnost a nebyli nuceni hledat si další možnosti přivýdělku (K., 1925). Samotná snaha přenést do školního prostředí principy podnikového řízení však ukazuje, že vedení závodů chápalo pedagogickou práci optikou produktivity, výkonu a měřitelného přínosu. Kritické hlasy, včetně těch ze strany učitelů samých, poukazyvaly na nevhodnost takového systému pro školní prostředí. Učitelé argumentovali, že škola není továrna a že pedagogická práce nemůže být hodnocena stejnými měřítky jako průmyslová výroba.

Informace o financování průmyslové školy jsou pouze částečné z důvodu fragmentárního dochování archiválií, což znemožňuje detailní analýzu přesných důvodů vedoucích k určení výše výdělků. Právě fragmentárnost pramenů zároveň připomíná, že i v otázce financování lze rekonstruovat spíše rámec systému než jeho zcela přesnou každodenní logiku. Přesto je možné identifikovat celkové

částky vyplácené členům učitelského sboru v některých letech. Ve školním roce 1937/38 poskytl Spolek rodičů celkovou sumu 130 500 korun na odměny učitelům. Nejvyšší odměnu obdržel ředitel školy Arnošt Rosa, který dostal 50 000 korun. Následoval jeho zástupce Matěj Hrádek s odměnou 13 000 korun. Správci jednotlivých oborů obdrželi 10 000 korun. Odměny řadových učitelů se pohybovaly v rozmezí od 1 000 do 7 500 korun, přičemž jejich výše byla stanovena na základě posudků hodnotících jejich poměr ke „zlínské práci“, osobní vlastnosti a vztah ke škole a žákům (*Pokladní deník Spolku rodičů ve Zlíně 1937–1938*). Podobné odměny byly vypláceny i v následujících dvou školních letech. V letech 1938 až 1940 činil průměrný roční výdělek učitele s vysokoškolským vzděláním přibližně 22 000 korun, zatímco odborný učitel s maturitou vydělával průměrně 17 000 korun ročně (*Pokladní deník Spolku rodičů ve Zlíně 1938–1939, 1939–1940*).¹⁶ Učitelé se aktivně zapojovali do chodu města a továrny, což zahrnovalo i práci v dílnách. Interní učitelé byli povinni pracovat jeden půlden v týdnu v dílně, aby se seznámili s výrobními procesy. Tato povinnost znovu potvrzuje, že od učitele se neočekávala pouze výuka. Pedagogická role tak byla úzce spojována s pracovním světem, pro nějž škola žáky připravovala. Pracovníci osobního oddělení podniku vypracovávali posudky obsahující hodnocení učitelů, kde zohledňovali přístup k práci, vztah ke žákům a celkový přínos škole (*Konferenční protokoly 1940–1944*). Hodnocení učitelů nebylo pouze pedagogickou záležitostí, ale součástí širší podnikové kultury dohledu a posuzování.

V období let 1944 až 1946 vzrostl průměrný nominální roční plat učitele na 60 000 korun (*Korespondence přednostů 1944–1946*). Tento nárůst však neznamenal reálné zlepšení životní úrovně, neboť byl zásadně ovlivněn měnovými a hospodářskými změnami v protektorátu. Koruna přestala být samostatnou měnou a stala se pouhou desetinou říšské marky. Měnový přechod výrazně ovlivnil kupní sílu obyvatelstva. Nedostatek určitých druhů zboží a surovin vedl k zavedení přidělového systému, který omezoval možnosti nákupu zboží i pro ty, kteří disponovali finančními prostředky (srov. Vondráček, 2021; Tauchen, 2023). Sama měna byla ale prudce znehodnocena. Jak uvádí Mrkývka (2000), protektorátní koruna byla ve srovnání s rokem 1937 znehodnocena o 1145 %. V důsledku těchto faktorů se tak rozevíral výrazný nesoulad mezi výší platu a jeho skutečnou hodnotou v každodenním životě. Přídělový systém a nevýhodný směnný kurz vůči říšské marce znamenal, že učitelé nemohli za své platy pořídit některé potřebné věci. Finanční ohodnocení tak ztrácelo svou motivační i stabilizační funkci. Po skončení druhé

16 Zajímavým ukazatelem by bylo srovnání s celostátním průměrem, nicméně takový ukazatel nebyl za první republiky evidován a od roku 1926/27 nelze ani rozlišit příjmy učitelů podle působišť (srov. Kolumber & Kolumber, 2023).

světové války došlo k výrazným změnám ve způsobu odměňování učitelů. Dřívější systém, kde byly odměny od Spolku rodičů často rozdělovány na základě osobních vazeb a loajality k závodu a rodině Baťových (Kolumber & Kolumber, 2023), se v nových společensko-politických podmínkách stal neudržitelným. Proměna neznamenal pouze administrativní úpravu systému odměňování, ale představovala zásah do neformálních vztahů, na nichž byla každodenní stabilita učitelského sboru částečně založena. Poválečná proměna tak neznamenal jen technickou změnu ve vyplácení odměn, ale také oslabení starého systému osobních a mocenských vazeb, na němž byla část fungování školy dříve založena. Jak v této souvislosti připomíná Kolumber (2016), Baťovy závody byly znárodněny a Baťova rodina byla nucena opustit nejen podnik, ale i Československo. Kritéria pro finanční odměňování učitelů se musela přizpůsobit novým normám a očekáváním. Zástupci závodní rady poukazovali na potřebu větší transparentnosti při rozdělování financí. Nemaťou roli hrálo i chování učitelů během druhé světové války, neboť perzekuovaní učitelé měli nárok na určité benefity:

Do základního platu se plně započítávají léta, po která byli zaměstnanci prokazatelně vězněni během okupace v koncentračních táborech nebo vězeních, z důvodů politických, národnostních nebo rasových. Plně se započítává vojenská služba v čsl. nebo bývalé slovenské armádě, v partyzánských oddílech (*Zápisy o schůzích závodní rady 1944–1946*).

Po skončení nacistické okupace nebyly změny ve školním prostředí omezeny pouze na finanční odměňování učitelského sboru. Na první poválečné schůzi zaměstnanců školy se objevily požadavky na rezignaci ředitele a správců jednotlivých oborů. Na druhé straně někteří učitelé varovali před ukvapenými závěry. Matěj Hrádek, tehdejší ředitel školy, nabídl svou rezignaci, aby uvolnil cestu případným změnám. Při následném hlasování učitelského sboru byl tento návrh zamítnut, takže Hrádek zůstal ve své funkci. Poválečné období nepřineslo pouze obnovu školy, ale také otevřelo prostor pro nové mocenské střety, v nichž se přehodnocovala legitimita dosavadního vedení. Další měsíce přinesly mocenské boje o místa v závodní radě. Konflikty měly významný dopad na spolupráci mezi jednotlivými kolegy a dříve spolupracující obory začaly mezi sebou soupeřit (*Zápis o poradách správních a pedagogických složek 1944–1948*). Každodenní chod školy byl ovlivňován nejen vnějšími politickými změnami, ale i vnitřním napětím mezi jednotlivými skupinami aktérů.

Odstraňování nevhodných členů učitelského sboru mohlo začít ale až v únoru 1948, přičemž podle Korbela (2015) byl tzv. proces vyakčnění součástí širšího politického úsilí o eliminaci opozice po únorovém převratu v roce 1948. Stejně jako

ve zlínských závodech (Roušar, 1967), i na průmyslové škole vznikl akční výbor. V pátek 20. února 1948 proběhlo společné setkání zástupců podniku a průmyslové školy, během něhož zástupci podniku oznámili, že ztratili důvěru k šesti členům učitelského sboru. Samotná formulace ztráty důvěry přitom představovala vážní kategorii, která umožňovala zasahovat proti jednotlivcům bez nutnosti přesného vymezení provinění. Ztráta důvěry měla dalekosáhlé důsledky pro postižené učitele. Následující den byli tito učitelé informováni o projevu nedůvěry a bylo jim doporučeno, aby si našli nové zaměstnání (*Akční výbor průmyslové školy 1948*). Vyakčnění učitelů bylo motivováno politickými důvody, přičemž hlavním kritériem pro odstranění byla údajná politická nespolehlivost. Proces tak neznamenal pouze personální změnu, ale představoval zásadní zásah do stability učitelského kolektivu. Z dostupných pramenů lze tento proces rekonstruovat především z hlediska jeho formálního průběhu, nikoli však z perspektivy samotných aktérů. Nevypovídají tedy přímo o tom, jak byla tato opatření vnímána. Jak připomíná Skalnik Leff (2014), tento proces nebyl ojedinělý a probíhal paralelně v mnoha dalších institucích, včetně průmyslových podniků a dalších škol. Vývoj na zlínské průmyslové škole tak ukazuje kontinuitu kontrolních mechanismů, které se sice proměňovaly podle politického režimu, ale stále zasahovaly do personálního složení i každodenního života instituce.

5/ KAŽDODENNÍ ŽIVOT UČITELŮ A ŽÁKŮ NA PRŮMYSLOVÉ ŠKOLE ZLÍN

V následující kapitole se zabývám přijímacím řízením, výukou, životem žáků v internátech a možnostmi trávení volného času. V neposlední řadě se zaměřuji na diskriminaci žáků a učitelů v období nacistické okupace.

5.1 Proměny přijímacího řízení a nástup do školy

Zlínská továrna byla průkopníkem v zavádění technologických postupů, které v tehdejší Československu neměly obdoby. Inovace vyžadovaly nejen moderní zařízení, ale také kvalifikovanou pracovní sílu schopnou pracovat s novými stroji. Podle Kasperové (2014) byly proto kladeny na zlínské žáky vysoké požadavky, neboť budoucí pracovníci měli být schopni rychle se adaptovat na nové technologie. Přijímací řízení na průmyslovou školu proto nesloužilo pouze k ověření školních znalostí, ale představovalo promyšlený mechanismus výběru takových chlapců, kteří by odpovídali nejen odborným, ale i sociálním a hodnotovým očekáváním baťovského systému. Ilustruje to úryvek z dobového dokumentu:

Chceme získati mladé muže ve stáří od 14–16 roků, kteří mají zájem, lásku, sklon k obuvnictví a k tovární výrobě obuvi, kteří chtějí tento obor zvoliti za své životní poslání. Mladými muži nazýváme ty, kteří si chtějí vlastní prací vydělati živobytí, získati vědomosti a budovati majetek. Chceme z nich vychovati dobré a řádné podnikatele (*Informační list pro mladé muže 1930*).

Podnik nehledal pouze budoucí zaměstnance, ale snažil se formovat určitý typ člověka, a to pracovitého, ukázněného a identifikovaného s hodnotami výkonu, samostatnosti a podnikavosti. Přijímací proces tak měl od počátku také výchovný a selekční rozměr. Uchazeči o studium museli před přijímacími zkouškami zaslat osobnímu oddělení vyplněný dotazník s fotografií, který sloužil jako základní nástroj pro předběžné posouzení vhodnosti kandidátů.¹⁷ Kromě standardních osobních údajů uchazeči uváděli prodělané nemoci a tělesné vady. Dále dotazník obsahoval informace o absolvovaných školách, dosažených známkách a otázky zaměřené na trávení volného času a pracovní plány uchazečů. Rodinné poměry byly zohledněny v otázkách týkajících se zaměstnání rodičů, počtu sourozenců a majetkové situace. Uchazeči museli uvést výši našetřených peněz a výdělek rodičů, což poskytovalo obraz o jejich socioekonomickém zázemí. Dotazníky byly doručeny osobnímu oddělení podniku Baťa, kde osobní referenti prováděli výběr vhodných uchazečů (*Informační list pro mladé muže 1930*). Rozsah zjišťovaných údajů naznačuje, že podnik neusiloval jen o zhodnocení školního prospěchu či zdravotního stavu, ale o celkové posouzení sociálního původu, rodinného zázemí a osobnostního profilu uchazeče. Jak doplňuje Doleshal (2021), upřednostňováni byli chlapci z chudého vesnického prostředí, pro které znamenala návštěva průmyslové školy významné zlepšení životní úrovně. Taková preference však nebyla pouze projevem sociální otevřenosti, ale zároveň odpovídala představě, že právě tito chlapci budou více motivováni, disciplinovaní a vděční za poskytnutou příležitost. Při přijímacím řízení měli nevýhodu uchazeči bez otce či bez obou rodičů. Podle osobních referentů se tito uchazeči často jeví jako nespolehliví a neukáznění. Výběr žáků tak byl založen na určitých sociálních stereotypech, které ovlivňovaly šance jednotlivých uchazečů. Poslední otázky v dotazníku se týkaly známých či rodinných příslušníků zaměstnaných u firmy Baťa. Osobní referenti vedli přesné seznamy zájemců o studium a potenciální žáky rozdělili do dvou skupin: děti spolupracovníků a děti nespolupracovníků ze Zlínska, přičemž děti spolupracovníků byly považovány za přednostní uchazeče (*Písemnosti BŠP 1944*).¹⁸ Již v této fázi je patrné, že přijímací řízení nebylo založeno pouze na individuálních kvalitách uchazečů, ale také na jejich vztahu k podniku prostřednictvím rodiny.

17 Velmi podobný dotazník byl základem pro posouzení vhodného uchazeče o zaměstnání v podniku a získané informace poté byly přenášeny na osobní karty zaměstnanců. Ty jsou u řady pracovníků doposud dohledatelné ve Státním okresním archivu Zlín (více viz Ševeček, 2009).

18 V případě přijetí na školu byli umístěni rodinní příslušníci spolupracovníků do jedné třídy (*Katalog studentů 1940–1941*).

Každý z uchazečů o studium na Průmyslové škole ve Zlíně musel absolvovat přijímací zkoušku, která zahrnovala psychotechnické vyšetření.¹⁹ Tento proces byl navržen tak, aby zhodnotil nejen intelekt uchazečů, ale i jejich manuální dovednosti. Podle Kasperové (2014, s. 73) měly psychotechnické zkoušky „odpovědět, kdo je vhodný k danému povolání“. Rozvoj psychotechniky byl úzce spjatý s hnutím vědeckého řízení práce. V této souvislosti upozorňují Gilbreth a Gilbreth (1924), že pro podnik nejsou klíčové pouze stroje, ale zejména pracovníci a jejich vhodné pracovní zařazení. Jak uvádí Herman (2014), rostoucí mechanizace a racionalizace lidské práce vedla k rozvoji psychotechniky v západní Evropě od začátku 20. století. Na českém území se psychotechnika začala ale rozvíjet až po vzniku samostatného Československa, kdy byl založen Psychotechnický ústav Masarykovy Akademie práce v Praze,²⁰ který kromě výzkumné činnosti poskytoval také poradenství výrobním podnikům (Šeracký, 1929). Zařazení psychotechnických zkoušek do přijímacího procesu ukazuje, že výběr žáků byl chápán jako odborně řízený proces racionalizace lidských zdrojů. Uchazeč nevystupoval jen jako budoucí žák, ale jako potenciální pracovní síla, kterou bylo třeba co nejpřesněji zařadit do výrobního systému.

Součástí zkoušek na zlínskou průmyslovou školu byly i testy inteligence a osobnosti, neboť referenti osobního oddělení hledali nejen chytré a manuálně zručné žáky, ale zejména ty, kteří byli i trpěliví, cílevědomí a motivovaní pro práci ve zlínských závodech (*Informační list pro mladé muže 1930*). Výběr uchazečů tak nebyl zaměřen pouze na odborné předpoklady, ale i na formování určitého typu osobnosti, která odpovídala potřebám podniku. Po úspěšném absolvování přijímacích zkoušek následovala lékařská prohlídka, při níž lékaři posuzovali zdravotní stav a tělesnou způsobilost uchazečů (*Výroční zpráva Průmyslové školy ve Zlíně 1939*). Tato fáze výběru představovala další filtr, který určoval, kdo je způsobilý stát se součástí vzdělávacího i pracovního systému Baťových závodů. Uchazeči s nedoslýchavostí, slepotou na jedno oko, srdečními a plicními nemocemi, zmrzačenými rukama a se sklonem k závratím nebyli přijímáni (*Předpisy pro školení učňů 1942*). Důraz na bezvadný zdravotní stav odpovídal představě efektivního a bezproblémového pracovníka, jehož tělo je plně přizpůsobeno požadavkům průmyslové výroby. Jsou

19 Psychotechnika byla na začátku 20. století chápána jako praktická psychologie a věda o schopnostech, vlastnostech a předpokladech pro určité povolání (více viz Fleischer, 1921a, 1921b; Kasperová, 2014). Odborníci zabývající se psychotechnikou zjišťovali vhodnost daného typu práce pro konkrétního jedince a snažili se zlepšit pracovní podmínky. Na československém území se na rozvoji psychotechniky podíleli zejména Walter Blumenfeld a Jan Doležal (Hendrich, 1946).

20 Psychotechnický ústav byl převzat do státní správy a přejmenován na Ústřední psychotechnický ústav, ze kterého se v říjnu 1939 stal Ústav lidské práce. Ten prošel v průběhu válečných let proměnou a přizpůbil se novým společensko-politickým poměrům. Zatímco v předválečném období se pracovníci ústavu zabývali přijímáním zaměstnanců do státní správy, po roce 1939 se soustředili na psychotechnická vyšetření žáků a následnou volbu povolání (více viz Tauchen, 2016).

ale zadokumentovány případy, kdy i z tohoto pravidla bylo možné udělat výjimku, jak bude v této podkapitole blíže objasněno.

Podle pokynů Dominika Čipery došlo po prvním válečném roce k výrazné organizační změně u přijímacích zkoušek. Většina agendy psychotechnického oddělení byla přesunuta na tzv. sociální ústav. Tento krok znamenal, že fyzické předpoklady uchazečů o studium na průmyslové škole byly posuzovány až při lékařské prohlídce a vědomostní testy uchazečů byly pak prováděny samotnými učiteli školy. Proměna organizace přijímacího řízení tak vedla k rozdělení jednotlivých složek hodnocení mezi více institucí, což zároveň oslabovalo autonomii školy při výběru uchazečů. Ve školním roce 1941/42 došlo k další, mnohem výraznější proměně přijímacích zkoušek (*Příkazy Čipery 1937–1942*). Oddělení pro mladistvé na ministerstvu hospodářství a práce začalo organizovat poradenství pro volbu povolání ve spolupráci s úřady práce. Podle *vládního nařízení č. 433/1941 Sb.* úřady fungovaly jako prostředníci mezi podniky a mladistvými hledajícími učňovská místa a práci. Absolventi škol se hlásili u úřadů práce, které jim měly poskytovat pomoc při hledání vhodného zaměstnání. Tento systém však neznamenal pouze podporu při volbě povolání, ale představoval i nástroj regulace a řízení pracovních drah mladistvých. Pro Baťovy závody měl místní úřad práce tedy zásadní roli, protože jen s jeho souhlasem mohl podnik přijímat žáky do zaměstnání. Podle Tauchena (2016) se v praxi uplatňovaly zásady národního socialismu, takže zájmy celku měly přednost před individuálními přáními absolventů. Možnost volby povolání tak byla výrazně omezená a podřízená potřebám hospodářství a státní politiky. Oddělení pro mladistvé spolupracovalo s úřady práce, které zajišťovaly poradenství pro volbu povolání a zprostředkování zaměstnání. Přestože absolventi měli možnost požádat o konkrétní zaměstnání, rozhodujícími faktory byly ekonomické potřeby a strategické cíle národního socialismu. Přijímací řízení tak již nesloužilo jen potřebám podniku, ale stále více podléhalo logice válečného hospodářství a státní kontroly nad pracovní silou.

Ve válečném období byl dalším významným činitelem ovlivňujícím podobu přijímacích zkoušek Ústav lidské práce v Praze, který oficiálně řídilo Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Zaměstnanci podniku Baťa byli v úzkém kontaktu s ústavem, přičemž spolupráce zahrnovala nejen formální, ale i neformální setkávání s vedením instituce. Zaměstnanci Baťových závodů tak získávali důležité neveřejné informace:

U ředitele Ústavu lidské práce doc. Dr. Doležala získal jsem tyto informace. Nové vládní nařízení týkající se úředního řízení při určování mladistvých do různých povolání je připraveno a má vyjít v nejbližších dnech... Z pomůcek k vyšetřování přivezl jsem stavebnici, které se užívá v Říši a jež bude patrně zavedena i v Protektorátě (*Příkazy Čipery 1937–1942*).

Představitelé podniku neusilovali pouze o pasivní přizpůsobení se novým pravidlům, ale snažili se být o připravovaných změnách informováni předem a zachovat si tak co největší míru kontroly nad výběrem budoucích žáků.

Je zřejmé, že v období nacistické okupace docházelo k výraznému ovlivňování českého průmyslového školství ze strany Říše. Ústav lidské práce proto zaváděl nové psychotechnické zkoušky podle říšského vzoru, jak stanovilo vládní *nařízení č. 333/1942 Sb.* Tyto změny neznamenal pouze odbornou inovaci, ale představovaly i nástroj systematické kontroly a standardizace výběru budoucí pracovní síly. Nacisté se snažili standardizovat a kontrolovat výběr a vzdělávání mladých lidí tak, aby odpovídaly potřebám válečného hospodářství. Představitelé zlínského koncernu Baťa byli o těchto změnách předem informováni díky svým kontaktům s Ústavem lidské práce, což jim umožnilo rychle reagovat na nové požadavky. Z každé návštěvy ústavu vypracovávali zaměstnanci závodů detailní zprávy pro Dominika Čipery. Z jedné z cest mu jeho kolegové přivezli tzv. Doležalovu soupravu ke zjišťování technického nadání, kterou měly v plánu používat poradny pro volbu povolání při úřadech práce. Souprava se skládala ze sedmi sad s různými nástroji, které byly navrženy k testování manuálních a technických dovedností uchazečů. Proces zkoušení pomocí Doležalovy soupravy zahrnoval několik kroků. Zkoušející nejprve vysvětlil funkce jednotlivých předmětů v každé sadě. Poté sady rozebral, vložil předměty do krabice a zamíchal je. Úkolem zkoušeného bylo složit předměty zpět do původní podoby (*Příkazy Čipery 1937–1942*). Takto koncipovaná zkouška nehodnotila pouze technické dovednosti, ale i schopnost rychlé orientace, přesnosti a disciplinovaného postupu podle zadání. Testování tak směřovalo k identifikaci jedinců, kteří byli schopni efektivně fungovat v podmínkách standardizované průmyslové výroby. Archivní prameny zachycují průběh těchto zkoušek především jako technický postup, nikoli však jako zkušenost samotných uchazečů.

Ze statistických údajů vyplývá, že jen něco málo přes 9 % zájemců bylo úspěšně přijato ke studiu (*Korespondence-výběr 1934–1947*). Mezi hlavní příčiny nepřijetí patřily špatný prospěch a horší zdravotní stav uchazečů. Nízký podíl přijatých potvrzuje značnou selektivitu školy a zároveň ukazuje, že přijetí bylo prezentováno jako výsledek přísného výběru. Od roku 1942 se objevily případy, kdy nebyli chlapci uvolnění úřadem práce nebo byli osobními referenty přeřazeni do sesterských závodů v Sezimově Ústí a Zruči nad Sázavou (*Písemnosti BŠP 1944*). O dalším osudu uchazečů tedy nerozhodovala pouze jejich vhodnost pro studium, ale i proměnlivé personální potřeby širšího baťovského koncernu.

Po osvobození Československa v roce 1945 se objevila naléhavá potřeba reformovat přijímací řízení na průmyslových školách. Právní předpisy vydané po roce 1936 týkající se přijímacích zkoušek přestaly platit (*výnos MŠO č. A-29.052-IV, 1945*). To vedlo k výraznému snížení vlivu Ústavu lidské práce a místních úřadů práce na

zařazení dorostu do vzdělávacích institucí. Pro školní rok 1946/47 došlo k nejzásadnějším změnám. Přísný výběr uchazečů praktikovaný v předešlých letech byl nahrazen jiným přístupem. Vedení školy obdrželo instrukce od podniku Baťa, aby přijalo většinu uchazečů. Přísnost přijímacího řízení nebyla neměnnou zásadou, ale byla výrazně podmíněna aktuálními potřebami podniku. Změna byla motivována akutním nedostatkem pracovních sil v továrně, což vyžadovalo zvýšení počtu přijatých žáků, kteří by mohli být rychle zařazeni do pracovního procesu (*Zápis o poradách správních a pedagogických složek 1944–1948*). Rozhodující tak nakonec nebyla pouze kvalita uchazečů, ale i hospodářská situace závodu.

Pro všechna zkoumaná období platilo, že po úspěšném přijetí na Průmyslovou školu ve Zlíně následoval zápis, který probíhal většinou během letních prázdnin (*Stětkář: Kronika mého života 2002*). Rodiče chlapců podepisovali s podnikem smlouvu, která specifikovala závazky pro obě strany. Žáci v prvních ročnících byli zároveň zaměstnanci podniku, takže podléhali stejným pravidlům jako ostatní nově přijatí pracovníci. Pravidla zahrnovala tříměsíční zkušební dobu, během níž mohli být propuštěni bez udání důvodu (*Výběr a výchova průmyslového člověka 1937*). Tato skutečnost vytvářela situaci, v níž byli žáci od počátku vystaveni tlaku na pracovní výkon a přizpůsobení se podnikovým normám. Podle Kaspera a Kasperové (2018) bylo studium na průmyslové škole spojeno s finanční soběstačností. Žáci (nazývaní mladí muži) si museli sami hradit životní náklady jako oblečení, stravu a bydlení v internátech (*Výroční zpráva Průmyslové školy ve Zlíně 1939*). Po absolvování lékařské prohlídky a testů navštívili žáci svého osobního referenta, který pro ně vytvořil osobní karty, do nichž v průběhu dalších týdnů mistři v dílnách zaznamenávali hodnocení jejich pracovních výkonů. Systém osobních karet představoval nástroj kontinuálního sledování a hodnocení, který umožňoval detailně monitorovat pracovní i osobnostní předpoklady žáků. Pokud osobní referent dospěl k závěru, že se žák na dané pracovní místo nehodí, mohl být přeřazen na jinou pozici. Rozhodování o profesní dráze žáků tak nebylo plně v jejich rukou, ale bylo řízeno podnikovými potřebami a hodnocením nadřízených. Dochované prameny tak ukazují, že přijetí na školu nepředstavovalo konec výběru, ale spíše začátek dalšího sledování a prověřování (*Stětkář: Kronika mého života 2002*). Dohled nad žákem tak nekončil jeho přijetím, ale pokračoval i během studia formou průběžného sledování, hodnocení a případného přerozdělování. Vedoucí osobního oddělení poskytl instrukce vyučujícím a vedoucím dílen, aby v prvním pololetí identifikovali žáky s podprůměrným výkonem. Ti byli následně propuštěni (*Konferenční protokoly 1933–1940*). Práce žáků tak nebyla vnímána jen jako součást odborného vzdělávání, ale také jako nástroj průběžné selekce. Škola fungovala zároveň jako filtr, jehož cílem bylo oddělit ty, kteří se dokázali přizpůsobit pracovnímu tempu a očekáváním podniku, od těch, kteří těmto požadavkům nevyhovovali.

Podmínky přijetí na průmyslovou školu byly jasně definovány a měly platit pro všechny uchazeče. V oficiálních dokumentech se závody zavázaly přijímat pouze žáky, kteří splňovali všechny formální i odborné požadavky pro studium a následnou práci v průmyslovém sektoru. I přesto docházelo k přijetí žáků „po známosti“, což se setkalo s kritikou ze strany vychovatelů a učitelů: „Stále se opakují potíže s mladými muži přijatými na přímluvu někoho. Budou vedeni v evidenci a zaznamenáno, kolik z nich bylo propuštěno...“ (*Příkazy a zprávy 1933–1940*). Právě zde se nejvýrazněji ukazuje napětí mezi deklarovanou objektivitou přijímacího řízení a jeho skutečnou praxí. Tato praxe narušovala standardizovaný přijímací proces a vedla k nevoli mezi učiteli a vychovateli, kteří vnímali nespravedlnost vůči ostatním uchazečům. Učitelé si často na tyto praktiky stěžovali u vedoucího osobního oddělení, ale jejich výhrady nebyly zohledněny. Rozhodující slovo neměli pedagogové, nýbrž podnikové a osobní vazby, které mohly formální pravidla oslabovat nebo obcházet.

Průmyslová škola ve Zlíně byla propagována jako instituce podporující především žáky z nižších sociálních vrstev, což bylo součástí širší filozofie podniku Baťa o sociální odpovědnosti a podpoře talentů bez ohledu na jejich původ. Mezi otci řady chlapců ale byli advokáti, lékaři, politici, přednostové berních a jiných významných úřadů (*Spolek rodičů 1945–1949*). Oficiální obraz školy jako sociálně otevřené instituce tak nebyl zcela v souladu s reálným složením části žákovstva. Realita také ukazovala, že protekční praktiky byly přítomny a že děti z významných a majetných rodin měly přístup k výhodám, které nebyly běžně dostupné pro ostatní žáky. Na škole studovali oba synové předního představitele zlínského podniku Dominika Čipery. Syn Jan trpěl sluchovou vadou a tím nesplňoval jednu ze základních podmínek pro přijetí, kterou byl výborný zdravotní stav. Přesto byl žákem průmyslové školy a jeho otec mu zařídil na MŠANO povolení pro soukromé vyučování. Jan tak nemusel docházet do výuky (*Korespondence–výběr 1934–1947*). Protekční výhody se projevy také v oblasti bydlení v internátech. Po přijetí do školy nemusel Jan, ani jeho starší bratr Pavel bydlet v internátech, což bylo běžnou povinností pro všechny žáky, včetně těch přímo ze Zlína (*Katalog studentů 1939–1940*). Výjimky se netýkaly jen samotného přijetí, ale i každodenního režimu studia.

Dominik Čipera jako ministr veřejných prací se dobře znal s ministrem vnitra Josefem Ježkem, a proto neváhal a zaměstnal v podniku jeho vzdáleného příbuzného. Tento případ ilustruje, jak byly osobní vztahy a kontakty využívány k získání výhod v rámci podniku. Přijímací a personální politika tak nebyla řízena pouze formálními kritérii, ale také sítí sociálních a politických vazeb, které mohly výrazně ovlivnit životní dráhy jednotlivců:

Pan ministr vnitra Ježek zajímá se o osud Václava Šváchy, sirotka z početné rodiny, která po úmrtí rodičů nachází se ve velmi tísnivých poměrech. Příbuzní pana ministra postarali se o děti až na Václava a žádají, abychom tohoto zaměstnali u nás (*Příkazy Čipery 1937–1942*).

V průběhu studia byl Švácha ubytován v internátech a pracoval v obuvnických dílnách, další detaily o jeho životě a kariéře chybí. Dochovaný pramen tak umožňuje zachytit pouze základní obrysy jeho působení, nikoli jeho konkrétní zkušenost či další profesní dráhu. Ne všichni uchazeči měli takové štěstí, i když jejich příbuzní měli kontakty uvnitř koncernu Baťa. Klíčovým faktorem se ukázaly být nejen známosti, ale i postavení příbuzného a jeho vliv ve veřejném životě. Sociální kapitál tedy nefungoval automaticky, ale byl podmíněn konkrétní pozicí a vahou jednotlivých aktérů v rámci podniku i širší společnosti. Například Ladislav Swirk, učitel z brněnské střední školy, měl osobní známost s Jaromírem Hradilem, správcem internátů. Ani tato známost však nezajistila jeho synovi z prvního manželství pracovní pozici a přijetí na průmyslovou školu (*Korespondence ředitele BŠP 1940*). Příběhy žáků jako Švácha a neúspěšných uchazečů, jako byl Swirkův syn, odhalují nerovnosti přijímacího procesu na průmyslovou školu. Přestože oficiální pravidla vytvářela obraz standardizovaného a odborně řízeného výběru, skutečná praxe byla výrazněji prostupována sociálními nerovnostmi, osobními kontakty a mocenskými vztahy. Tyto faktory však nelze z pramenů vždy jednoznačně rekonstruovat, neboť se často odehrávaly neformálně a zůstávaly mimo oficiální dokumentaci.

V období třetí republiky došlo k výrazným změnám v československé společnosti, které se odrazily i v oblasti vzdělávání. Politická angažovanost uchazečů o studium se stala významným faktorem při jejich přijímání. Vliv KSČ vedl k tomu, že členové strany a jejich sympatizanti měli při přijímacích řízeních často výhodnější postavení. Příklad žáka Ptáka je ilustrativním příkladem toho, jak politická angažovanost ovlivňovala rozhodování školních autorit. Pták byl přijat na průmyslovou školu, avšak bez omluvy se nedostavil k zápisu do ročníku. Podle tehdy platných přijímacích pravidel to mělo mít za následek automatické vyřazení ze seznamu studentů. Nicméně důvod jeho absence – účast na ideové schůzi KSČ – vedl k přehodnocení situace. Vedení školy rozhodlo, že Pták bude do studia zapsán dodatečně. Politická angažovanost zde fungovala jako legitimní důvod pro porušení standardních postupů, čímž se politická loajalita stala faktorem, který mohl převážet nad institucionálními pravidly. To odráží tehdejší politické a společenské klima, kdy angažovanost v KSČ poskytovala určité výjimky z běžných pravidel (*Zápis o poradách správních a pedagogických složek 1944–1948*). Příklad Ptáka tak neukazuje pouze individuální výjimku, ale ilustruje širší proměnu kritérií, podle nichž byli uchazeči posuzováni. Je možné konstatovat, že namísto významu žáka

či jeho příbuzných a známých pro koncern byl po roce 1945 důležitější jejich politický postoj. Zatímco v předchozím období hrály zásadní roli především vazby na podnik a jeho představitele, v poválečném období stále více rozhodoval politický profil uchazeče a jeho vztah k nově se prosazujícímu režimu.

5.2

Výuka na průmyslové škole

Průmyslová škola Zlín představovala vzdělávací instituci spojující teoretickou výuku s prací žáků v Baťových závodech, která byla chápána jako praktická výuka. Koncepce vzdělávání byla zaměřena na propojení teoretických znalostí s reálnou praxí, což umožňovalo žákům aplikovat teoretické poznatky přímo v pracovním prostředí závodů.

5.2.1

Teoretická výuka

Teoretická výuka probíhala v odpoledních a večerních hodinách, po skončení běžné pracovní doby v továrně. Žáci se tak mohli účastnit jak vzdělávacího procesu, tak vykonávat své pracovní povinnosti v továrně. Toto organizační uspořádání bylo jedním z nejvýraznějších rysů zlínské průmyslové školy, protože ukazuje, že vzdělávání zde nebylo odděleno od pracovního režimu, ale bylo mu přímo podřízeno. Tento model vedl ke značné časové zátěži pro žáky, kteří museli skloubit náročnou práci s večerní výukou (*Zřízení průmyslové školy 1937–1946*). Každodennost žáků tak byla strukturována téměř bez zbytkového volného času a škola, továrna i internát dohromady vytvářely kompaktní systém kontroly nad jejich časem, výkonem i rytmem dne. Vzhledem k vysokým nárokům na žáky se vyučující rozhodli omezit množství domácích úkolů, což mělo snížit celkovou zátěž žáků:²¹

Na odborné škole se musí látka, vyučujícím řádně připravená, probrat ve vyučovací hodině tak, aby žáci nemuseli konat obsáhlé domácí přípravy. Hodina má být rozdělena tak, se začalo opakováním látky z předešlé hodiny, na to se navázala nová látka a tato se ke konci hodiny zopakovala (*Konferenční protokoly 1933–1940*).

21 Chlapci sice nedostávali mnoho domácích úkolů, ale žáci s horším prospěchem měli povinnost učit se v internátech každý den kromě neděle od 20:00 do 22:00 (*Kniha průmyslových kolejí 1940*).

V průběhu existence školy hospitovali ve výuce inspektoři, kteří kvitovali dobrou kvalifikaci učitelů, pilnost a využívání učebnic a příruček vytvořených učiteli samými (*Výroční zpráva Průmyslové školy ve Zlíně 1939*). Hodnocení inspektorů tak na jedné straně potvrzovalo vysokou odbornou úroveň pedagogického sboru a jeho schopnost reagovat na nedostatek vhodné literatury. Vydávání vlastních učebnic či příruček bylo také nutností, neboť „v odborné literatuře není buď vůbec žádných děl odborných, anebo děl takového rozsahu, která se hodí jako učební pomůcky“ (*Korespondence Průmyslové školy Zlín 1940–1941*). I přes uvedené skutečnosti měli inspektoři několik výhrad k výuce, neboť „nebylo při vyučování žádané součinnosti se všemi žáky, nebyl dodržen vyučovací postup, v některých hodinách bylo pouze zkoušeno, v jiných zase příliš dlouho přednášeno“ (*Spisy MŠANO 1939–1945*). Kritika odhaluje rozpor mezi deklarovanými pedagogickými principy a jejich skutečnou realizací v každodenní výuce. Inspektoři rovněž kritizovali nevyužívání dostupných pomůcek a nedostatečné opakování již probraného učiva. Další výtkou byla nepřipravenost učitelů v oblasti didaktických dovedností. Výuka tak byla pravděpodobně často založena spíše na transmisivním modelu předávání znalostí než na aktivním zapojení žáků. Tyto připomínky jsou důležité, protože ukazují rozdíl mezi vysokou odbornou úrovní vyučujících a jejich ne vždy odpovídající pedagogickou průpravou. V prostředí odborné školy tak zjevně nestačila pouze odborná erudice, ale stále více se ukazovala potřeba hlubších didaktických kompetencí. Inspektoři však zároveň uvedli, že učitelé mají možnost své znalosti a dovednosti rozšířit na pedagogických kurzech pořádaných Stanislavem Vránou (*Spisy MŠANO 1939–1945*).

Během nacistické okupace zůstal obsah technicky a matematicky orientovaných předmětů nezměněn. Předměty bezprostředně využitelné pro průmyslovou výrobu nebyly pro okupanty problematické, naopak odpovídaly jejich požadavku na přípravu technicky využitelné pracovní síly (*Konferenční protokoly 1940–1944*). Avšak politické změny způsobily zásadní proměny ve výuce všeobecně vzdělávacích předmětů, jako byla čeština, dějepis, zeměpis, občanská nauka a cizí jazyky (*Výroční zpráva Průmyslové školy ve Zlíně 1939*). V průběhu okupace vydávalo protektorátní ministerstvo školství mnoho legislativních předpisů, které odrážely nacistickou ideologii. Školství nemělo sloužit ke zvyšování kulturní úrovně studentů, naopak z nich mělo vyškolit pracovníky potřebné pro stát (Pine, 2010).²² Škola měla stále méně rozvíjet samostatně uvažující osobnost a stále více produkovat disciplinované a politicky přizpůsobené pracovníky.

22 Nacistická pedagogika byla ovlivněna i tím faktem, že Hitler měl odpor ke školství a učitelům (snad s výjimkou svého učitele Leopolda Pötscheho, kterému věnoval zmínku v *Mein Kampf*) a pohrdal intelektuály (Levy, 2013).

V počátečních fázích nacistické okupace se německé úřady prioritně zaměřily na posílení pozice německého jazyka ve vzdělávacím systému protektorátu Čechy a Morava.²³ Výuka německého jazyka se stala klíčovým nástrojem nejen pro zajištění jazykových dovedností, ale i pro ideologické formování žáků (Velčovský, 2018), protože „jest nutno prokázati všeobecné znalosti o důležitých událostech a velikých osobnostech německých dějin, jako též určitou představu o německém lidu a prostoru“ (*Předpisy pro školení učňů 1942*). Výuka němčiny byla využívána nejen k jazykovému vzdělávání, ale i k ideologické indoktrinaci žáků. Německý jazyk se tak po začátku okupace stal pro nacisty nejdůležitějším předmětem v protektorátním vzdělávacím systému. Kromě zvýšení počtu hodin výuky němčiny měla výsledná klasifikace z tohoto předmětu zásadní vliv na další vzdělávací dráhu žáků. Na konci školního roku 1941/42 stanovilo ministerstvo školství, kolik procent středoškolských žáků může pokračovat ve svém studiu. Při stanovování těchto kvót ministerstvo apelovalo na vedení škol, aby vyloučili zejména ty žáky, kteří dosahovali špatných výsledků v německém jazyce (více Bosák, 1969; Morkes, 2005). Výsledky z němčiny tak neplnily pouze hodnoticí funkci, ale stávaly se nástrojem selekce, který mohl zásadně ovlivnit další životní dráhu žáků. Neúspěch v tomto předmětu tak mohl znamenat nejen studijní neúspěch, ale i omezení budoucích profesních možností. Další významný problém představoval nedostatek kvalifikovaných učitelů německého jazyka. Průmyslová škola ve Zlíně, stejně jako mnoho jiných škol v protektorátu, čelila obtížím při zajištění dostatečného počtu učitelů schopných vyučovat němčinu na požadované úrovni. Aby se tento nedostatek alespoň částečně vyřešil, požádala průmyslová škola o výpomoc ostatní školy v regionu. To vedlo k tomu, že během války ve škole působili učitelé obecných a měšťanských (hlavních) škol (*Korespondence přednostů 1941–1943*). Situace ukazuje rozpor mezi rostoucími nároky na výuku německého jazyka a reálnými možnostmi škol tyto požadavky naplnit, což mohlo negativně ovlivňovat kvalitu výuky i výsledky žáků.

Dlouhodobé důsledky tohoto přístupu byly značné. V této souvislosti Velčovský (2018) upozorňuje, že se oslabila pozice českého jazyka a české kultury ve vzdělávacím systému. Čeština se dostávala na okraj zájmu, přičemž počet týdenních vyučovacích hodin českého jazyka byl výrazně snížen, a to na jednu hodinu týdně. Obsahová náplň předmětu český jazyk byla podrobena důkladným změnám, které reflektovaly nacistickou ideologii a politické cíle okupantů. Ve výuce chyběl výklad o židovských, ruských, demokratických a protiněmecky orientovaných autorech.

23 Na Průmyslové škole ve Zlíně kladli učitelé důraz na výuku cizích jazyků. To ostatně bylo typické pro všechny vzdělávací instituce zřizované podnikem Baťa. Ještě v září 1939 požadoval vrcholný představitel zlínských závodů Jan Antonín Baťa, aby žáci ovládali nejen němčinu, ale i další cizí jazyky (*Příkazy J. A. Bati 1939*).

Oslabení češtiny neznamenal jen redukci jednoho předmětu, ale zásah do kulturní a hodnotové orientace žáků. Vzniklá situace se nelíbila mnoha učitelům. Na pedagogických poradách často upozorňovali na nutnost posílení atraktivity češtiny pro žáky, a to zejména kvůli rostoucímu vlivu němčiny. Učitelé zdůrazňovali, že čeština by měla být pro žáky oblíbeným předmětem (*Korespondence přednostů 1943–1944*).

Okupace měla zásadní dopad na výuku cizích jazyků, což vedlo k významným změnám v kurikulu zlínské průmyslové školy. Nacisté se zaměřovali na systematické oslabování výuky ostatních cizích jazyků. Zásah měl redukovat vliv jiných kultur a jazyků a posílit dominanci němčiny. V roce 1941 byly proto z osnov zlínské průmyslové školy vyškrtнутy slovanské jazyky jako srbochorvatština, polština a ruština. Dokonce došlo k ukončení výuky angličtiny a francouzštiny. Tento zásah byl pro školu mimořádně citlivý, protože narážel na praktické potřeby baťovského podniku, jehož zahraniční síť vyžadovala pracovníky schopné komunikovat i v jiných jazycích než v němčině. Problém však spočíval v tom, že Baťovy závody ve Zlíně měly rozsáhlou síť sesterských společností v zahraničí. Vedení podniku se oprávněně obávalo, jakým způsobem se absolventi dorozumí při práci v cizině bez znalosti dalších cizích jazyků (*Korespondenční protokol 1941–1942*). Z archivních dokumentů vyplývá, že učitelé i představitelé podniku věřili v možnost brzkého konce války. Proto usilovali o to, aby měli k dispozici dostatek pracovníků znalých cizí jazyky, včetně angličtiny a francouzštiny. Snaha udržet výuku dalších jazyků tak nebyla pouze pedagogickou otázkou, ale souvisela i s dlouhodobými strategickými zájmy podniku. Ačkoli snaha o udržení výuky dalších cizích jazyků byla zjevná, výuka jiného cizího jazyka, než němčiny nebyla za nacistické okupace možná. V důsledku toho byli žáci připravováni na pracovní uplatnění v prostředí, které neodpovídalo reálným potřebám podniku, což mohlo omezovat jejich budoucí profesní možnosti.

Nacisté se kromě německého jazyka zaměřovali také na předměty, které považovali za potenciální hrozbu. Občanská nauka byla jedním z nich. Obsahová náplň předmětu byla přetvořena tak, aby podporovala nacistické ideály. Výuka občanské nauky se soustředila na propagaci nacistických hodnot, jako byly loajalita k Říši, poslušnost autoritám a povinnost vůči státu. Jakékoli demokratické a liberální myšlenky byly z osnov už v roce 1939 odstraněny (více viz Staněk, 2007). Nakonec byla výuka občanské nauky zrušena, a to už od školního roku 1940/41 (*výnos MŠANO č. 1.968/41–I/1, 1941*). Místo aby byla občanská nauka prostorem k přemýšlení o společnosti, stala se natolik citlivou oblastí, že bylo jednodušší ji zcela odstranit než riskovat nekontrolovaný výklad.

Dějepis byl rovněž výrazně ovlivněn nacistickou kontrolou. Nejprve byla výuka dějepisu přerušena, ale nakonec byla obnovena na protektorátních vyšších průmyslových školách od druhého pololetí školního roku 1943/44. Vyučovat mohli pouze „učitelé odborně i jazykově způsobilí, kteří se osvědčili v přeškolovacích

učebných běžích a pracovních kroužcích historiků“ (*Korespondence ministerstva školství 1941–1945*). Jak uvádí Jireček (2012), učitelé byli nuceni přizpůsobit výuku tak, aby zdůrazňovala nadřazenost německého národa a ospravedlňovala nacistické ambice. Výklad českých dějin byl zaměřen na období a události, které podporovaly nacistický pohled na historii. V osnovách se proto objevila témata spojená s vikiny, Svatou říší římskou či první světovou válkou, kde byla mírová smlouva označena jako diktát z Versailles. Dějepis tak ztrácel funkci interpretace minulosti a stával se nástrojem legitimizace současné moci (*Korespondence ministerstva školství 1941–1945*).

Dalším zasaženým předmětem byl zeměpis, který byl dle učitelů značně dotčen už odstoupením Sudet, kdy učitelé museli rychle reagovat na vzniklou situaci. Podle dobových a režimu poplatných doporučení se měli vyučující zaměřit na dynamický vývoj zeměpisných jevů, nikoli na statické popisy (Drástová, 1938). Výukou pak prostupovala teze příslušnosti protektorátu Čechy a Morava k Říši (*výnos MŠANO č. 1.968/41 I/1, 1941*). Učitelé měli za úkol také nejprve probrat témata spojená s Říší, teprve poté přišel na řadu zbytek Evropy (*výnos MŠANO č. 96.415–I, 1941*). I zeměpis tak přestával být neutrálním popisem prostoru a stával se prostředkem politického vymezení místa protektorátu v nacisticky definovaném světě.

Podle Naula (2002) kladlo nacistické školství značný důraz na fyzickou zdatnost mládeže.²⁴ Z toho důvodu se od ledna 1941 tělesná výchova stala povinným předmětem (*vládní nařízení č. 3/1941 Sb.*). Tělesná výchova tak nepředstavovala pouze součást školního kurikula, ale byla chápána jako prostředek formování fyzicky zdatné a disciplinované pracovní síly odpovídající potřebám režimu. Rychlé zavedení tělesné výchovy jako povinného předmětu vyvolalo řadu komplikací, jelikož mnoho škol nebylo dostatečně vybaveno potřebným nářadím na cvičení a nedisponovalo tělocvičnami. Pedagogické časopisy uváděly pokyny, jak organizovat tělesnou výchovu v učebnách, aby bylo možné tento předmět vůbec vyučovat. Avšak mnoho autorů v těchto publikacích upozorňovalo na nedostatečné vybavení a nepřipravenost škol pro adekvátní výuku tělesné výchovy (OŽ., 1939). Diskuse o odpovědnosti za vybudování tělocvičen se staly součástí širší debaty mezi učiteli a protektorátním ministerstvem školství. Někteří agilní učitelé argumentovali, že povinnost zajistit vhodné podmínky pro výuku tělesné výchovy nespočívá na ministerstvu, ale na školách samých (Sotona, 1940). Debata tak odhaluje přenášení odpovědnosti z centrální úrovně na jednotlivé školy, které však často neměly dostatek prostředků k realizaci těchto požadavků. Náhlé zavedení tělesné výchovy

24 Nacisté považovali tělesnou výchovu za klíčovou, přičemž fyzický trénink chlapců byl v Říši definován jako předvojenský výcvik (srov. Blackburn, 2012; Ponzio, 2015).

jako povinného předmětu vyvolalo značné problémy, neboť mnoho škol postrádalo dostatečné prostory a vybavení pro realizaci cvičebních hodin. Rozpor mezi ideologickým důrazem na tělesnou zdatnost a materiální nepřipraveností škol ukazuje limity protektorátní školské politiky. Od podzimu 1941 došlo k dalším změnám v organizaci tělesné výchovy v důsledku zákazu vytápění tělocvičen v zimním období. Tělesná výchova byla dočasně nahrazena hodinami německého jazyka, což rovněž podtrhovalo důraz na ideologickou indoktrinaci a jazykovou přípravu mládeže v souladu s nacistickými cíli.²⁵ Tento krok zároveň odhaluje rozpor mezi deklarovaným důrazem na fyzickou zdatnost mládeže a praktickými opatřeními, která ve výsledku posilovala především ideologickou složku vzdělávání. Je nutné zmínit, že tělesná výchova byla také začleněna do neformálního vzdělávacího systému mládežnických spolků, které byly následně integrovány pod Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. To mělo za úkol koordinovat a sjednocovat aktivity zaměřené na fyzickou a ideologickou výchovu mládeže, a tak se tělesná výchova stala součástí širšího programu nacistické indoktrinace. Tělesná výchova tak nebyla chápána jen jako péče o zdraví, ale jako součást širšího programu disciplinace a ideologické formace mládeže.

Teoretická výuka v období let 1938 až 1945 byla ovlivněna nejen změnami v počtu vyučovacích hodin či v proměně obsahové náplně výuky, ale jak upozorňuje Vojtko (2021) také tzv. revizí knih, učebnic a dalšího výukového materiálu. MŠANO zřídilo speciální komisi, jejímž úkolem bylo posoudit vhodnost jednotlivých materiálů, ze kterých musely být odstraněny odkazy na meziválečný stát, jeho hodnotový systém a představitele. Revize učebních materiálů tak nepředstavovala pouze administrativní zásah, ale byla součástí snahy o ideologickou kontrolu obsahu vzdělávání. Významné osobnosti a události z doby před nacistickou okupací tak byly systematicky odstraňovány. Jednotlivé školy následně obdržely seznamy knih, které byly zakázány, ty musely být vyřazeny ze školních knihoven. Tento proces vedl k zásadní proměně dostupného poznání, kdy byla minulost reinterpretována v souladu s aktuální politickou ideologií. Mnoho učebnic tak bylo nedostupných, což vedlo k nutnosti improvizace ze strany učitelů. Ve Zlíně díky finanční participaci koncernu Baťa byly papírové učebnice nahrazeny tištěnými výukovými materiály vytvořenými učiteli. Koncern Baťa zajistil náklad těchto materiálů navzdory obecnému nedostatku papíru a povinnosti šetřit (*Odbojová činnost a rozsah škod 1939–1945*). To ukazuje, že podnik byl schopen škole poskytovat určité výhody

25 Ani poválečná výuka tělesné výchovy se na zlínské průmyslové škole neobešla bez komplikací. Pro nedostatek tělocvičen nebyla tělesná výchova ve školním roce 1945/46 klasifikována (*Korespondence přednostů 1944–1946*). Od září 1947 už ale mohla výuka probíhat, neboť spolek Sokol uvolnil vhodné prostory pro cvičení (*Korespondence přednostů 1946–1948*).

i v podmínkách válečného nedostatku, a tím alespoň částečně zmírňovat dopady centrálních omezení.

Od zavedení revize učebnic se učitelé museli aktivně zapojit do kontrolních opatření, aby zajistili, že žáci nenosí zakázané materiály do školy. Učitelský sbor na poradě rozhodl, že bude provádět pravidelné kontroly aktovek žáků. Každý případ, kdy žák přinesl zakázanou učebnici, musel být okamžitě ohlášen vedení školy (*Konferenční protokoly 1940–1944*). Kontrola učebních materiálů tak přesahovala rámec výuky a zasahovala přímo do každodenního života žáků, kteří byli podrobováni systematickému dohledu. Ředitel pravidelně a bez předchozího upozornění navštěvoval výuku, aby zkontroloval, zda ani učitelé nepoužívají zakázaný materiál. Kontrolní mechanismy se tak nevztahovaly pouze na žáky, ale i na samotné učitele, čímž vznikalo prostředí, v němž byli všichni aktéři vystaveni permanentnímu dohledu. Škola se tím proměňovala v prostor disciplinace, kde byla kontrola nejen formální povinností, ale i součástí každodenní praxe. Při jedné z návštěv zjistil, že učitel Horák i přes zákaz používal nepovolenou čítanku:

Byla v něm malá dušička, když jednoho dne přišel pan ředitel do jeho třídy a viděl, že celá třída má před sebou rozloženy zakázané učebnice a čte v nich. Byl překvapen tím, že celá třída sedí v jeho přítomnosti jako zařezaná a že by se i s vyučujícím raději někam propadli, než se nechali přistihnout při takovém porušení přísných předpisů. Nakonec byli všichni rádi, že pan ředitel nevyvodil důsledky (*Odbojová činnost a rozsah škod 1939–1945*).

I v podmínkách přísné kontroly existovaly situace, kdy učitelé zákaz vědomě či nevědomě obcházel, a že každodenní praxe nebyla s normativními předpisy vždy zcela totožná.

Krátce po skončení nacistické okupace následovala další vlna revize učebnic, což byl nezbytný krok vedoucí k odstranění nacistického vlivu z československého vzdělávacího systému. Učebnice vydané během protektorátního období byly buď zcela zakázány, nebo mohly být používány pouze pod podmínkou, že z nich budou odstraněna závadná místa (*výnos MŠO č. A–36.310–III, 1945*). Ze školní knihovny zlínské průmyslové školy byly odstraněny všechny knihy s nacistickou tematikou, což se týkalo publikací obsahujících výrazy jako *Říše* a *protektorát*, protože tyto termíny byly přímo spojeny s nacistickou okupací (*Korespondence–výběr 1934–1947*). Podobně jako v období okupace docházelo i nyní k selektivnímu vymezování toho, které informace a interpretace minulosti jsou považovány za přijatelné.

Po osvobození v roce 1945 čelilo československé školství nejen další vlně revize učebnic, ale také řadě dalších významných změn. Školy začaly nově spolupracovat s národními výbory, lidovými organizacemi, rodičovskými sdruženími

a učitelskými radami, přičemž kladly důraz na těsnější spojení se Sovětským svazem (*výnos MŠO č. 10.584 pres., 1946*). Škola se tak postupně proměňovala z relativně autonomní instituce v prostor, který byl výrazněji zapojen do širších politických a společenských struktur. Jedním z hlavních úkolů škol bylo zaplnění mezer ve znalostech žáků, které byly způsobeny předchozím režimem. Situace se zkomplikovala odchodem některých učitelů na povinnou vojenskou službu, což vedlo k nedostatku pedagogů specializovaných zejména na výuku českého jazyka a dějepisu. V důsledku toho bylo vedení škol nuceno snížit počet vyučovacích hodin těchto předmětů (*Korespondence přednostů 1944–1946*). Poválečná obnova tak neznamenal rychlý návrat k předválečnému stavu, ale spíše období improvizace, personální nouze a hledání nového ideového směřování.

Dalším klíčovým opatřením poválečné reformy školství bylo zrušení výuky němčiny a zavedení nového předmětu – ruského jazyka. Tato změna neznamenal pouze jazykovou úpravu kurikula, ale odrážela širší politickou orientaci státu a proměnu ideologického rámce vzdělávání. Průmyslová škola sice zpočátku nedisponovala dostatečným počtem kvalifikovaných učitelů ruštiny, avšak někteří pedagogové ovládali alespoň základy gramatiky a ujali se tedy výuky. Zavedení nového předmětu tak probíhalo v podmínkách improvizace a omezené odborné připravenosti. Nedostatek učitelů ruštiny měl za následek, že tento předmět sice byl vyučován, ale nebyl klasifikován. Během léta pak probíhaly kurzy ruského jazyka pro učitele (*Zápis o poradách správních a pedagogických složek 1944–1948*). Podobně jako v případě němčiny za okupace i zde vidíme, že politicky preferovaný jazyk získal výsadní postavení dříve, než pro něj existovalo odpovídající personální zázemí.

V poválečném období se do rozvrhů žáků československých škol začal začleňovat nový předmět – politická (později občanská) výchova, který měl výrazný ideologický a propagandistický charakter (*výnos MŠO č. A-78.774-III, 1945*). Ještě před vydáním přechodných osnov byli učitelé instruováni, aby své žáky seznamovali s Košickým vládním programem. Zavedení politické výchovy se však setkalo s odporem některých učitelů. Kritici nesouhlasili s aktuálním politickým děním, varovali před bezhlavou glorifikací komunistického režimu a Sovětského svazu. Výuka se tak odehrávala v prostředí názorového napětí, kde se střetávaly různé interpretace nového politického vývoje. Problém nepředstavovala jen absence učitelů ochotných nový předmět učit, ale také chybějící osnovy, učebnice či příručky (*Zápis o poradách správních a pedagogických složek 1944–1948*). Výuka tak byla často improvizovaná a závislá na osobních postojích jednotlivých pedagogů. Levicově orientovaní učitelé však využili situaci k prosazování komunistické ideologie a výuka politické výchovy se tak často stala platformou pro ideologickou indoktrinaci, kde byly prezentovány souhlasné postoje k novým politickým poměrům (*Korespondence přednostů 1944–1946*). Tento přístup kontrastoval s předválečným obdobím, kdy

MŠANO varovalo před zapojením žáků do politického dění, zatímco v období třetí republiky MŠO naopak výrazně doporučovalo, aby ředitelé středních a odborných škol poskytli žákům starším 18 let možnost seznámit se s programy jednotlivých politických stran Národní fronty (*výnos MŠO č. 3929 pres., 1946*). Dochází tak k zásadní změně pojetí školy, a to od prostoru, který měl být od politiky oddělen, k instituci, jež měla aktivně formovat politické postoje mladé generace. V tomto kontextu zlínská průmyslová škola organizovala přednášky s politicky aktivními osobnostmi a volební besedy ve spolupráci se Svazem české mládeže (*výnos MŠO č. A-95427-III, 1948*). Politická výchova tak přesahovala rámec vyučovacích hodin a pronikala i do mimoškolních aktivit, čímž dále posilovala své působení na každodenní život žáků.

Květnové volby v roce 1948 se staly pro všechny československé školy významným a diskutovaným tématem. Žáci byli v hodinách občanské výchovy poučováni o tom, že „bílý lístek znamená zradu na národě“ a že „neúčast ve volbách je prohrěškem proti národu a vlasti“. Téma voleb se však neomezovalo pouze na občanskou výchovu. Učitelé napříč různými předměty, včetně českého jazyka, dějepisu a zeměpisu, seznamovali žáky s údajnými výhodami, které měly květnové „demokratické“ volby přinést pracujícímu lidu (*Protiplán školy 1948*). Politická témata tak prostupovala celým kurikulem a stírala hranice mezi jednotlivými předměty. Na podporu politické angažovanosti a správného ideologického směřování byla celá škola vyzdobena volebními plakáty a během přestávek a volných hodin byly ve školním rozhlase pouštěny politicky vhodné relace. Aktivity byly součástí širšího úsilí, které mělo zajistit, aby žáci přijali správný politický postoj a byli loajální k režimu (*Politická a občanská výchova 1948*). Po skončení voleb pak žáci ve výuce diskutovali dopady voleb na společnost, přičemž se učitelé snažili prezentovat volby jako důkaz potvrzení správného směru, kterým se země ubírala (*Protiplán školy 1948*). Škola se tak i v poválečném období stala místem, kde se vzdělávání úzce propojovalo s ideologickým dohledem nad mládeží.

5.2.2 Praktická výuka

Jak uvádí Boháč (1968), v meziválečném období byla praktická (také dílenská) výuka regulována legislativou z dob rakousko-uherské monarchie. Tento systém však nebyl vždy schopen držet krok s rychlým průmyslovým pokrokem a hospodářskými změnami meziválečného období. Malí živnostníci a řemeslníci neměli vždy dostatečné kapacity nebo moderní vybavení, aby mohli poskytovat vzdělání odpovídající potřebám průmyslového rozvoje. V těchto případech se často jednalo

o neorganizované vyučování, během kterého učni pozorovali a napodobovali pracovní úkony zkušenějšího pracovníka. Praktická výuka tak měla spíše charakter neformálního učení založeného na imitaci než systematického vzdělávacího procesu. Podle Pártlové a Žlábkové (2014) školství pod taktovkou podniku Baťa představovalo jiný přístup k praktické výuce. Klíčová byla úzká spolupráce se závodní, protože praktická výuka probíhala pod dohledem instruktorů a dílenských mistrů. Praktická výuka tedy nebyla chápána jako okrajový doplněk teoretického vzdělání, ale jako organizovaná součást přípravy budoucí pracovní síly.

Podle československého dílenského řádu byla teoretická i praktická výuka považována za rovnocenné složky vzdělávacího procesu. Podle ustanovení řádu však stačilo, aby se žáci věnovali dílenské výuce pouze dvě hodiny týdně (*výnos MŠANO č. 89.297-III, 1933*). Na rozdíl od tohoto standardního ustanovení museli žáci zlínské průmyslové školy odpracovat stejný počet hodin jako běžní zaměstnanci, což představovalo výrazně vyšší pracovní zatížení (srov. Lehár, 1960). Rozdíl mezi stanoveným minimem a zlínskou praxí ukazuje, jak výrazně se místní model odchyloval od běžného pojetí odborného vzdělávání. Cílem praktické výuky ve zlínské průmyslové škole bylo podle Ďurišové (2011) seznámení žáků s co nejširším spektrem dílenských operací, protože žáci měli být všestranně připraveni na různé pracovní úkoly. V tomto ohledu škola nesměřovala jen k osvojení jedné dílčí činnosti, ale k formování pracovníka schopného pružně reagovat na potřeby výroby.

K ujasnění povinností jak ze strany žáků, tak podniku sloužila učební smlouva. Dokument obsahoval nejen základní osobní údaje a pracovní podmínky, ale také několik specifických závazků a povinností. Učební smlouva tak nepředstavovala pouze administrativní nástroj, ale klíčový mechanismus regulace vztahu mezi žákem a podnikem. Žáci se zavázali hradit výlohy spojené se školou ze své mzdy, dodržovat mlčenlivost týkající se výrobních procesů a pravidelně navštěvovat teoretickou výuku na průmyslové škole. Studium tak bylo od počátku pevně propojeno s pracovním výkonem a ekonomickou odpovědností žáků. Učební smlouva také specifikovala přísné sankce za porušení pravidel – žáci mohli být okamžitě propuštěni za krádež, zanedbávání pracovních povinností, nebo pokud nebyli schopni pracovat z důvodu onemocnění déle než tři měsíce. Smluvní vztah tak vytvářel prostředí, v němž byla pracovní disciplína důsledně vynucována a odchylky od požadovaného výkonu mohly mít okamžité důsledky. Tento přístup vedl k nejistotě a obavám žáků ze ztráty pracovního místa (*Korespondence BŠP Třebíč–Borovina 1940–1944*). Je přitom patrné, že postavení žáka se zde blížilo spíše postavení zaměstnance než tradičnímu postavení učně.

Začátky v dílně nebyly pro žáky jednoduché. První dny byly spojeny s nejistotou a obavami z nezvládnutí pracovních úkolů, které na ně kladli instruktoři. Po úvodním školení byli žáci přiděleni na vhodné pracovní pozice zohledňující jejich

tělesnou zdatnost, vědomosti a dosavadní zkušenosti. Každému žákovi byl přidělen instruktor, jehož úkolem bylo nejen poskytovat pomoc a vedení, ale hlavně pečlivě kontrolovat provedenou práci. Instruktor nevystupoval jen jako odborný rádce, ale také jako autorita, která sledovala pracovní výkon i schopnost přizpůsobit se požadavkům dílny. V úvodní fázi praktické výuky byl kladen důraz především na kvalitu výrobků. Žáci se učili správným pracovním postupům a technikám, aby jejich výrobky dosahovaly požadované úrovně kvality. Vedoucí dílen postupně kladli důraz i na množství vyrobených výrobků (*Příručka pro nově přijaté zaměstnance 1935*). Tento princip měl motivovat žáky k zvyšování produktivity, což bylo klíčové pro fungování podniku. Výuka tak nebyla zaměřena pouze na osvojování dovedností, ale i na formování pracovních návyků odpovídajících potřebám pásové výroby. Po každé směně instruktoři kontrolovali zhotovené výrobky svých svěřenců. Kontrola nebyla důležitá jen pro poskytnutí zpětné vazby, ale zejména pro udržení kvality produktů. Systém pravidelné kontroly vytvářel prostředí, v němž byl výkon žáků nepřetržitě sledován a hodnocen. Pokud instruktor zjistil, že žák nezvládá přidělenou práci, byl přeložen na vhodnější pozici, anebo propuštěn. Pokud ale žák zvládl vyrobit stanovený počet kvalitních výrobků za týden, byl vyškrtnut z evidence učňů a zařazen jako zaměstnanec podniku (*Stětkář: Kronika mého života 2002*). Hranice mezi učením a plnohodnotnou prací tak byla propustná a přechod od žáka k zaměstnanci mohl nastat poměrně rychle. Žáci sice museli plnit výrobní normy stejně jako ostatní zaměstnanci, navzdory těmto výzvám považovali chlapci práci u Bati za výsadu (Končítíková, 2014b).

Během protektorátního období bylo hlavním úkolem vedení průmyslových podniků přizpůsobit výrobu potřebám válečného hospodářství třetí říše. Jak uvádí Marek (2017), vedle produkce obuvi pro Wehrmacht se tak zlínské závody zaměřovaly také na výrobu strojních součástí pro zbraně a letadla. Výrobní aktivity podniku byly přímo podřízeny válečným cílům, což se promítalo i do fungování vzdělávacích institucí. Strategický posun výroby způsobil, že se průmyslová škola ve Zlíně stala předmětem intenzivního zájmu nacistických okupačních orgánů, které rozpoznaly její potenciál pro podporu válečných cílů. Škola tak nebyla pouze vzdělávací institucí, ale zároveň součástí širšího systému přípravy pracovní síly pro válečný průmysl. S příchodem druhé světové války nastaly i další změny v praktické výuce. Jak uvádí Geißler (2013), podle říšského vzoru si museli žáci začít vést tzv. dílenskou knihu (v něm. orig. *Ausbildungsheft*), kterou kontroloval mistr. Žáci si zaznamenávali všechny provedené řemeslné práce, přičemž detailně popisovali použité nářadí a stroje (*Předpisy pro školení učňů 1942*). Taková evidence posilovala kontrolu nad pracovním výkonem žáků a odpovídala snaze o standardizaci a přesnější dohled nad jejich odborným růstem. V průběhu okupace pracovali žáci dlouhé hodiny, někdy až dvanáct hodin denně. Pracovní režim byl obzvláště

těžký pro mladé učně, kteří se teprve adaptovali na pracovní prostředí. Vedoucí pracovníci proto projevovali určitý stupeň benevolence k případným ztrátám materiálu a nekvalitě výrobků (*Stětkář: Kronika mého života 2002*). Tato benevolence však zřejmě nevyplynula pouze z ohleduplnosti, ale také z vědomí, že podnik byl i ve válečných podmínkách závislý na zapojení mladých pracovníků, jejichž výkon nebylo možné okamžitě srovnávat s výkony zkušených zaměstnanců.

Bezprostředně po skončení okupace pracovala v továrně méně než polovina žáků, avšak během května 1945 se začali chlapci postupně vracet do Zlína (V. O., 1945). Jejich návrat byl doprovázen snahou o normalizaci podmínek výuky. V poválečném období došlo k dílčím úpravám v organizaci praktické výuky. Pracovní doba žáků se zkrátila na čtyři hodiny denně (*Korespondence-výběr 1934–1947*), a jak dodává Zavadil (1945), žáci byli školeni ve školní dílně, což jim poskytovalo bezpečnější prostředí pro získávání základních praktických dovedností. Teprve až po dvou letech přecházeli do výroby v továrně. Bezprostřední zapojení do výroby bylo částečně omezeno a větší důraz byl kladen na lépe kontrolované prostředí školní dílny. Poválečná organizace se tak v určité míře vzdálila předchozímu modelu, v němž byla praktická výuka těsněji propojena s okamžitou výrobní využitelností žáků.

5.3

Výchova a život v internátech

Na konci 20. let minulého století byla ve Zlíně zahájena rozsáhlá výstavba internátní čtvrti, která sloužila jako ubytování pro studenty. Čtvrť byla situována v bezprostřední blízkosti továrního komplexu a průmyslové školy, přičemž navázala na moderní urbanistické principy a architektonické standardy Zlína. Dvě řady internátních budov byly odděleny zelenými pásy, na kterých vznikla sportovní hřiště (více Horňáková, 2009). Podle Ševečka (2009) odpovídalo vybavení internátů vysokým standardům, neboť zde fungovalo dálkové topení, elektřina a splachovací toalety (*Fotoalbum průmyslové školy 1941*). Jedním z unikátních prvků internátů bylo speciální rozhlasové zařízení (*Příkazy J. A. Bati 1939*).²⁶

26 Jak připomíná Doleshal (2021), hoši rádia samozřejmě nemohli vypnout, a tak byli nuceni poslouchat podniková hlášení prakticky kdykoliv. V protektorátním období vystřídaly baťovské relace politicky zabarvené programy vychvalující říšskou politiku (Po., 1942).

5.3.1 Kolektivní život

Pochylý (1990) uvádí, že bydlení v internátech (domovech) bylo povinnou součástí výchovně-vzdělávacího procesu. Opatření platilo bez ohledu na to, zda žáci pocházeli přímo ze Zlína či jeho blízkého okolí. Podnik systém zavedl s cílem centralizovat kontrolu nad žáky a jejich volným časem i osobním životem.²⁷ Internát nepředstavoval pouze řešení ubytování, ale byl jedním ze základních nástrojů, jímž podnik zasahoval do každodennosti žáků i mimo školu a dílnu. Podle představitelů podniku Baťa bylo samostatné bydlení žáků považováno za prostředek k jejich osvobození „od škodlivé závislosti na rodičích“. Koncept vycházel z přesvědčení, že separace žáků od jejich rodin a umístění do prostředí internátů podpoří jejich nezávislost, zodpovědnost a pracovní morálku (*Plán zlínského školství 1941*). Tento argument však současně ukazuje, že za deklarovanou snahou o samostatnost stála také snaha nahradit vliv rodiny vlivem instituce. Jak dodávají Kasper a Kasperová (2018), internátní život vedl k nahrazení rodinného prostředí vychovatelem a spolužáky.

Společné bydlení v internátech mělo za cíl v chlapcích vyvolat pocit vzájemného společenství, kde je za jeho stav zodpovědný každý člen. Podle Kasperové (2014) bylo jedním z hlavních úkolů internátů odstranit sociální rozdíly mezi jednotlivými chlapci, naučit je poslouchat nadřízené a dodržovat stanovený řád. Žáci byli organizováni do skupin nazývaných tábory (družiny), přičemž každý tábor měl přibližně sto členů a byl pod dohledem jednoho vychovatele. Tábory byly od sebe odděleny a tvořily je stejně staří chlapci z téhož oboru, což vytvořilo silně homogenní prostředí. Ubytovaní v internátech bylo organizováno tak, aby podporovalo kolektivní život a disciplínu. Každý pokoj v internátu obývalo devět až deset chlapců, kteří měli svého kapitána (srov. Končítíková, 2014a). Již samotná struktura internátu ukazuje, že v životě chlapců byl soukromý prostor omezen na minimum. V průběhu druhé světové války se někteří vychovatelé stali pověřenci Kuratoria pro výchovu

27 V říjnu 1942 rozhodl Čipera, že zlinští žáci třetích a vyšších ročníků s dobrým studijním prospěchem mohou bydlet doma (*Příkazy Čipery 1937–1942*). Opatření bylo později rozšířeno i na mladší žáky (*Pisemnosti BŠP 1944*), neboť gestapo zabralo jednu celou internátní budovu (*Korespondence přednostů 1941–1943*). Po skončení války vyslovili zástupci vychovatelů názor, že není vhodné, aby zlinští žáci nebyli ubytováni v internátech. Hlavním argumentem byla nemožnost kontroly jejich volného času a přípravy do školy. Někteří žáci docházeli do školy nevhodně oblečení, což bylo považováno za důsledek nedostatečného dozoru (*Korespondence přednostů 1946–1948*). Dalším závažným problémem bylo šíření pohlavních nemocí mezi žáky. Podle vychovatelů to bylo způsobeno tím, že chlapci neměli organizovaný víkendový program a byli bez dozoru, což vedlo k jejich rizikovému chování (*Korespondence přednostů 1944–1946*). Proto bylo rozhodnuto, že žáci ze Zlína budou opětovně ubytováni v internátech. Situaci však komplikovala bytová nouze, která ztěžovala ubytování všech potřebných žáků (*Výchova na Domovech 1948*).

mládeže v Čechách a na Moravě a využívali pravidelných schůzek kapitánů k šíření nacionálně-socialistických myšlenek. Apelovali na kapitány jako na prostředníky mezi vychovateli a žáky, aby aktivně propagovali říšské hodnoty mezi chlapci (*Korespondence BŠP Třebíč-Borovina 1940–1944*). Kapitáni se stávali také nástrojem přenosu ideologického působení směrem dovnitř žakovského kolektivu.

Kapitán ložnice nesl odpovědnost za dodržování pořádku v místnosti a spolu s ostatními chlapci zajišťoval čistotu pokojů. Vychovatelé prováděli inspekci pokojů a bodově hodnotili jejich stav, přičemž výsledky byly veřejně vyvěšeny na nástěnce (*Tiskopisy 1933–1945*). Veřejné zveřejňování výsledků přitom posilovalo nejen tlak na pořádek, ale i soutěživost a kolektivní kontrolu mezi samotnými chlapci. První dny po zápisu do školy byly charakterizovány chaosem a nepořádkem v pokojích, jelikož nově příchozí žáci ještě nebyli obeznámeni se standardy úklidu (*Stětkář: Kronika mého života 2002*). Udržování čistoty v internátech nebylo pouze otázkou estetiky, ale hrálo také zásadní roli v prevenci šíření nemocí (*Korespondence ředitele BŠP 1940*).

5.3.2

Pravidla, řád a kontrola žáků

V internátech platila přísná pravidla, která se týkala nejen čistoty pokojů, ale i chování žáků. Vychovatelé kladli velký důraz na dodržování určitých pravidel a nebyli ochotni tolerovat chlapce, kteří se jejich pokyny neřídili, neboť podle nich „se internát neměl stát kárnou stanicí“ (*Plán zlínského školství 1941*). Internát tak nebyl vnímán pouze jako ubytovací zařízení, ale jako prostor výchovy a kontroly chování. Podle Končítíkové (2014a) byla pravidla týkající se bydlení v internátech rozdělena do několika bodů. Mezi ty klíčové patřil zákaz pití alkoholu, kouření cigaret a nemožnost odjezdu z internátu bez předchozího povolení. Všechna provinění žáků hlásili vychovatelé osobním referentům firmy Baťa, kteří je zaznamenávali do osobních karet chlapců. Systém evidence tak umožňoval dlouhodobé sledování chování žáků a propojoval výchovnou a pracovní sféru. Při vážnějším porušení řádu nebo při více nasbíraných poznámkách mohli být žáci okamžitě vyloučeni ze školy a propuštěni z práce (*Domovní řád BŠP 1943*). Internátní řád tak nebyl izolovaným souborem pravidel pro bydlení, ale byl přímo propojen s pracovním a školním postavením žáků. Porušení kázně v internátu tedy mohlo mít důsledky pro celý jejich další pobyt ve škole i v podniku. Po skončení druhé světové války došlo na internátech k určitému uvolnění režimu. Žáci měli možnost odjíždět za rodinami každý víkend, což bylo výrazné zlepšení oproti předchozím rokům. Změna představovala posun směrem k větší osobní svobodě a narušení dosavadního

striktně kontrolovaného režimu internátního života. Chlapci však často přijížděli pondělními ranními vlaky rovnou do továrny, nezřídka neupravení a ospalí, což negativně ovlivňovalo jejich pracovní výkony (*Korespondence přednostů 1946–1948*).

V seznamu pravidel chování v internátech byly zahrnuty i body týkající se vzhledu chlapců. Šantavý (1990) uvádí, že vychovatelé prováděli každodenní kontrolu oblečení a celkové upravenosti žáků na pokyn představitelů závodů. Kontrola vzhledu tak byla součástí širšího systému disciplinace a formování žádoucího typu pracovníka. Žáci nesměli nosit dlouhé vlasy, ale pouze krátký sestřih. Vychovatelé dbali také na to, zda si žáci pravidelně holí tvář, a věnovali zvláštní pozornost stavu bot, které musely být bezvadné a čisté. Kontrola vzhledu neplnila pouze estetickou funkci, ale byla součástí širšího formování identity žáka jako disciplinovaného člena baťovského kolektivu. Na významné události a slavnosti nosili chlapci uniformy, které byly navrženy tak, aby odrážely prestiž školy a firmy Baťa. Stejnokroj tak neplnil pouze praktickou funkci, ale byl důležitým symbolem identity a příslušnosti k podniku. Uniforma měla tmavě modrou barvu, zlaté lemování na rukávech a zlaté knoflíky. Na levé straně saka bylo přišité baťovské B, odznak BŠP a číslo tábora. K uniformě nosili chlapci bílou košili s tmavomodrou kravatou a černé polobotky. Pro slavnostní příležitosti, jako byl například průvod prvního máje, si chlapci oblékali bílé kalhoty a bílé boty. Jednotný vzhled žáků vytvářel vizuální obraz disciplinovaného kolektivu, který reprezentoval nejen školu, ale i celý podnik. Stejnokroj připomínající vojenskou uniformu představoval symbol baťovců, ke kterým se žáci hrdě hlásili (*Stětkář: Kronika mého života 2002*).

Během protektorátního období byla kontrola vzhledu žáků mnohem důkladnější. Přísná pravidla se vztahovala zejména na délku vlasů, kdy byly vlasy sahající po límec kabátu považovány za nepřipustné a zakázané. Starší chlapci, kteří si nechávali narůst delší vlasy a odmítali je po upozornění vychovatelů ostříhat, byli označováni jako členové městské subkultury nazývané „potápky“ (*Korespondence vedoucího Domovů 1937–1943*).²⁸ Označení „potápka“ tak fungovalo jako stigmatizující nálepka, která vymezovala hranice mezi žádoucím a nežádoucím chováním. Válečná situace přinesla problémy z hlediska dostupnosti materiálů, ze kterých si žáci nechávali šít obleky a uniformy. Žáci dostávali boty přímo od závodů, ale postupem čtyřicátých let se obuv začala vydávat na příděl. Nedostatek vedl chlapce k tomu, že si vyměňovali staré boty za nové ve skladech, což bylo ovšem přísně zakázáno (*Stětkář: Kronika mého života 2002*). Docházelo tak k napětí mezi přísnými požadavky na vzhled a reálnými možnostmi žáků tyto požadavky naplnit. V poválečném období

28 Podle Koury (2016) tíhli příslušníci této skupiny k angloamerické kultuře, poslouchali jazz a tančili swing, což se setkalo s nelibostí nacistů.

přetrvával nedostatek látek a oblečení. Vychovatelé si stěžovali na špatný stav obleků mladých mužů, které byly často děravé a prošoupané. Ani podnik Baťa ale nebyl schopen zajistit dodávky nového oblečení. V září 1945 poskytla pomoc organizace Červený kříž, která darovala žákům použité oblečení, čímž alespoň částečně zmírnila kritickou situaci (*Korespondence přednostů 1944–1946*). Materiální úpadek poválečných let tak kontrastoval s předchozím důrazem na reprezentativnost a upravenost, které byly pro internátní režim typické.

K naučení se pravidel chování ve společnosti sloužily společné snídaně, obědy a večeře, při kterých vychovatelé sledovali chování a stolování žáků. Společné stravování tak nepředstavovalo pouze zajištění základních potřeb, ale bylo důležitým nástrojem socializace a kontroly každodenního chování. Během druhé světové války platil přidělový systém, který významně ovlivňoval dostupnost potravin (*Zápisy porad vychovatelů 1943–1944*). Stravovací situace nebyla dobrá ani tři roky po osvobození. Lékaři upozorňovali na podvýživu mezi chlapci, dokonce „na žácích je vidět skutečná únava, která je způsobena podvýživou, protože strava skutečně není dobrá“ (*Korespondence přednostů 1946–1948*).²⁹ V lednu 1948 vyhlásili vychovatelé akci „šetřeme jídlem“ v reakci na přetrvávající problémy s nedostatkem potravin. Během této kampaně byly v interiéru společných prostor internátů vyvěšeny plakáty a fotografie s návody, jak hospodařit s potravinami. Na společných setkáních vychovatelé zdůrazňovali význam vděčnosti za pomoc od Sovětského svazu a vyzývali chlapce, aby se pokusili těžkou situaci ještě pár měsíců vydržet (*Výchova na Domovech 1948*). I hospodaření s jídlem se tak stávalo nejen otázkou přežití, ale také prostorem politické interpretace a ideového působení.

5.3.3

Finanční gramotnost žáků

Podle Kudzbela (2001) dostávali žáci pravidelnou mzdu, aby si mohli hradit veškeré výdaje spojené s bydlením v internátech a návštěvou školy. Havelková (2005) dodává, že se žáci postupně stávali finančně nezávislí na svých rodinách a začali si uvědomovat reálné náklady spojené s jejich životními potřebami:

29 Poválečná potravinová krize byla zapříčiněna několika faktory. V roce 1947 způsobilo sucho neúrodu a nedostatek základních potravin. Z toho důvodu jednali komunisté s politickými představiteli SSSR o mimořádných dodávkách obilí. Československo mohlo přijmout sice pomoc od USA v podobě Marshallova plánu, ale Stalin zdůraznil, že by to bylo ze strany SSSR chápáno jako nepřátelský akt (více viz Krátký, 2010; Vojáček et al., 2010).

Mladý muž má se naučiti samostatnému hospodářskému myšlení. Má se státi samostatným, neodvislým. Nemá přijímati darů a dáreků od rodičů a příbuzných. O hospodaření vlastními penězi vede si mladý muž účetní záznamy. Aby se naučil vydělané peníze rozumně a účelně vydávati (*Informační list pro mladé muže 1930*).

Deklarovaným cílem bylo vychovat hospodářsky samostatného a zodpovědného jedince. V praxi však byla tato samostatnost výrazně limitována kontrolními mechanismy internálního systému. Přestože žáci dostávali mzdu za svou práci, jejich finanční svoboda byla značně omezená. Ještě před vznikem průmyslové školy byli zlíňští žáci zvyklí většinu svého výdělků ukládat na účet Spořitelny města Zlína (Anon, 1932), firma Baťa jim tyto úspory úročila sazbou 10 % ročně (*Informační list pro mladé muže 1930*).³⁰ Finanční prostředky žáků tak podléhaly institucionální kontrole, která zasahovala do jejich osobní autonomie. Bez souhlasu vychovatelů ale nemohli s penězi nakládat dle svého uvážení. Vychovatelé tak měli kontrolu nad finančními prostředky žáků, což znamenalo omezení osobní autonomie chlapců. Ekonomická samostatnost byla tedy formálně deklarována, avšak prakticky limitována dohledem autorit. Zatímco jeden z deklarovaných cílů systému byl rozvoj finanční gramotnosti a samostatnosti, omezení finanční svobody žáků mohlo negativně ovlivňovat jejich schopnost učit se správně hospodařit s penězi (*Plán zlínského školství 1941*). Z pohledu každodenní zkušenosti to znamenalo, že žáci sice disponovali vlastním příjmem, ale nemohli s ním plně nakládat, což mohlo vést k omezenému rozvoji skutečné ekonomické odpovědnosti.

Každý žák obdržel od vychovatele zápisník zvaný ročenka, který sloužil jako nástroj pro sledování a plánování finančních prostředků. Ročenka měla pro každý týden samostatnou stránku se dvěma sloupci nadepsanými *příjem* a *zamýšlená vydání*. Předtištěný text obsahoval položky jako *nájem* a *jídlo*, poslední řádek byl určen pro spoření. Struktura zápisníku tak předem vymezovala žádoucí způsob nakládání s finančními prostředky. Každý týden vyplňovali žáci záznamy o svých příjmech a vyplněnou ročenku odevzdávali vychovateli v den výplaty. Vychovatel pak provedl případné úpravy a ročenku vrátil žákům (*Stětkář: Kronika mého života 2002*). Ročenka tak byla nejen pedagogickou pomůckou, ale i prostředkem pravidelného dohledu nad hospodařením chlapců.

Ve čtyřicátých letech minulého století se finanční situace žáků výrazně změnila. Kvůli inflaci způsobené válkou nebyli žáci schopni naspořit tolik peněz, kolik původně zamýšleli. I když žáci měli povinnost samostatně hradit své výdaje, vychovatelé

30 Pokud byli ze školy vyloučeni, peníze ze spořicího účtu většinou propadly podniku Baťa (*Zápisy porad vychovatelů 1943–1944*).

si byli vědomi obtížných podmínek a povolovali drobné ústupky. Docházelo tak k určitému zmírnění přísného systému finanční disciplíny. Vychovatelé také psali rodičům, aby svým dětem pomohli s financováním nezbytných výdajů, především zimního oblečení, což dokládají slova vychovatele:

P. Machek se zmiňuje o kalamitě v zimním oblečení našich mladých mužů, hlavně pokud jde o zimníky a obuv. Pp. vychovatelé si musí ve svých družinách zjistit přesně tyto nedostatky a dopsati ihned rodičům, aby své hochy řádně opatřili. Nemůžeme nésti riziko za zdraví naší mládeže, jestliže hoch nemá vůbec zimníku nebo řádné obuvi (*Zápisy porad vychovatelů 1943–1944*).

To ukazuje, že systém, který byl původně postaven na představě téměř úplné ekonomické soběstačnosti žáků, narážel za války na své limity.

V prvním poválečném školním roce přestali být žáci Průmyslové školy ve Zlíně zaměstnanci podniku Baťa. Místo mzdy, kterou dříve dostávali za práci v dílnách, měli nyní nárok pouze na výchovný příspěvek. Změna představovala zásadní proměnu postavení žáků, kteří již nebyli chápáni primárně jako pracovní síla, ale jako účastníci vzdělávacího procesu. Příspěvek ale nebyl dostatečný na pokrytí všech výdajů spojených se studiem a bydlením, což přinutilo vedení školy umožnit rodičům, aby své děti finančně podporovali (*Zápis o poradách správních a pedagogických složek 1944–1948*). Navzdory možnosti finanční podpory od rodiny nebylo pro všechny žáky snadné zajistit dostatek prostředků na školné a další výdaje. V reakci na tyto finanční problémy se vedení závodů rozhodlo zasáhnout a poskytnout podporu. Chudým žákům podnik hradil polovinu poplatků spojených se studiem (*Korespondence přednostů 1946–1948*). Poválečné období tak přineslo oslabení původního baťovského modelu, v němž byla ekonomická soběstačnost žáků jedním z klíčových principů.

5.3.4

Role a postavení vychovatelů

V životě žáků nebyli důležití pouze učitelé a mistři v dílnách, ale také vychovatelé v internátech. Vychovatelé představovali klíčové aktéry každodenní výchovy, kteří zasahovali do života žáků i mimo školní výuku. Výběr vhodného vychovatele byl náročný proces a uchazeči o tuto pozici museli splňovat přísné požadavky (*Výchova průmyslového člověka 1942*). Výběrová kritéria tak směřovala k zajištění toho, aby vychovatelé nejen dohlíželi na žáky, ale zároveň aktivně zprostředkovávali hodnoty podniku. Přednost při výběru měli absolventi BŠP, kteří již byli obeznámeni

s hodnotami a výchovnými principy podniku Baťa. Mnozí vychovatelé získali před nástupem na internáty pracovní zkušenosti ať už v dílnách nebo prodejnách a zdokonalovali se v jazykových či jiných kurzech.³¹ Po uzavření českých vysokých škol v listopadu 1939 našli uplatnění ve vychovatelské práci i bývalí vysokoškolští studenti (*Zápisy o schůzích závodní rady 1944–1946*).

Pracovní týden vychovatelů byl plný různorodých povinností a úkolů. Každé pondělí se konala společná porada, během okupace byla tato porada doplněna krátkou přednáškou zástupce Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (*Písemnosti BŠP 1944*).³² Porady tak sloužily nejen k organizačním účelům, ale i k ideologickému usměrňování vychovatelů. V průběhu týdne vychovatelé navštěvovali podnikové dílny, kde se seznamovali s hodnocením chlapců. Součástí jejich povinností bylo také sestavování výkazů o penězích uložených studenty na vkladních knížkách a příprava víkendového programu (*Výchova průmyslového člověka 1942*). Jak dodává Roušar (1967), po válce se jejich povinnosti rozšířily o účast na politických akcích, které se konaly pod záštitou ideově-politického vedoucího. Dochází tak k dalšímu posunu role vychovatele směrem k aktivnímu zapojení do politické výchovy. Nově vzniklou funkci většinou vykonával ředitel domovů. Šíře těchto úkolů ukazuje, že vychovatel nebyl jen pečující postavou, ale klíčovým článkem propojujícím školu, dílnu, internát i ideové působení na mládež.

Vychovatelé udržovali pravidelný kontakt s učiteli průmyslové školy a vedli podrobnou dokumentaci o studentech v knize průmyslových kolejí. Ta obsahovala záznamy týkající se prospěchu, docházky a kázně žáků. Každé pondělí přinášeli učitelé knihu do kanceláře v internátech a vychovatelé doplňovali své poznámky k jednotlivým záznamům. Následující den byla kniha vrácena zpět do školy (*Kniha průmyslových kolejí 1940*). Docházelo tak k pravidelné výměně informací, která propojovala různé instituce a umožňovala komplexní kontrolu chování žáků. V roce 1946 se objevily názory, že někteří vychovatelé polevili ve své práci. Dokazuje to případ, kdy učitelé náhodně zjistili, že jeden žák celý měsíc nechodil do školy a ani nespál v internátě, aniž by to jeho vychovatel zaznamenal (*Zápis o poradách správních a pedagogických složek 1944–1948*). Tento případ odhaluje limity kontrolního systému, který byl sice formálně propracovaný, ale v praxi mohl selhávat. Kromě spolupráce s učiteli pořádali vychovatelé pravidelné schůzky s rodiči žáků:

31 V době okupace museli vychovatelé stejně jako učitelé ovládat německý jazyk, což dokazovali jako všichni státní zaměstnanci při povinných jazykových zkouškách (*Zápisy porad vychovatelů 1943–1944*).

32 Také zlinští vychovatelé se museli povinně účastnit propagandistických kurzů Kuratoria, aby mohli vychovávat mládež v souladu s nacistickou ideologií (Ki., 1942). Nejlepší postavení měli mezi vychovateli činovníci Kuratoria, neboť nesměli být dáni k dispozici úřadům práce a přeloženi na jiné pracovní místo.

Účelem schůzky byla dohoda s rodiči o spolupráci při výchově. Shromážděné rodiče přivítal nejprve správce p. Malík a vysvětlil jim stručně účel schůzky. Pak hovořili vychovatelé zlínských ml. mužů, pp. Zelinka a Hanika, kteří vytýčili podrobné zásadní směrnice vzájemné spolupráce. Přednesené projevy se setkaly s velkým porozuměním přítomných rodičů, kteří projeví plný souhlas s tím, aby se schůzky tohoto druhu konaly pravidelně alespoň vždy po šesti týdnech (*Písemnosti BŠP 1944*).

Ačkoli byl internátní systém založen na oslabování vlivu rodiny, rodiče nebyli ze systému zcela vytlačeni, ale spíše byli zapojováni do spolupráce za podmínek vymezených institucí.

Za vykonanou práci byli vychovatelé hodnoceni každé pololetí bodovým systémem. Hodnocení prováděla komise složená z ředitele BŠP, ředitele internátů, zástupců osobního oddělení a vedení průmyslové školy (*Korespondence vedoucího Domovů 1937–1943*). Průměrný roční výdělek vychovatele se v letech 1940 až 1943 pohyboval v rozmezí 15 000 až 30 000 korun. Někteří vychovatelé díky své kvalifikaci zároveň pracovali jako vyučující na průmyslové škole, což jim umožňovalo zvýšit svůj roční příjem o několik tisíc korun. Finanční ohodnocení tak bylo do určité míry variabilní a záviselo na kombinaci funkcí. Přesné údaje o výdělcích však nelze stanovit, neboť v archivu se dochovalo jen několik osobních výkazů vychovatelů (*Osobní výkazy vychovatelů 1942–1945*). Dochované prameny tak poskytují pouze fragmentární obraz ekonomického postavení vychovatelů. Přestože se výdělky vychovatelů mohly jevit jako nadstandardní, vychovatelé si stěžovali, že jejich finanční ohodnocení je neadekvátní vzhledem k náročnosti a zodpovědnosti jejich práce. Dokonce jejich platy byly nižší než platy absolventů průmyslové školy. Docházelo tak k rozporu mezi očekávaným společenským postavením vychovatelů a jejich skutečným finančním ohodnocením. Pocit nespravedlnosti je doložen v dopise jednoho z vychovatelů adresovaném Čiperovi:

Z těchto přehledů je jasné, že řada našich absolventů byla a je nepoměrně lépe placena, nežli jejich vychovatelé... Dovoluji si však podotknouti, že práci a činnost vychovatele ml. mužů kladu na podobnou výši, jako je př. působnost osobního referenta budovy. Výchova mládeže v době pubertálního vývoje vyžaduje plného vypětí vychovatelových schopností a opotřebovává jeho síly (*Výdělky vychovatelů 1937–1942*).

Zejména kvůli finančnímu ohodnocení se pozice vychovatele v internátech vyznačovala vysokou mírou fluktuace. Mnozí vychovatelé, kteří opustili svou pozici, nacházeli uplatnění ve výrobních či administrativních odděleních podniku Baťa (*Výdělky vychovatelů 1937–1942*). Fluktuace tak oslabovala stabilitu internátního

prostředí a ukazuje, že ani podnik nedokázal dlouhodobě udržet tento důležitý článek výchovného systému bez problémů.

V období třetí republiky se objevila kritika baťovského vzdělávacího systému, která zahrnovala negativní komentáře týkající se bydlení v internátech. Kritika tak zpochybňovala nejen organizační podobu internátů, ale i samotné principy baťovského výchovného modelu. Týkala se i přísných pravidel a omezení, která v internátech panovala. Přísná pravidla zahrnovala kontrolu chování, včetně pevně stanovených večerek, a dohledy nad dodržováním čistoty a pořádku. Žáci se mohli se svými rodiči stýkat jen sporadicky, což mohlo vést k pocitům odcizení a izolace. Omezení kontaktu s rodinou představovalo zásah do soukromé sféry žáků a bylo jedním z nejvíce kritizovaných aspektů systému. Vedení koncernu Baťa věřilo, že výchova nemá být v rukou rodinných příslušníků, ale v rukou vychovatelů, kteří chápou a sdílejí hodnoty firmy (srov. Doleshal, 2021; Svatopluk, 1947). Poválečná kritika tak odkryla problematické stránky systému, které byly dříve legitimizovány jazykem disciplíny, samostatnosti a kolektivní výchovy. Internát se v tomto světle nejeví pouze jako prostor péče a organizace, ale i jako prostředí intenzivního zásahu do soukromí, rodinných vazeb a každodenní autonomie žáků.

6/ ORGANIZACE VOLNÉHO ČASU

Vzhledem k pevně stanovenému dennímu režimu měli žáci jen omezené možnosti samostatně nakládat se svým volným časem. Jeho organizace podléhala doзору vychovatelů (více Končítíková, 2014). Volnočasové aktivity měly podporovat kulturní a tělesný rozvoj žáků a současně přispívat k formování osobnostních rysů a pracovních návyků (*Oběžníky ředitele školy 1937–1941*).

6.1 Sportovní a kulturní vyžití

Žáci se museli ve svém volném čase účastnit několika zájmových kroužků, které byly organizovány v internátech. Mezi ně patřily například sportovní, divadelní či hudební aktivity (Sch., 1940), největší důraz kladli vychovatelé na sport. Volný čas žáků tak nebyl ponechán jejich vlastnímu rozhodování, ale byl organizován a řízen podobně důsledně jako jejich práce, studium i internátní život. Každá družina v internátu měla vlastní sportovní tým, jednotlivé družiny mezi sebou soutěžily. Sportovní aktivity neměly vést pouze ke zlepšení fyzické kondice a celkové životosprávy žáků, ale byly organizovány s cílem posílení jejich schopnosti spolupráce a osvojení si důležitých hodnot:

Při sportu, hrách a těšené výchově vůbec je nejlepší příležitost k vytvoření team work a team spirit. Tu se vytvářejí povahy, které dovedou vypnout všechnu energii ve společném úsilí k dosažení vítězství, ale také povahy, které dovedou mlčky snést porážku a uznat sílu svého úspěšnějšího protivníka (*Výchovné metody na internátě 1936*).

Sport zde tedy neplnil jen rekreační funkci, ale byl chápán jako nástroj kolektivní výchovy, disciplinace a formování žádoucího charakteru. Žáci se při něm měli učit nejen soutěživosti, ale i poslušnosti, sebeovládání a schopnosti podřídit vlastní výkon zájmům skupiny.

Žáci průmyslové školy se účastnili už od třicátých let minulého století rekreačních pobytů v přírodě, které byly oficiálně označovány jako odpočinkové. Pobyt však neplnil pouze relaxační funkci, ale byly součástí širšího výchovného programu zaměřeného na formování tělesné i psychické odolnosti žáků. Účastníci byli nuceni dodržovat striktní denní rozvrh, který začínal brzkým budičkem a rozvíčkou. Po splnění těchto povinností následovaly sportovní aktivity. Celý pobyt byl zakončen zkouškami zdatnosti, které měly sloužit jako závěrečný test fyzické připravenosti a odolnosti účastníků (Brunclík, 1933).³³

Po letním rekreačním pobytu čekaly na žáky každoroční zářijové sportovní slavnosti. Ty slavnosti nepředstavovaly pouze sportovní událost, ale měly významný reprezentativní a symbolický charakter. Začínaly velkým průvodem v centru města, který pokračoval ke sportovnímu stadionu, kde po slavnostním projevu majitele závodů následovaly sportovní soutěže. Průvod i následný program vytvářely veřejnou prezentaci žáků jako disciplinovaného kolektivu a zároveň posilovaly vazbu mezi školou, podnikem a městem. Po smrti Tomáše Bati se program slavností obohatil o pietní akt, při němž nejlepší žáci položili květiny na Baťův hrob jako výraz úcty a vzpomínky (Anon, 1934). Zlomový byl rok 1939, kdy se sportovní slavnosti nekonaly z důvodu vypuknutí druhé světové války. Sportovní slavnosti, které byly dosud výrazným bodem v kalendáři, byly odloženy na neurčito. Přerušení této tradice tak odráželo širší narušení každodenního života v důsledku válečných událostí. Z pohledu každodenní zkušenosti žáků znamenaly slavnosti nejen sportovní soutěžení, ale i účast na rituálu, který posiloval jejich sounáležitost s podnikem a jeho hodnotami.

Kromě zlínských sportovních slavností se žáci účastnili – naposledy v předvečer druhé světové války – i Středoškolských her v rámci Všesokolského sletu v Praze. Účast na těchto hrách byla příležitostí k reprezentaci školy a města na národní úrovni, ale zároveň odhalila i pragmatický přístup vedení podniku. Večer před odjezdem museli žáci odpracovat odpolední směnu a během noci se přesunuli vlaky do Prahy, kde se od brzkého rána až do pozdního odpoledne účastnili programu sportovních slavností. Po skončení akce se žáci večer vraceli zpět do Zlína, aby hned ráno po příjezdu mohli opět nastoupit na směnu v továrně

33 V průběhu druhé světové války se o organizaci rekreačních pobytů staralo Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (Vaculík, 1943).

(Stětkář: *Kronika mého života* 2002). Tento příklad dobře ukazuje, že i prestižní a slavnostní akce byly podřízeny pracovnímu režimu závodu a že reprezentace školy nesměla narušit požadovaný výkon v továrně.

Zlom v náplni volného času chlapců v internátech nastal během druhé světové války, kdy Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě určovalo organizaci a obsah večerního a víkendového programu. Kuratorium kladlo důraz na výchovu mládeže v souladu s ideologickými směrnicemi tehdejšího režimu. Volnočasové aktivity byly využívány jako nástroj formování politických postojů a loajality k režimu. Podle archivních záznamů byla například nedělní dopoledne věnována výchově podle směrnic vydaných Kuratoriem (*Písemnosti BŠP* 1944). Docházelo tak k propojení každodenního režimu s ideologickým působením, které zasahovalo i do času určeného k odpočinku. Ideologicky orientovaný program byl navržen tak, aby formoval politické názory žáků. Volný čas se během okupace stal ještě výrazněji prostorem ideového působení, v němž už nešlo jen o disciplínu a kolektivní život, ale i o formování politických postojů žáků. Tímto způsobem se Kuratorium snažilo vytvořit generaci, která byla nejen fyzicky zdatná, ale také vnitřně ztotožněná s hodnotami tehdejšího nacistického režimu.

Kromě sportovních aktivit tak byla pro chlapce v internátech organizována také politická výchova, vychovatelé připravovali politicky orientované přednášky o třetí říši a její politice a zabezpečovali poslech projevů protektorátní vlády (Po., 1942). Součástí nedělního programu v internátech se staly besedy s hosty, nejčastěji Němci či kolaboranty, kteří se snažili přesvědčit žáky o technické vyspělosti Říše a pozitivěch válečného konfliktu (N., 1942). Schůzky měly za cíl vytvářet pozitivní obraz okupačních sil a ospravedlňovat jejich politiku. Propaganda se soustředila na prezentaci úspěchů německého průmyslu, vojenské síly a kulturní vyspělosti, čímž se snažila získat podporu mladé generace. Internátní prostředí se tak stávalo prostorem cílené indoktrinace, která zasahovala do každodenního života žáků. Vychovatelé byli formálně začleněni do Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, nicméně většina z nich se s prosazováním nacistických myšlenek neztotožňovala. Archiválie ukazují, že mnozí z nich pokračovali v rozvoji sportovních a kulturních aktivit v internátech tak, jak tomu bylo v předválečné době, a snažili se minimalizovat ideologické působení na žáky (*Zápisy o schůzích závodní rady* 1944–1946). Ani v podmínkách silného institucionálního tlaku nebyli vychovatelé jen pasivními vykonavateli oficiálních pokynů, ale někdy usilovali o jejich zmírnění nebo obcházení.

Dokladem odporu vůči nacistické indoktrinaci je například nezájem žáků o soutěž „O pobyt v ozdravovně Kuratoria“. Do soutěže se přihlásili pouze dva chlapci z několika set. Neúčast žáků v této soutěži se stala hlavním tématem porady vychovatelů, což svědčí o závažnosti situace. Malý zájem o soutěž lze interpretovat

jako nepřímý projev odstupů žáků od oficiálně nabízených forem kuratoriální výchovy. Nešlo sice o otevřený odpor, ale spíše o pasivní nezáměr, který mohl mít v každodenní realitě podobně významný účinek:

P. Horak konstatuje, že na malém počtu odevzdaných prací nese hlavní vinu kulturní odbor, který nevěnoval soutěži tu pozornost, kterou by si tato zaslouhovala. P. Zelinka, jehož se poznámka týká, vysvětluje, že soutěž řádně vypsal a vyhlásil. P. Horak však poukazuje na to, že kromě toho bylo třeba svolat všechny účastníky letních táborů a probuditi v nich patřičný zájem (*Zápisy porad vychovatelů 1943–1944*).

Po skončení okupace pokračovala meziválečná tradice rozvoje lásky ke sportu. Žáci se pravidelně účastnili tělovýchovných slavností v Praze. Ty představovaly nejen sportovní událost, ale i důležitou formu veřejné reprezentace školy a jejích žáků. Během nich měli možnost vystoupit před významnými osobnostmi, včetně prezidenta Edvarda Beneše, což svědčí o prestiži těchto akcí (Štk., 1947). Vystoupení žáků na tělovýchovných slavnostech upoutala pozornost nejen prezidenta, ale také předsedy vlády Klementa Gottwalda, který ocenil výkony žáků (Ju., 1947).

6.2

Společenské akce a oslavy

Mezi povinnosti žáků patřila i účast na různých oslavách a společenských událostech. Ty nejvýznamnější akce byly oslavy Svátku práce, které měly ve Zlíně tradici již od roku 1919 (více viz Marek, 2020).³⁴ Neodmyslitelnou součástí oslav byl průvod městem, v jehož čele kráčela zlínská mládež. Obec byla při této příležitosti slavnostně vyzdobena, přičemž na budovách byla umístěna typická baťovská hesla jako „Nemusíme mít nezaměstnaných“ či „Silný export, silný stát“ (Anon, 1937). Oslavy zahrnovaly řadu doprovodných aktivit, mezi něž patřily ohňostroje, koncerty a promítání filmů v kinech. Hlavní část oslav však spočívala kromě průvodu také v prohlídce podnikových dílen a výstavě prací žáků (Anon, 1938).³⁵ Tyto akce neplnily pouze slavnostní funkci, ale byly i formou veřejné prezentace podniku,

34 Už v roce 1924 se podnik Baťa chopil organizace oslav Prvního máje ve Zlíně. Podle Marka (2020) měla příprava májových oslav „za cíl dokonalou veřejnou inscenací schopností firemního organismu ovládat do všech detailů tovární město“ (s. 15).

35 I po vzniku protektorátu se oslavy konaly prvního května, ale byly menší a komornější. Žáci měli dokonce povoleno jet domů, což v období první republiky bylo nepřípustné a trestalo se ukončením studia (*Písemnosti BŠP 1944*).

jeho hodnot a výsledků výchovy mladé generace. Žáci zde vystupovali jako reprezentanti baťovského systému před městem i návštěvníky.

V období první republiky patřily k důležitým akcím také oslavy Dne vzniku samostatného Československa. Největší slavnost se konala v roce 1937, kdy městem prošel slavnostní průvod, opět vedený zlínskými žáky. Vedle průvodu byla pro návštěvníky připravena i přehlídka branných složek ve Zlíně, která měla demonstrovat připravenost Čechoslováků na potenciální konflikt s Německem (Sp., 1937). Slavnosti tak měly nejen společenský, ale i politicko-symbolický rozměr. Jak upozorňuje Suchánek (1999), po začátku nacistické okupace českých zemí byly slavnosti 28. října zakázány. Okupační úřady se obávaly, že starší žáci nebudou nařízení respektovat, a proto od 26. do 29. října platil zákaz pořádání hromadných akcí a shromažďování žáků ve větším počtu. Dochází tak k zásadní proměně, neboť z veřejně podporovaných slavností se stává nežádoucí a potlačovaný projev národní identity. Výuka jednotlivých tříd končila v jiný čas, čímž se mělo zabránit koncentraci více osob na jednom místě. Učitelé dostali za úkol promluvit k žákům a zdůraznit, že 28. říjen je bezvýznamný den a jeho slavení se může trestat vyloučením ze školy, nebo dokonce trestním stíháním (*Konference přednostů 1940–1941*).³⁶ Před každou vyučovací hodinou učitelé kontrolovali chodby a učebny, aby se ujistili, že nedochází k jakýmkoliv projevům odporu nebo sabotáže. Pokud by se na zdech objevily nevhodné nápisy či karikatury německých politiků, byli vyučující povinni informovat gestapo, které by případ dále prošetřilo (*Konferenční protokoly 1940–1944*). Učitelé se zaměřovali i na oblečení žáků. Ti nesměli přijít v tmavém obleku ani v oblečení v barvách vlajky bývalého Československa, neboť to bylo vnímáno jako symbolický akt odporu (*Korespondence-výběr 1934–1947*). Oslavy Dne vzniku samostatného Československa byly tedy během okupace předmětem přísného dohledu a represivních opatření. Okupační úřady vnímaly tyto oslavy jako potenciální hrozbu a snažily se jakýmkoli způsobem eliminovat projevy české národní identity a odporu (více Gebhart, 2018).

Den vzniku Československa byl nahrazen oslavami vzniku protektorátu Čechy a Morava. Několik dnů před 15. březnem třídní učitelé četli žákům předepsaný proslov, a dokonce musel být přítomen ve třídě další kolega jako svědek. V těchto proslovech učitelé zdůrazňovali, aby se žáci vyvarovali nevhodných poznámek, které by mohly vést k jejich vyloučení ze školy a potenciálnímu uvěznění (*Korespondence přednostů 1941–1943*). Atmosféra výuky tak byla formována nejen ideologickým

36 Po dlouhém zákazu říjnových oslav si žáci a učitelé průmyslové školy připomněli Den vzniku samostatného Československa v roce 1945, ale akce nevypadala jako prvorepublikové slavnosti. V nových společensko-politických podmínkách nešlo už o oslavy demokracie a vzniku republiky. Součástí programu byly hlavně projevy vděčnosti SSSR (*Korespondence přednostů 1944–1946*).

tlakem, ale i hrozbou represí. V den výročí probíhaly ve Velkém kině propagandistické akce společné pro všechny zlínské žáky a učitele. Program zahrnoval proslovy zástupců významných Němců žijících ve Zlíně. Kromě hromadných oslav se konala i menší slavnost pro vybrané hosty ve zlínském hotelu Viktoria. Akce byla určena pro prominentní osobnosti, včetně vedení školy a přednostů jednotlivých odborů, stejně jako pro vychovatele z internátů. Vzhledem k velkému počtu studentů průmyslové školy bylo učitelským sborem vybráno padesát politicky spolehlivých chlapců, kteří se těchto oslav zúčastnili. Od učitelů i studentů se očekávalo vzorné chování, neboť se celé události účastnili zástupci Oberlandratu, gestapa a NSDAP. Tento výběr „politicky spolehlivých“ žáků ukazuje, že oslavy nesloužily pouze k reprezentaci režimu, ale i k selekci těch, kteří byli považováni za dostatečně loajální. Veřejné slavnosti tak byly současně nástrojem demonstrace moci i testem poslušnosti. Jakékoli projevy nesouhlasu nebo nevhodného chování by byly okamžitě potrestány, což zvyšovalo tlak na účastníky, aby se chovali podle očekávání (*Oslavy 1928–1948*).

V poválečném období se kromě obnoveného česko-slovenského spojení soustředili učitelé na utužení přátelských vztahů se Sovětským svazem. Studenti se povinně podíleli na oslavách k výročí založení sovětské armády, během kterých navštívili hrob rudoarmějců (*Korespondence přednostů 1944–1946*), nebo slavili říjnovou revoluci. Akce měly připomínat význam spojení se Sovětským svazem, který byl v té době považován za klíčového partnera Československa. Veřejné oslavy tak fungovaly jako nástroj legitimace poválečného režimu. Ne všechny politicky orientované události se setkaly u žáků s úspěchem. Kupříkladu v červnu 1948 se na náměstí v centru města konala oslava volby tehdejšího prezidenta Klementa Gottwalda. Žáci postupně začali akci opouštět, což vedlo k zásahu vychovatelů: „Vychovatelé museli uzavřít náměstí a vracet zpět odcházející mladé muže, poněvadž jinak by tam nikdo nezůstal...” (*Pracující dorost 1947–1948*). Zatímco režim očekával aktivní účast a souhlas, každodenní praxe odhalovala spíše nezájem, pasivní odpor nebo odstup.

7/ VÁLEČNÉ PRONÁSLEDOVÁNÍ ŽÁKŮ A UČITELŮ

Události spojené s druhou světovou válkou měly značný vliv na každodenní život učitelů a žáků. Navzdory oficiální politice neutrality se někteří z nich zapojili do odboje proti nacistickému režimu. Na druhé straně existovala skupina učitelů a žáků, která se nezapojila ani do aktivní, ani do pasivní resistance. Přestože nebyli přímo součástí odboje, jejich životy byly výrazně ovlivněny diskriminačními opatřeními.

7.1 Diskriminace žáků

Někteří žáci se od začátku nacistické okupace nechtěli smířit s novým totalitním režimem. Jak ale upozorňuje Buriánek (1971), jakýkoliv druh odporu mohl znamenat uvěznění. Doležal (1996) dodává, že říšskoněmecké úřady se soustředily na hledání záminky k uzavření českých škol. Represe tak nebyla zaměřena pouze na jednotlivce, ale představovala i hrozbu pro samotnou existenci školských institucí. Ministr školství Jan Kapras proto apeloval na vedení škol, aby odrazovalo žáky od sabotážních činností. Ředitel zlínské průmyslové školy tlumočil hlavní body projevu ministra školství žákům. Připomněl jim, že kritika Říše povede k vyloučení ze školy, a dokonce může mít ještě horší následky (*Konferenční protokoly 1940–1944*). Již v počáteční fázi okupace je tak patrné, že škola se ocitla v prostoru preventivní kontroly, kde bylo třeba nejen vyučovat, ale zároveň aktivně předcházet jakémukoli projevu odporu, který by mohl ohrozit existenci celé instituce. Ředitel varoval chlapce necelý týden před první vlnou zatýkání ve škole. Během let 1941 až 1945 zatkli nacisté necelých třicet žáků, tři z nich se nedožili osvobození (*Korespondence-výběr 1934–1947*). Zatýkání tak představovalo reálné a fatální riziko, které

zasahovalo přímo do života školní komunity. Konkrétní důvody zatčení nebyly učitelům k dispozici a ani v archivních materiálech se k nim nedochovaly žádné dokumenty. Jediné informace o internovaných žácích pocházejí z poválečného období a týkají se podlomeného zdraví a pobytů v nemocnici (*Katalog studentů 1944–1945*). Dochované prameny tak zachycují spíše následky represí než jejich průběh.

Právě tato fragmentárnost pramenů ukazuje limity rekonstrukce osudů internovaných žáků, o motivech zatčení víme jen velmi málo, ale i tak je zřejmé, že represivní zásahy nacistické moci zasáhly školu přímo a citelně. Navzdory hrozbě represí někteří žáci i učitelé nadále hledali způsoby, jak se zapojit do odboje nebo jinak projevovat nesouhlas s okupací, kupříkladu pomocí drobných sabotáží či šíření ilegálních tiskovin. Odpor tak nemusel mít vždy podobu organizované činnosti, ale mohl se odehrávat i v drobných zachytitelných projevech nesouhlasu.

Odvody Němců do armády a vysoké počty padlých způsobily nedostatek pracovních sil, což podle Tauchena (2019) vedlo k zavedení pracovní povinnosti a nucené práce v protektorátu Čechy a Morava. S prodlužujícím se konfliktem se hospodářská situace jak v Říši, tak i v protektorátu postupně zhoršovala (Mainuš, 1970, 1974). Nedostatek pracovních sil tak vedl k postupnému zapojování stále širších skupin obyvatelstva do válečného hospodářství. Klíčovou součástí pracovního trhu se stali žáci průmyslových škol, kteří byli v rámci svého praktického vyučování zapojeni do výroby sloužící válečnému hospodářství. Maršálek (2002) upozorňuje, že kdokoli a kdykoli mohl být odvolán ze školy či z práce, aby pomohl zaplnit chybějící pracovní místa jak v protektorátu, tak i v Říši. Nacisté vytvořili plány na nucené pracovní nasazení celých školních tříd. Poslední dva ročníky zlínské průmyslové školy proto měly přerušenu výuku od října 1942 až do konce okupace (*Katalog studentů 1942–1943*). Nedostatek pracovních sil tak vedl k postupnému zapojování stále širších skupin obyvatelstva do válečného hospodářství. Situace se samozřejmě nelíbila většině protektorátních obyvatel, což ilustruje úryvek z anonymního dopisu adresovaného ministroví školství: „Pro Ježíše Krista, propustte nám průmyslováky z Berlína, jsme šílení hrůzou. Jsou to děti a prožívají o 90 % víc hrůzy než na frontách...” (*Korespondence ministerstva školství 1941–1945*). Podobné reakce ukazují, že nucené pracovní nasazení studentů bylo vnímáno nejen jako organizační opatření, ale jako znepokojivý zásah do života mladých lidí, kteří byli stále chápáni především jako dospívající, nikoli jako plnohodnotní pracovníci válečné ekonomiky.

Přestože podmínky pro práci v protektorátu byly relativně lepší než v Říši, nucená práce představovala pro žáky značnou zátěž. Situace byla komplikována také tím, že mnoho učitelů bylo nuceno se podřídit okupačním nařízením a koordinovat pracovní nasazení žáků. Přerušování výuky vedlo k devalvaci vzdělávacího procesu a posunu jeho priorit směrem k válečným potřebám okupantů (*Nucené práce studentů 1948*).

Učitelé se tak ocitali v mimořádně ambivalentní pozici. Na jedné straně měli chránit vzdělávací poslání školy, na druhé straně byli nuceni spolupodílet se na organizaci systému, který toto poslání podkopával.

Doležal (1996) uvádí, že v červenci 1944 vyhlásila Říše totální válečné nasazení, které znamenalo mobilizaci veškerých lidských, hospodářských a finančních zdrojů k dosažení vítězství. Tauchen (2016) dodává, že totální nasazení představovalo zásadní změnu ve fungování všech institucí, kdy bylo vše podřízeno potřebám válečného úsilí. V rámci této politiky bylo možné zastavit činnost určitých podniků, které nebyly považovány za nezbytné pro válečné účely. Prodloužení pracovní doby na šedesát hodin týdně bylo jedním z opatření, které mělo zajistit maximální produktivitu. Pracovní režim se tak výrazně zpřísnil a zasahoval všechny skupiny zaměstnanců. Z dochovaných archiválií vyplývá, že stanovený počet týdenních hodin byl pouze orientační a zaměstnanci včetně žáků byli často nuceni zůstat v práci, dokud nesplnili všechny stanovené úkoly. Opatření vedlo k výraznému zvýšení pracovního zatížení a mělo značný dopad na zdraví pracovníků (*Korespondence-výběr 1934-1947*).

Z důvodu vyhlášení totálního válečného nasazení představuje poslední válečný školní rok 1944/45 jednu z nejnáročnějších kapitol pro školství. Dochází k zásadnímu narušení běžného fungování vzdělávacích institucí. Převádění žáků k nucené práci nebylo jediným důvodem, pro které byla činnost průmyslové školy pozastavena (*Korespondence ministerstva školství 1941-1945*), neboť „vyučování trpělo poplachu, měněním směn a pracovní doby v továrně a odesíláním studentů i vyučujících na zákopové práce“ (*Odbojová činnost školy 1939-1945*). Říše se potýkala s vojenskými neúspěchy a sovětské vojsko se blížilo k protektorátním hranicím. S postupující frontou proto byli žáci přerazováni z práce v Baťově továrně na kopání zákopů, aby zabránili postupu nepřátelských vojsk. Fyzicky namáhavá práce byla zdůvodňována tzv. akcemi míru a bojem proti bolševismu. Ideologické zdůvodnění těchto aktivit mělo legitimizovat jejich náročnost a zapojení mladistvých do válečného úsilí.

Podle Havlíkové (2004) řídilo organizaci transportů na zákopové práce Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, takže mládež byla vystavena masivní nacistické propagandě až do konce války. Zapojení do zákopových prací nacisté odůvodňovali jako nutnou ochranu vlasti, čímž se snažili celou akci legitimizovat. Ideologický rámec měl zakrýt skutečný charakter nucené práce. V místě kopání zákopů byl zřízen provizorní tábor, ve kterém chlapci spali. Ubytování bylo nedůstojné, nebyly k dispozici ani postele, pouze sláma. Nedostatečná zdravotní péče a těžké pracovní podmínky způsobovaly mezi mladými pracovníky vysokou nemocnost. Dozor ze strany činovníků Kuratoria také přispíval ke sklíčené atmosféře v táborech (více Konečný & Mainuš 1967, 1969). Zákopové práce nepředstavovaly

jen pracovní povinnost, ale zkušenost fyzického strádání, ponížení a intenzivního ideologického nátlaku.

V posledních týdnech německé okupace se zákopové práce přesunuly do Zlína. Blížil se konec války v Evropě, a i přesto situace zůstávala stále vážná a za neuposlechnutí příkazu německého úředníka hrozil i trest smrti. Tuto skutečnost trefně ilustruje vzpomínka jednoho z nasazených chlapců. Jeho spolužák utekl a zanechal po sobě pracovní nářadí. Dozorující německý úředník přikázal jednomu z hochů, aby nářadí odnesl do kůlny. Mladík tento příkaz odmítl splnit:

Přihlásil se jeden dobrovolník, že nářadí odnese. To ale Němec kategoricky odmítl a trval na tom, že to musí odnést ten, komu to přikázal. Ten ale znovu odmítl a to Němce tak rozčílilo tak, že vytáhl revolver z pouzdra a zamířil na provinilce (*Stětkář: Kronika mého života 2002*).

Chlapec se nakonec rozhodl poslechnout příkaz nacisty a nářadí uklidil. Úryvek poukazuje na tvrdost německých okupačních sil, které byly připraveny použít extrémní opatření k udržení pořádku, i když byla válka již téměř u konce.

7.2

Diskriminace učitelů

Čeští učitelé se s nastoleným nacistickým režimem nevyrovnávali snadno, neboť hráli klíčovou roli během demokratizačního procesu po vzniku Československé republiky a jejich vzdělávací a výchovná činnost byla úzce spojena s hodnotami první republiky. Dochází tak ke střetu mezi demokratickou tradicí a autoritativním režimem. Nacisté je proto považovali za nejnebezpečnější vrstvu obyvatelstva, neboť byli vnímáni jako pojitko s minulým demokratickým režimem a jako nositelé české národní identity. Zástupce inteligence včetně učitelů nacisté označovali za nepřátele Říše a snažili se jejich vliv eliminovat (srov. Bryant 2006, 2007). Perzekuce učitelů nebyla nahodilá, ale vycházela z přesvědčení okupantů, že právě školství je jedním z klíčových prostorů, kde se reprodukuje národní identita a politické vědomí.

Od začátku okupace panovala na zlínské průmyslové škole nejistota. Ta se stala určujícím prvkem každodenního života pedagogického sboru. Jeden z vyučujících si do svého deníku poznamenal, že jako první byla potlačena svoboda názoru. Na pracovišti vládla sklíčená atmosféra a „nikdo nevěděl, zda jeho nejbližší známý není kolaborant nebo udavač a důvěrník gestapa“ (*Odbojová činnost školy 1939–1945*). Vzájemná nedůvěra tak narušovala kolegiální vztahy a oslabovala soudržnost učitelského sboru. Pocit nejistoty a nedůvěry tak výrazně ovlivňoval každodenní život

učitelů. V případě, že by se učitelé nevhodně vyjadřovali o aktuální politické situaci, následovalo by jejich propuštění ze školy a pronásledování německou tajnou státní policií. Kontrola se tak neomezovala pouze na veřejné projevy, ale vedla i k vnitřní sebekontrolě a opatrnosti v každodenní komunikaci. Represe byly cílené nejen na ty, kteří otevřeně vystupovali proti režimu, ale i na podezřelé z neloajality. Část českých učitelů či jiných představitelů inteligence se neprovinila žádným skutkem, a přesto byla zatčena z preventivních důvodů (více Sládek, 1986). Každodennost učitelského sboru tak byla formována nejen konkrétními represivními opatřeními, ale i trvalou atmosférou strachu, podezírání a nejistoty.

Nacisté vyžadovali, aby protektorátní veřejní zaměstnanci včetně učitelů prokázali svou poslušnost Říši. Jeden z prvních způsobů vyjádření představovalo složení slibu věrnosti Adolfu Hitlerovi. Jeho porušení znamenalo okamžité propuštění ze školy (*dekret státního presidenta č. 83/1940 Sb.*). Mezi pedagogy se našli i tací, kteří slib podepsali, ale navenek projevili své protinacistické smýšlení. Kupříkladu před žáky či kolegy kritizovali nacistickou ideologii. Docházelo tak k rozporu mezi deklarovanou loajalitou a skutečnými postoji učitelů. Samozřejmě následovala kárná opatření, mezi která patřilo přeložení na jiné pracovní místo, dočasné nebo trvalé snížení platu, přeložení do dočasné nebo trvalé výslužby a v neposlední řadě propuštění z práce (*vládní nařízení č. 397/1941 Sb.*). V případě opravdu vážných provinění proti nacistickému režimu hrozilo zatčení. Po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha v roce 1942 už okupantům nestačil podepsaný papír. Dochází k výrazné eskalaci represivních opatření a kontroly loajality. Na poradách učitelského sboru upozorňoval ředitel zlínské průmyslové školy své zaměstnance, že jakákoli pomoc odboji, šíření protinacistických myšlenek a veřejné komentování politické situace bude mít vážné následky nejen pro ně a jejich rodiny, ale i pro celou školu (*Konference přednostů 1940–1941*). Je zřejmé, že odpovědnost byla přenášena z jednotlivce na celé školní společenství, čímž se tlak na loajalitu dále zesiloval. Podle Bosáka (1969) byly běžné případy, kdy i čin jednotlivce znamenal záminku pro uzavření školy a potrestání všech učitelů a žáků.

Vynucování úcty k nacistickému režimu vyvolávalo mezi učiteli skrytý i otevřený odpor. Ten představoval důležitou, byť rizikovou součást každodenní reality pedagogického sboru. Ale ani strach neodradil několik učitelů zlínské průmyslové školy od protistátní činnosti. Někteří učitelé pomáhali osobám při přechodu protektorátních hranic nebo poslouchali cizí rozhlasové stanice. V průběhu okupace došlo k zatčení celkem pěti učitelů průmyslové školy, avšak z dochovaných archiválií není možné s jistotou určit, kdo je vyrazil. Absence těchto informací poukazuje na neprůhlednost represivního aparátu a zároveň posiluje obraz nejistoty. Náhlá zatýkání a série výslechů gestapem způsobily zmatek a nedůvěru mezi členy učitelského sboru, což vedlo k nenávratnému konci některých přátelských vztahů (*Odbojová činnost školy 1939–1945*).

Represe tak zasahovaly nejen do profesní existence jednotlivých učitelů, ale rozkládaly i sociální vazby a vnitřní soudržnost kolektivu.

Zatčení pracovníků školy představovalo komplikovanou situaci i pro jejich rodiny. Manželky nebyly informovány, kdy se jejich manželé vrátí domů, nebo zda budou přesunuti do vězení či koncentračního tábora. Učitelé byli ihned suspendováni a jejich výdělky byly sníženy o polovinu. Finanční situace rodin se tím pádem výrazně zhoršila. Z toho důvodu se často obracely na vedení školy, a dokonce i na samotný podnik Baťa s žádostí o finanční pomoc. Podpora představovala jistou formu solidarity a snahu zmírnit negativní dopady nacistických opatření na postižené rodiny. Určitou zajímavostí je fakt, že ani ministerstvo školství nedostávalo informace o všech internovaných učitelích, a proto žádalo školy, aby jim hlásily zatčení zaměstnanců (*Persekuce zaměstnanců ve školství 1939–1947*). Nedostatek informovanosti mezi školskými institucemi a ministerstvem svědčí o chaosu, který během nacistického režimu panoval.

Součástí tohoto systému nátlaku nebyla pouze perzekuce, ale také systematická snaha o ideologickou a jazykovou kontrolu učitelského sboru. N nejen žáci, ale i učitelé museli ovládat německý jazyk. Nutnost zvládnout němčinu odůvodnili nacisté tím, že v úředním styku mezi orgány protektorátu a Říše museli učitelé užívat výhradně německý jazyk (*výnos presidia ministerstva školství č. 6431, 1942*). Učitelé si osvojovali německý jazyk v povinných kurzech, zakončených zkouškou, první velká vlna zkoušení probíhala na začátku roku 1942 a pokračovala až do konce nacistické okupace:

Zkušební komise neustále zjišťovaly mezi námi jedince, kteří před zkušební komisí nechápavě hleděli na zkoušejícího a nedokázali pronést jediné slovo německy. Zkoušky z němčiny a příprava k nim byly konec konců i zdrojem zábavy a veselosti – ovšem hlavně pro ty, kteří při nich byli jenom svědky (*Odbojová činnost školy 1939–1945*).

Jazyková zkouška nepředstavovala pouze nástroj ověření praktické znalosti, ale byla zároveň prostředkem loajality, podřízení a symbolického přijetí nového mocenského pořádku. Jazykové zkoušky byly určeny pro všechny učitele, uchazeče o místo učitele a pro učitele, kteří usilovali o přeřazení do vyšší zaměstnanecké kategorie. Zkušební komise byla tříčlenná, předsedou byla osoba německé národnosti, která pracovala na jednom z protektorátních úřadů. Zbylí dva členové komise byli protektorátní státní příslušníci, rovněž zaměstnaní na protektorátních úřadech, avšak měli pouze poradní hlas. O (ne)úspěšném složení zkoušky rozhodoval výhradně německý předseda komise. Zkouška se skládala z písemné a ústní části. Při písemné zkoušce musel učitel sepsat oficiální písemnost v němčině, přeložit část

českého textu do němčiny a napsat diktát. Ústní zkouška se konala po písemné části a zahrnovala rozhovor s členem komise na libovolné téma. Na základě výsledků písemné a ústní části zkoušky předseda komise rozhodl, zda jedinec obstál. Zkouška tak testovala nejen jazykové dovednosti, ale i schopnost přizpůsobit se požadavkům režimu. Pokud některý člen učitelského sboru zkoušku nesložil, mohl přijít o své pracovní místo (*výnos presidia ministerstva školství a národní osvěty č. 555 pres., 1942*). Neúspěšní učitelé mohli zkoušku opakovat, ale pokud neobstáli ani u opakovací zkoušky, byli vyloučeni z platového postupu. K další opakovací zkoušce mohli přistoupit až po šesti měsících a zkušební komise mohla přezkoušení odmítnout, což mělo za následek rozvázání pracovního poměru (*výnos presidia ministerstva školství č. 8710, 1942*). Zkoušky tak měly nejen profesní, ale i existenční rozměr, protože přímo zasahovaly do pracovního postavení a životní jistoty učitelů.

Ve zlínské průmyslové škole podstoupil každý učitel zkoušku z německého jazyka, výsledky zkoušky byly zaznamenány v jejich osobních spisech. Ti vyučující, kteří zvládli zkoušku napoprvé, tak nemuseli celý proces opakovat (*Kartotéka interních a externích učitelů 1940–1948*). Zkoušky tak představovaly standardizovaný nástroj kontroly kvalifikace i loajality pedagogů. Výjimkou byl učitel Drexler, který se pokoušel o určitou formu odporu vůči nacistickému režimu. Vyučující podstoupil zkoušku třikrát, a pokaždé se zkoušející divili, že s německým příjmením nemluví německy plynně. Drexler samozřejmě německy uměl, ale vědomě dělal chyby v písemné části zkoušky. Z archiválií není jasné, proč nebyl z práce propuštěn. I když mu chyběla povinná zkouška z němčiny a měl být dle platných výnosů ministerstva školství vyhozen, v průmyslové škole působil až do konce války (*Odbojová činnost školy 1939–1945*). Takové výjimky zároveň připomínají, že ani represivní systém nefungoval vždy zcela mechanicky a že mezi normou a praxí mohly existovat mezery či nevyjasněná rozhodnutí.

Jediní učitelé německého jazyka byli vyňati z povinného přezkoušení znalosti němčiny. Tato výjimka však neznamenala jejich větší autonomii, ale naopak specifickou formu kontroly. Namísto toho se účastnili víkendových kurzů, které měly oficiálně sloužit k rozšiřování jejich pedagogických dovedností. Náplň těchto kurzů však nesouvisela s pedagogickým rozvojem, nýbrž byla zaměřena výlučně na nacistickou ideologii propagaci výhod nacistického režimu ve výuce. Kurzy byly součástí širšího programu nacistické indoktrinace, jehož cílem bylo zajistit, aby učitelé přijali a šířili ideologii třetí říše. Učitelé německého jazyka se tak stávali klíčovými prostředníky ideologického působení na žáky. Vyučovací hodiny učitelů německého jazyka byly pod pečlivým dohledem inspektorů, kteří se nezajímali pouze o zlepšení jazykových dovedností žáků, ale především o způsob, jakým učitelé prezentovali podřízený vztah protektorátu Čechy a Morava k Říši (*Konference přednostů 1940–1941*). Důraz byl tedy kladen více na ideologický

obsah než na samotnou jazykovou výuku. Součástí povinností učitelů němčiny byla také účast na tzv. měsíčních či týdenních pracovních kroužcích. Neomluvená absence na těchto setkáních byla zaznamenána do osobní složky učitele a měla za následek omezení kariérního postupu a snížení výdělku (*Kartotéka interních a externích učitelů 1940–1948*). Učitelé němčiny tak byli vystaveni specifickému typu dohledu, v němž už nešlo jen o jazyk, ale o přímý požadavek ideologické spoluúčasti na fungování režimu.

ZÁVĚR

Předložená monografie je věnována tématu každodennosti Průmyslové školy ve Zlíně v období let 1937 až 1948. Hlavním metodologickým rámcem výzkumu byl historiografický přístup dějin každodennosti (též mikrohistorie). Tento přístup byl zvolen s cílem přesáhnout pouhé statistické ukazatele, jako jsou počty učitelů a žáků, a nabídnout hlubší vhled do prožívání každodenního života ve škole v kontextu proměnlivých historicko-politických událostí. Práce ukazuje, že zkoumání průmyslového školství by ale nemělo být omezeno pouze na dějiny každodennosti. I když mikrohistorický přístup umožňuje odhalit detailní aspekty každodenního fungování školy, nebyl by sám o sobě dostatečný pro pochopení širších souvislostí. Proto bylo nutné propojit mikrohistorickou analýzu s makrohistorickým rámcem, který umožnil zařadit konkrétní události a procesy do širšího kontextu vývoje československého školství, průmyslového rozvoje a politicko-ekonomické situace. Monografie tak poskytuje komplexní obraz o průmyslovém školství ve Zlíně a ukazuje, jak úzce byly jednotlivé aspekty života školy propojeny s širšími společenskými a historickými událostmi.

Zdrojem pro výzkum dějin Průmyslové školy ve Zlíně byly archivní materiály uložené ve Státním okresním archivu Zlín a v Národním archivu. Jako limit pro realizaci výzkumu lze uvést skutečnost, že některé archivní dokumenty buď nebyly dochovány, nebo došlo k jejich poškození v průběhu času. Kromě archiválií jsem podrobila obsahové analýze také články z regionálního tisku. Pro makrohistorický pohled se ukázala klíčová obsahová analýza právních předpisů.

Průmyslová škola Zlín byla zřízena na základě žádosti, kterou zaslal koncern Baťa na MŠANO. Zlínská průmyslová škola měla ve srovnání se státními průmyslovými školami tu výhodu, že se koncern Baťa zavázal financovat výstavbu i provoz školy po celou dobu jejího fungování. Jak soukromé, tak i státní průmyslové

školy musely mít ve svém čele kuratorium, které řešilo organizační otázky školy. Předsedou kuratoria Průmyslové školy Zlín byl šéf (majitel) společnosti Baťa, který měl vždy rozhodující a konečné slovo. Dokonce i v případech, kdy neměl formální právo do záležitostí školy zasahovat (kupříkladu podoba osnov, učebnic). Vedle kuratoria se do života školy silně promítal vliv Spolku rodičů ve Zlíně. Tato organizace byla opět ovládána koncernem Baťa a ve své podstatě fungovala jako převodní mechanismus mezi závodem a zlínskými školami. Právě Spolek rodičů byl oficiálně hlavním donátorem školy.

Nezbytnou součástí výuky v průmyslové škole bylo zajištění také její praktické části. Základem úspěšné přípravy žáků byla úzká spolupráce se zlínským průmyslovým komplexem. Časová dotace byla určena tak, že žáci museli odpracovat běžný fond pracovní doby řadového zaměstnance. Kvůli tomu také pobírali mzdu za práci v dílnách, kterou z velké části museli ukládat na účet ve Spořitelně města Zlína. S penězi na svém účtu mohli disponovat pouze se souhlasem vychovatele. Ve válečném období viděla okupační správa potenciál školy a jejích žáků v plnění cílů válečné ekonomiky. V reálné praxi to znamenalo, že žáci vykonávali i dvanactihodinové praxe denně.

Ze shora popsaného je patrné, že žáci školy měli poměrně striktní denní režim, v němž byly omezené možnosti pro odpočinek. Navíc byla organizace volného času dotčena změnami v období protektorátu. V té době program žáků určovalo Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, které zajišťovalo národněsocialistickou indoktrinaci žáků. Po vzoru obdobných organizací v totalitních režimech také Kuratorium pěstovalo kult zdravého těla a pořádalo ideová školení. Vychovatelé se sice v tomto období formálně stali součástí Kuratoria, ale jejich politická angažovanost byla v obecné rovině minimální a akce Kuratoria pouze využívali k pokračování sportovních a kulturních aktivit, jak bylo běžné v předválečném období.

S nacistickým obdobím je spojen i enormní nárůst nároků na učitele. Ti se museli vypořádat nejen s požadavky ze strany koncernu Baťa, ale i ze strany protektorátních a okupačních orgánů. Učitelé museli deklarovat věrnost Adolfu Hitlerovi a nacistickému režimu, později byli povinni absolvovat ideologická školení.

Protektorátní doba přinesla také změny kurikula, kdy došlo k posílení pozice německého jazyka, který byl používán také k indoktrinaci žáků. To se dělo na úkor výuky českého jazyka, u níž byla časová dotace podstatně snížena a jejíž obsahová náplň byla přizpůsobena nacistickému světonázoru.

S koncem druhé světové války byla v intencích Košického vládního programu potlačena němčina a jakékoliv národněsocialistické vlivy. Stát i škola se dostaly pod sovětský vliv. Tím došlo k pronikavým změnám ve výuce na Průmyslové škole Zlín, která se ale nevrátila do předmnichovské podoby. Ve výuce byla akcentována

role Sovětského svazu a změnily se také podmínky praxí. Žáci přestali být zaměstnanci závodů a místo mzdy pobírali výchovný příspěvek, který nedokázal pokrýt náklady na jejich studium a bydlení.

Monografie podrobně zpracovává průmyslové školství, a to nejen v kontextu baťovského školství, ale i v širším rámci československého vzdělávacího systému. Průmyslovému školství se doposud nikdo soustavněji nevěnoval – autoři dlouhodobě upozorňovali na fragmentární zpracování tohoto tématu. Práce je přínosná v tom, že prostřednictvím detailní analýzy archivních materiálů, normativních předpisů, dobových zpráv, vzpomínek pamětníků a dalších zdrojů přináší klíčové informace o instituci průmyslové školy.

Ačkoli školství v kontextu baťovského tematického pole bylo předmětem podrobnějšího zájmu, průmyslovým školám ve Zlíně nebyla v rámci těchto zkoumání věnována vyšší míra pozornosti, a to zejména ve válečném a poválečném období. Tato práce zmíněnou mezeru vyplňuje a zasazuje průmyslovou školu do specifického kontextu baťovského modelu, který byl v mnoha ohledech jedinečný. Zatímco průmyslové školy obecně byly vždy propojené s praxí a místním průmyslem, zlínský případ i z tohoto modelu vybočuje. Koncern Baťa, coby dominantní lokální element, školu nejen podporoval, ale doslova ji absorboval do své organizační struktury. Žáci zlínských průmyslových škol tak získávali nejen odborné kompetence v rámci svého vzdělávání, ale zároveň sloužili přímo koncernu, aby naplňovali jeho výrobní a organizační potřeby.

Závěrem lze říci, že tato monografie představuje jeden z dílů mozaiky československé historie 20. století a rozšiřuje dosavadní znalosti o průmyslovém školství, jeho vývoji a fungování během klíčových historických období. Výsledky výzkumu přinášejí nové poznatky, které mohou sloužit jako základ pro další bádání a rozšíření historického povědomí o této důležité oblasti československých dějin. Práce tak přispívá k hlubšímu pochopení vztahů mezi vzdělávacími institucemi, průmyslovým rozvojem a společenskými změnami ve Zlíně a otevírá prostor pro budoucí výzkumy dalších vzdělávacích institucí (kupříkladu Studijního ústavu či Tomášova), které čekají na podobně detailní historické zpracování.

POUŽITÉ ZDROJE

Archivní prameny

Akční výbor průmyslové školy 1948. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 867). MZA, SOkA Zlín.

Budovy pro průmyslovou školu 1939. Fond Okresní úřad–Okresní národní výbor Zlín (inv. č. 1611). MZA, SOkA Zlín.

Domovní řád BŠP 1943. Fond Baťa, sign. II/5, (evid. č. 1188, inv. č. 18). MZA, SOkA Zlín.

Dopis J. A. Bati Vávru Šrobárovi 1946. Fond Svit (evid. č. 266, inv. č. 181). MZA, SOkA Zlín.

Dotazník pro zaměstnance 1941. Fond Baťa, sign. II/1 (inv. č. 30). MZA, SOkA Zlín.

Fotoalbum průmyslové školy 1941. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1213, inv. č. 139). MZA, SOkA Zlín.

Chemická laboratoř. Fond Sbírka fotografií Zlín (obálka č. 2332, poř. č. 1). MZA, SOkA Zlín.

Informační list pro mladé muže 1930. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1187, inv. č. 2). MZA, SOkA Zlín.

Kartotéka interních a externích učitelů 1940–1948. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 757). MZA, SOkA Zlín.

Katalog studentů 1939–1940. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 111). MZA, SOkA Zlín.

Katalog studentů 1940–1941. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 143). MZA, SOkA Zlín.

Katalog studentů 1942–1943. MZA, SOkA, Fond Střední průmyslová škola stavební Zlín (inv. č. 1). MZA, SOkA Zlín.

Katalog studentů 1944–1945. MZA, SOkA, Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 306). MZA, SOkA Zlín.

Kniha průmyslových kolejí 1940. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov, (inv. č. 780). MZA, SOkA Zlín.

Konference přednostů 1940–1941. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 724). MZA, SOkA Zlín.

Konferenční protokoly 1933–1940. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 758). MZA, SOkA Zlín.

Konferenční protokoly 1940–1944. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 759). MZA, SOkA Zlín.

Korespondence BŠP Třebíč–Borovina 1940–1944. Fond Baťa, sign. II/5, (evid. č. 1222, inv. č. 188). MZA, SOkA Zlín.

Korespondence ministerstva školství 1941–1945. Fond Ministerstvo školství Praha, sign. 16 (karton 1604). Národní archiv.

Korespondence Průmyslové školy Zlín 1940–1941. Fond Ministerstvo školství Praha, sign. 16, (karton 1969). Národní archiv.

Korespondence přednostů 1941–1943. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 725). MZA, SOkA Zlín.

Korespondence přednostů 1943–1944. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 726). MZA, SOkA Zlín.

Korespondence přednostů 1944–1946. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 727). MZA, SOkA Zlín.

Korespondence přednostů 1946–1948. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 728). MZA, SOkA Zlín.

Korespondence ředitele BŠP 1940. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1223, inv. č. 193). MZA, SOkA Zlín.

Korespondence vedoucího Domovů 1937–1943. Fond Baťa, sign. II/5, (evid. č. 1214, inv. č. 144). MZA, SOkA Zlín.

Korespondence–výběr 1934–1947. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 854). MZA, SOkA Zlín.

Korespondenční protokol 1940. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 735). MZA, SOkA Zlín.

Korespondenční protokol 1941–1942. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 737). MZA, SOkA Zlín.

Kuratorium průmyslové školy 1938–1949. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 773). MZA, SOkA Zlín.

Maturitní zkoušky. Fond Sběrka fotografií Zlín (obálka č. 4484, poř. č. 4). MZA, SOkA Zlín.

Nucené práce studentů 1948. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 897). MZA, SOkA Zlín.

Oběžníky BŠP 1942. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1221, inv. č. 183). MZA, SOkA Zlín.

Oběžníky ředitele školy 1937–1941. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 779). MZA, SOKA Zlín.

Odbojová činnost a rozsah škod 1939–1945. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 786). MZA, SOKA Zlín.

Obdobná škola pletářská 1940–1944. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 787). MZA, SOKA Zlín.

Organizační statut průmyslové školy 1940. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1187, inv. č. 8). MZA, SOKA Zlín.

Oslavy 1928–1948. Fond Archiv města Zlín (inv. č. 689). MZA, SOKA Zlín.

Osobní výkazy vychovatelů 1942–1945. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov, (inv. č. 765). MZA, SOKA Zlín.

Osoby zajištěné 1945. Fond Okresní úřad–Okresní národní výbor Zlín (inv. č. 2147). MZA, SOKA Zlín.

Persekuce zaměstnanců ve školství 1939–1947. Fond Okresní školský výbor Zlín, (evid. č. 43, inv. č. 43). MZA, SOKA Zlín.

Písemnosti BŠP 1944. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1214, inv. č. 145). MZA, SOKA Zlín.

Plán zlínského školství 1941. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1188, inv. č. 13). MZA, SOKA Zlín.

Podací protokol 1945. Fond Okresní školský výbor (evid. č. 11, inv. č. 11). MZA, SOKA Zlín.

Pokladní deník Spolku rodičů ve Zlíně 1925–1940. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1189, inv. č. 22). MZA, SOKA Zlín.

Pokladní deník Spolku rodičů ve Zlíně 1937–1938. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1217, inv. č. 161). MZA, SOKA Zlín.

Pokladní deník Spolku rodičů ve Zlíně 1938–1939. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1217, inv. č. 132). MZA, SOKA Zlín.

Politická a občanská výchova 1948. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 862). MZA, SOKA Zlín.

Popis výuky na průmyslové škole 1948. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 961). MZA, SOKA Zlín.

Postátňování školy 1948–1951. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 874). MZA, SOKA Zlín.

Pracující dorost 1947–1948. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 893). MZA, SOKA Zlín.

Protiplán školy 1948. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 891). MZA, SOKA Zlín.

Předpisy pro školení učňů 1942. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1221, inv. č. 185). MZA, SOKA Zlín.

Příkazy a zprávy 1933–1940. Fond Baťa, sign. II/4 (inv. č. 36). MZA, SOKA Zlín.

Příkazy Čipery 1937–1942. Fond Baťa, sign. I/4 (inv. č. 50). MZA, SOkA Zlín.

Příkazy J. A. Bati 1939. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1222, inv. č. 192). MZA, SOkA Zlín.

Příručka pro nově přijaté zaměstnance 1935. Fond Baťa, sign. II/5, (evid. č. 1193, inv. č. 44). MZA, SOkA Zlín.

Různá korespondence škol 1940–1941. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1220, inv. č. 169). MZA, SOkA Zlín.

Sdružení rodičů a přátel školy 1948. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 880). MZA, SOkA Zlín.

Seznam Němců a hledané osoby k zatčení 1945. Fond Okresní úřad–Okresní národní výbor Zlín (inv. č. 2159). MZA, SOkA Zlín.

Seznamy vyučujících 1940. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 763). MZA, SOkA Zlín.

Spisy MŠANO 1939–1945. Fond Ministerstvo školství Praha, sign. 16 (karton 1968). Národní archiv.

Spolek rodičů 1945–1949. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 163). MZA, SOkA Zlín.

Stětkář: Kronika mého života 2002. Fond Rukopisy (inv. č. 131). MZA, SOkA Zlín.

Teoretická výuka. Fond Sběrka fotografií Zlín (obálka č. 2330, poř. č. 1). MZA, SOkA Zlín.

Tiskopisy 1933–1945. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 797). MZA, SOkA Zlín.

Výběr a výchova průmyslového člověka 1937. Fond Baťa, sign. II/1 (inv. č. 17). MZA, SOkA Zlín.

Výdělky vychovatelů 1937–1942. Fond Baťa, sign. II/5, (evid. č. 1187, inv. č. 4). MZA, SOkA Zlín.

Výchova na Domovech 1948. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov, (inv. č. 857). MZA, SOkA Zlín.

Výchova průmyslového člověka 1942. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1192, inv. č. 39). MZA, SOkA Zlín.

Výchovné metody na internátě 1936. Fond Baťa, sign. II/5, (evid. č. 1187, inv. č. 3). MZA, SOkA Zlín.

Výroční zpráva Průmyslové školy ve Zlíně 1939. Fond Baťa, sign. II/5 (evid. č. 1187, inv. č. 5). MZA, SOkA Zlín.

Výstavba budova č. 3. Soukromý archiv.

Výuka na průmyslové škole. Fond Sběrka fotografií Zlín (obálka č. 2331, poř. č. 1). MZA, SOkA Zlín.

Zahajovací zprávy 1933–1945. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 796). MZA, SOkA Zlín.

Zápis o poradách správních a pedagogických složek 1944–1948. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 761). MZA, SOkA Zlín.

Zápisy o schůzích závodní rady 1944–1946. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 762). MZA, SOKA Zlín.

Zápisy porad vychovatelů 1943–1944. Fond Baťa, sign. II/5, (evid. č. 1213, inv. č. 143). MZA, SOKA Zlín.

Zlínské školství: Z názorů Tomáše Bati a J. A. Bati 1934. Fond Baťa, sign. II/6 (evid. č. 1296, inv. č. 343). MZA, SOKA Zlín.

Zprávy o činnosti bezpečnostní komise města Zlína 1945. Fond Okresní úřad–Okresní národní výbor Zlín (inv. č. 2131). MZA, SOKA Zlín.

Zprávy o činnosti SNB a zvláštní události ve Zlíně 1946–1949. Fond Okresní úřad–Okresní národní výbor Zlín (inv. č. 2134). MZA, SOKA Zlín.

Zřízení průmyslové školy 1937–1946. Fond Průmyslová škola strojnická Gottwaldov (inv. č. 778). MZA, SOKA Zlín.

Tištěné prameny

Anon. (1853). FRANCE, continued. *Connecticut Common School Journal* (1838–1853), 8(12), 401–486.

Anon. (1880). Frères Ignorantins. *Neue Freie Presse*, 1880(5709), 20.

Anon. (1885a). Česká průmyslová škola státní v Plzni. *Plzeňské listy*, 21(95), 1.

Anon. (1885b). C. k. průmyslová škola v Brně. *Našinec*, 17(120), 1.

Anon. (1907). Nepřízeň rakouské vlády k technikám. *Pokroková revue*, 3(4), 248–249.

Anon. (1932). Bilance šetrnosti Baťových mladých mužů. *Zlín*, 2(46), 5.

Anon. (1934). Velký den sportu a tělesné výchovy Baťových škol práce. *Zlín*, 4(36), 3.

Anon. (1937). Slavili jsme první máj ve Zlíně, Třebíči, Bošanech a Nových Zámcích. *Zlín*, 20(18), 7.

Anon. (1938). Jak oslavíme letos 1. máj. *Zlín*, 21(16), 3.

Ba. (1945). Veselé první kroky na vojnu. *Nový Zlín*, 1(2), 1.

Brunclík, J. (1933). O letních rekreačních táborech. *Zlín*, 3(30), 5.

Čapek, E. (1947). *Stav školství a reforma*. Orbis.

Drástová, M., (1938). Zeměpis. *Škola měšťanská: Věstník Zemské ústřední jednoty učitelstva měšťanských škol českých v království českém*, 41(3), 80–81.

Fleischner, J. (1921a). *Dělník a průmyslová výroba: Hospodářsko-technická příručka pro závodní výbory*. A. Svěcený.

Fleischner, J. (1921b). *Výchova k práci: Přednášky a referáty z let 1919 až 1921*. A. Svěcený.

Gilbreth, F. B., & Gilbreth, L. M. (1924). *Základy vědeckého řízení práce*. Masarykova akademie práce.

- Gruber, J. (1913). Politika odborného školství. In J. Auerhan, F. Bělehrádek, B. Foustka, & Z. V. Tobolka (Eds.), *Česká politika (Díl 5: Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky)* (s. 607–931). Jan Laichter.
- Hendrich, J. (1946). *Úvod do obecné pedagogiky*. Profesorské nakladatelství a knihkupectví v Praze.
- Hz. (1939). Největší průmyslová škola v českých zemích zahajuje. *Zlín*, 22(35), 1.
- Chlup, O. (1936). *Pedagogika. Úvod do studia*. Nové školy.
- Karád, V. P. (1930). Nová škola v ČSR. *Přítomnost*, 7(39), 615–618.
- Ju., F. (1947). Velké vítězství naší mládeže v Praze. *Tep nového Zlína*, 12, 1.
- Kádner, O. (1929). *Vývoj a dnešní soustava školství. Díl první*. Sfinx, Bohumil Janda.
- Kádner, O. (1931). *Vývoj a dnešní soustava školství. Druhý díl*. Sfinx, Bohumil Janda.
- Ki., J. (1942). Průmyslová mládež jde s duchem nové doby. *Zlín*, 25(38), 5.
- M. (1937). Rozvoj zlínského školství. *Zlín*, 20(37), 3.
- Miesbach, A., & Holdhaus, K. (1857). Protokoll. *Wiener Zeitung*, 1857(153), 3–5.
- OŽ. (1939). Průkopníci tělesné výchovy. *Škola měšťanská: věstník Zemské ústřední jednoty učitelstva měšťanských škol českých v království českém*, 42(10), 152.
- Po. (1942). Uplynulý rok v Baťově škole práce. *Výchova k říšskému myšlení a kulturní činnost*. *Zlín*, 25(52), 5.
- Pohora, J. (1937). *O školství a výchově. Kritické úvahy o Zlíně*. Pohora.
- Rosa, A., & Jindra, J. (1928). *Průmyslové a odborné školství v Republice československé, I. Státní ústav pro učební pomůcky škol průmyslových a odborných*.
- Roušar, P. (1947). *Dějiny národního podniku Svit. 1. díl, Nár. podnik Baťa (1945–1948)*. Práce.
- Roušar, P. (1967). *Dějiny národního podniku Svit. Národní podnik Baťa (1945–1948)*. Práce.
- Sch. (1940). Život průmyslové mládeže v Baťově. *Zlín*, 10(18), 2.
- Simajchl, J. (1961). *Vzpomínky baťováka*. Gottwaldov s.n.
- Sotona, B. (1940). Pro dokonalejší tělesnou výchovu. *Škola měšťanská: věstník Zemské ústřední jednoty učitelstva měšťanských škol českých v království českém*, 42(21), 326–327.
- Sp., J. (1937). 28. říjen ve Zlíně. *Zlín*, 20(42), 1–2.
- Svatopluk, T. (1947). Moje vzpomínky na internát. *Tep nového Zlína*, 26, 4.
- Šeracký, F. (1929). *Moderní racionalisace výroby s hlediska psychotechnického*. Česká národohospodářská společnost.
- Štk. (1947). Průmyslová mládež Zlína do Prahy. *Tep nového Zlína*, 12, 4.
- Teirich, V. (1859). Bericht uber die mit der Wiedner Oberrealschule in Verbindung stehenden Gewerbeschule. Jahres-Bericht uber die Wiener-Kommunal-Oberrealschule in der Vorstadt Wieden. *Jahres-Bericht uber die Wiener-Kommunal-Oberrealschule in der Vorstadt Wieden*, 4(1), 40–44.

- V. O. (1945). Učni-strojaři pracují přesně podle programu. *Nový Zlín*, 1(16), 1.
- Vaculík, L. (1943). Téměř polovina všech mladých mužů do rekreačních táborů. *Zlín*, 26(25), 3.
- Verunáč, V. (1944). Pět let sociálního hospodářství v Čechách a na Moravě. In *Po pěti letech: 1939–1945: [k pátému výročí Protektorátu Čechy a Morava 15. března 1944]*, (s. 155–240). Orbis.
- Voženílek, J. (1945). Řešení bytové otázky. *Nový Zlín*, 1(13), 1.
- Weigner, L. (1905). *K reformě pokračovacího školství: časová úvaha*. Výchova rodičů.
- Weigner, L. (1912). *Nedostatky a potřeby odborného a průmyslového školství českého v Čechách (se zvláštním zřetelem k státnímu a zemskému rozpočtu)*. Tiskový odbor Národní strany svobodomyslné.
- Zavadil, J. (1945). Zdokonalování výchovy obuvnických učňů. *Nový Zlín*, 1(16), 1.

Literatura

- Berger, A. A. (2018). *Perspectives on Everyday Life: A Cross Disciplinary Cultural Analysis*. Palgrave Pivot Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-99795-7>
- Blackburn, G. W. (2012). *Education in the Third Reich: Race and history in nazi textbooks*. State University of New York Press.
- Boháč, A. (1968). Padesát let československého odborného školství. *Pedagogika*, 18(5), 667–684.
- Boháč, A. (1982). Vývoj středního odborného školství. In A. Boháč (Ed.), *Dějiny školství v Československu 1945–1975, I. díl* (s. 85–93). Univerzita Karlova Praha.
- Bosák, F. (1969). *Česká škola v době nacistického útlaku: příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*. Státní pedagogické nakladatelství.
- Brandes, D. (2019). *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Prostor.
- Brewer, J. (2010). Microhistory and the Histories of Everyday Life. *Cultural and Social History*, 7(1), 87–109. <https://doi.org/10.2752/147800410X477359>
- Bryant, C. (2006). The language of resistance? Czech jokes and joke-telling under nazi occupation, 1943–45. *Journal of Contemporary History*, 41(1), 133–151.
- Bryant, C. (2007). *Prague in Black: Nazi Rule and Czech Nationalism*. Harvard University Press.
- Břečka, J. (2005). *Brněnské jaro 1945: Poslední měsíc okupace a osvobození Brna Rudou armádou*. Spolek přátel československého opevnění.
- Buriánek, F. (1971). *Nepokořené mládí: Vyprávění českých studentů z koncentračního tábora Sachsenhausen*. Naše vojsko.
- Burke, P. (2011). *Co je to kulturní historie? Dokořán*.

- Burke, P. (2015). *The French Historical Revolution: The Annales School, 1929–2014*. Stanford University Press.
- Caha, Z., & Musilová, H. (2019). Školství vysoké. In K. Schelle & J. Tauchen (Eds.), *Encyklopedie českých právních dějin* (s. 637–692). Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. v koedici s Key Publishing.
- Callan, E., & Arena, D. (2010). Indoctrination. In H. Siegel (Ed.), *The Oxford Handbook of Philosophy of Education, Oxford Handbooks* (s. 104–121). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195312881.003.0007>.
- Claus, P., & Marriott, J. (2012). *History: An Introduction to Theory, Method and Practise*. Routledge.
- Culík Končítíková, G. (2016). Edukace mladých žen v rámci filozofie firmy Baťa a. s. do roku 1945. *Acta musealia*, 14(1–2), 138–151.
- Černohorský, Z. (1982). Vývoj učňovského školství. In A. Boháč (Ed.), *Dějiny školství v Československu 1945–1975, I. díl* (s. 94–101). Univerzita Karlova Praha.
- Činčová, Y. (2006). Spolkový život ve Zlíně v období expanze firmy Baťa. *Národopisná revue*, 16(3), 131–138.
- Deceur, E., Bouverne-De Bie, M., & Van Gorp, A. (2018). The Social Question as an Urban Question. A Social–Pedagogical Analysis of Participatory Initiatives in Rabot (Ghent) during the Nineteenth Century. In Ch. de Spiegeleer (Ed.), *The Civilising Offensive: Social and Educational Reform in 19th Century Belgium* (s. 51–72). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110581546-003>
- Devátá, M., & Olšáková, D. (2011). Ideologizace vědy a školství. Formy a vlivy kulturní politiky KSČ, 1945–1953. In J. Kocian & M. Devátá (Eds.), *1948: únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti* (s. 323–335). Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Doleshal, Z. A. (2013). Imagining Baťa in the World of Tomorrow: The Baťa cCompany, Czechoslovakia, and the 1939 New York World's Fair. In O. Ševeček, & M. Jemelka (Eds.), *Company Towns of the Baťa Concern* (s. 61–81). Franz Steiner Verlag.
- Doleshal, Z. A. (2014). Revolutionary Transformation. 1894–1939: The Baťa cCompany's Beginnings and its Golden Era. *Slovo*, 15(1), 6–9.
- Doleshal, Z. A. (2021). *In the Kingdom of Shoes: Bata, Zlín, Globalization 1894–1945*. University of Toronto Press.
- Doležal, J. (1996). *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Národní filmový archiv.
- Doležalová, A. (2013). Baťa's Search for Social rRconciliation in the Changing World of Social Justice. In O. Ševeček, & M. Jemelka (Eds.), *Company Towns of the Baťa Concern* (s. 83–100). Franz Steiner Verlag.
- Drisko, J. W., & Masni, T. (2016). *Content Analysis*. Oxford University Press.

- Žurišová, L. (2011). *Odraz rozvoje firmy Baťa ve struktuře vzdělávacího systému ve zlínském regionu v letech 1894–1948*. Univerzita Tomáše Bati.
- Dvořák, K. (1969). *Vznik a vývoj odborného školství*. České vysoké učení technické v Praze.
- Fendler, L. (2017). Apertures of Documentation: Reading Images in Educational History. *Paedagogica Historica*, 53(6), 751–762. <https://doi.org/10.1080/00309230.2017.1380052>
- Fitzpatrick, S. (1999). *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford University Press.
- Gavora, P. (2015). Obsahová analýza v pedagogickom výskume: Pohľad na jej súčasné podoby. *Pedagogická orientace*, 25(3), 345–371. <https://doi.org/10.5817/PedOr2015-3-345>
- Gebhart, J. (2018). Československo v pomnichovském období a v letech druhé světové války (1938–1945). In J. Pánek & O. Tůma, *Dějiny českých zemí* (s. 449–474). Karolinum.
- Geißler, G. (2013). *Schulgeschichte in Deutschland: Von Anfängen bis in die Gegenwart*. Peter Lang.
- Gobyová, J., & Jelínková, V. (1980). *35 let školství v ČSSR*. Ústav školských informací při ministerstvu školství ČSR.
- Graham, S., Milligan, I., & Weingart, S. (2015). *Exploring Big Historical Data: The Historian's Macroscope*. Imperial College Press.
- Grosvenor, I., & Van Gorp, A. (2018) At School with the Avant-Garde: European Architects and the Modernist Project in England. *History of Education*, 47(4), 544–563. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2018.1451559>
- Havelková, L. (2005). Personální a sociální politika Baťova koncernu. *Acta musealia supplementa*, 2, 7–74.
- Havlíková, J. (2004). *Museli pracovat pro Říši: Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*. Státní ústřední archiv v Praze.
- Henderson, (1997). "New Building Create New People": The Pavilion Schools of Weimar Model of Pedagogical Reform. *Design Issues*, 13(1), 27–38.
- Herman, F. (2014). Forging Harmony in the Social Organism: Industry and the Power of Psychometric Techniques. *History of Education*, 43(5), 592–614.
- Herman, F., Van Gorp, A., Simon, F., Vanobbergen, B., & Depaepe, M. (2011). Modern Architecture Meets New Education Renaat Braem's Design and the Brussels Decroly School (1946). *Revue belge d'Histoire contemporaine*, 41(1–2), 135–166.
- Horák, P. (2014). Dějiny každodennosti. In J. Čechurová & J. Randák (Eds.), *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin* (s. 699–712). Nakladatelství Lidové noviny.

- Hornáková, L. (2009). Der Aufbau Zlíns in der zeit zwischen den Kriegen-Städtebau, Firmenbauwesen und Architektur. In W. Nerdinger, L. Hornáková, & R. Sedláková (Eds.), *Zlín: Modellstadt der Moderne* (s. 40–71). Jovis.
- Hughes, R. G. (2013). The Ghosts of Appeasement: Britain and the Legacy of the Munich Agreement. *Journal of Contemporary History* 48(4), 688–716. <https://doi.org/10.1177/0022009413493>
- Chvatal, J., & Burita, L. (2014). The Legacy of Tomas Bata to the Information Processing for the Development of Enterprise. *Journal of Systems Integration*, 5(2), 53–64.
- Iggers, G. G. (2002). *Dějepisectví ve 20. století: Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Nakladatelství lidové noviny.
- Jenkins, E. (1999). Utopia, Inc. Czech Culture and Bata Shoe Company Architecture and Garden Cities. *Thresholds*, 18, 60–66.
- Jílek, F., & Lomič, V. (1973). *Dějiny Českého vysokého učení technického*. ČVUT.
- Jireček, M. (2012). K výuce dějepisu na školách obecných a měšťanských (později hlavních) v Protektorátu Čechy a Morava z hlediska vývoje kurikulárních dokumentů. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, Řada společenských věd*, 26(1), 123–138.
- Kasper, T. (2015). Výchova a vzdělávání v baťovském Zlíně v kontextu meziválečné české pedagogické teorie. In M. Pánková, D. Kasperová, & T. Kasper (Eds.), *Meziválečná školská reforma v Československu* (s. 41–61). Academia.
- Kasper, T., & Kasperová, D. (2018). The Baťa Company in Zlín: A Shoe Company or a School Company? *History of Education*, (3), 321–348. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2018.1432077>
- Kasper, T., & Kasperová, D. (2020). „Nová škola“ v meziválečném Československu ve Zlíně: ideje, aktéři, místa. Academia.
- Kasperová, D. (2014). *Výchova průmyslového člověka a firma Baťa v meziválečném Zlíně*. Technická univerzita v Liberci.
- Kasperová, D. (2015). Škola činná a společenská – rekonstrukce vnitřního života pokusné měšťanské školy ve Zlíně. In M. Pánková, D. Kasperová, & T. Kasper (Eds.), *Meziválečná školská reforma v Československu* (s. 180–204). Academia.
- Klega, V. (2007). Baťovské školství. In M. Tomašík (Ed.), *Tomáš Baťa: Doba a společnost* (s. 199–203). Viribus Unitis.
- Kolumber, D. (2016). *Spory o Baťův odkaz*. Key Publishing.
- Kolumber, D. (2022). Disputes over Ownership of the Baťa Empire. *Journal on European History of Law*, 13(1), 70–79.
- Kolumber, D. & Beňa, J. (2022). Cesta k první poválečné ústavě. In K. Schelle, J. Beňa, & J. Tauchen. *Ústava a ústavní systém socialistického Československa, Část 1* (s. 11–206). Key Publishing.

- Kolumber, D., & Kolumber, T. (2023). Město Zlín v meziválečných letech: Koncern Baťa jako rozhodující aktér komunální politiky a veřejného školství. *Historica: Revue pro historii a příbuzné vědy*, 14(2), 134–148. <https://dx.doi.org/10.15452/Historica.2022.14.0009>
- Kolumber, T. (2023). Legal Regulation of Elementary and Upper Elementary Schools during the Second Czecho-Slovak Republic and the Protectorate of Bohemia and Moravia. *Journal on European History of Law*, 14(1), 88–98.
- Kolumber, T., & Zounek, J. (2023). Meziválečná výuka cizích jazyků na příkladu baťovské cizojazyčné školy. *Pedagogická orientace*, 32(2), 115–130.
- Končítíková, G. (2014a). *Baťovský Zlín: Mladí muži*. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.
- Končítíková, G. (2014b). Ideál edukace baťovského pedagogického systému – Průmyslový člověk. In T. Kasper, D. Kasperová, & M. Pánková (Eds.), *Vzdělávací snahy firmy Baťa – vybrané problémy* (s. 13–26). Technická univerzita v Liberci.
- Kopáč, J. (1971). *Dějiny školství a pedagogiky v Československu (Díl 1, České a slovenské školství a pedagogika v letech 1918–1928)*. Universita J. E. Purkyně.
- Korábová, A. (2019). Školství základní. In K. Schelle, & J. Tauchen (Eds.), *Encyklopedie českých právních dějin* (s. 692–703). Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. v koedici s Key Publishing.
- Korbel, J. (2015). *The Communist Subversion of Czechoslovakia, 1938–1948: The Failure of Co-existence*. Princeton University Press.
- Koura, P. (2016). *Swingari a potápky v protektorátní noci: česká swingová mládež a její hořkej svět*. Academia.
- Kourová, P. (2020). Správa a struktura nižšího školství v letech 1948–1969. In M. Novotný (Ed.), *Velké dějiny zemí koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost* (s. 442–469). Paseka.
- Kozlík, J. (1996). *Aktuální historie: Kapitoly o zkušenostech pokusných škol ve Zlíně z let 1929–1939*. Muzeum Jana Amose Komenského.
- Krátký, K. (2010). *Marshallův plán: Příspěvek ke vzniku studené války*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Kratochvíl, P. (2020). Architektura školních budov. In M. Novotný (Ed.), *Velké dějiny zemí koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost* (s. 410–418). Paseka.
- Krejčí, V. (2019). *Poznamenaný: Deset měsíců s Janem A. Baťou*. Kniha Zlín.
- Kudzběl, M. (2001). *Baťa – hospodářský zázrak*. Marada Capital Services.
- Le Goff, J. (1983). Later history. *Past and Present*, 100(1), 14–28.
- Lehár, B. (1960). *Dějiny Baťova koncernu (1894–1945)*. Státní nakladatelství politické literatury.
- Levy, E. (2013). Ernst Kris, The Legend of the Artist (1934), and Mein Kampf. *Oxford Art Journal*, 36(2), 207–229.

- MacLeod, G., & Ward, K. (2002). Spaces of Utopia and Dystopia: Landscaping the Contemporary City. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 84(3/4), 153–170.
- Magnússon, S. G. (2013). Far-Reaching Microhistory: The Use of Microhistorical Perspective in a Globalized World. *Rethinking History*, 21(3), 312–341. <https://doi.org/10.1080/13642529.2016.1252540>
- Magnússon, S. G., & Sziujártó, I. M. (2013). *What is Microhistory? Theory and Practice*. Routledge.
- Mainuš, F. (1970). *Totální nasazení: Češi na pracích v Německu 1939–1945*. Universita J. E. Purkyně.
- Mainuš, J. (1974). *Totálně nasazení (1939–1945)*. Mladá fronta.
- Marek, M. (2012). Zasutá minulost? Baťův koncern ve střední Evropě za druhé světové války. *Hospodářské dějiny*, 27(2), 191–232.
- Marek, M. (2017). *Středoevropské aktivity Baťova koncernu za druhé světové války*. Matice moravská.
- Marek, M. (2020). *Práci čest: 1. máje ve Zlíně/Gottwaldově*. Moravský zemský archiv v Brně.
- Marek, M., & Strobach, V. (2013). Identity, Discipline and Order in the Baťa Concern History. In O. Ševeček, & M. Jemelka (Eds.), *Company Towns of the Baťa Concern* (s. 51–60). Franz Steiner Verlag.
- Mareš, P. (2013). Sonda do kultury města – Zlín, modelové město modernity. *Sociologický časopis*, 49(5), 681–701.
- Maršálek, P. (2002). *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*. Karolinum.
- Mayring, P. (2022). *Qualitative Content Analysis: A Step-by-Step Guide*. Sage.
- Medick, H. (2001). Quo vadis Historische Antropologie? Geschichtesforschung zwischen Historischer Kulturwissenschaft und Mikro-Historie. *Historische Antropologie*, 9(1), 78–92.
- Merrill, J. E. (2017). High Modernism in Theory and Practice: Karel Teige and Tomáš Baťa. *Slavic Review*, 76(2), 428–454.
- Michlová, M. (2012). *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939–1945*. Čas.
- Moran, J. (2004). History, memory and the everyday. *Rethinking History*, 1(8), 51–68. <https://doi.org/10.1080/13642520410001649723>
- Morkes, F. (2005). *Československé školy v letech 2. světové války*. Pedagogické muzeum J. A. Komenského.
- Mrkývka, P. (2000). Právo koruny české. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 8(2), 190–203.

- Naul, R. (2002). History of Sport and Physical education in Germany, 1800–1945. In K. Hardman & R. Naul, (Eds.), *Sport an Physical Education in Germany* (s. 15–27). Routledge.
- Němec, P. (1991). Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace. In Z. Deyl (Ed.), *Sborník k dějinám 19. a 20. století* (s. 67–89). Historický ústav ČSAV.
- Nešpor, Z. R. (2015). Baťov 1940 – první český empiricky podložený výzkum v oblasti sociologie práce. *Sociologický časopis*, 51(2), 279–297. <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2015.51.2.162>
- Nohejl, M. (2001). *Lebenswelt a každodennost v sociologii Alfreda Schütze: Pojednání o východiscích fenomenologické sociologie*. Sociologické nakladatelství.
- Novák, P. (2008). *Zlínská architektura 1900–1950*. Pozimos.
- Olšáková, D., & Janáč, J. (2018). *Kult jednoty: stalinský plán přetvoření přírody v Československu 1948–1964*. Academia.
- Pártlová, M., & Žlábková, I. (2014). Baťova škola práce v Sezimově Ústí. In T. Kasper, D. Kasperová, & M. Pánková (Eds.), *Vzdělávací snahy firmy Baťa – vybrané problémy* (s. 68–78). Technická univerzita v Liberci.
- Pařík, A. (2019). Školství židovské. In K. Schelle & J. Tauchen (Eds.), *Encyklopedie českých právních dějin* (s. 704–725). Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. v koedici s Key Publishing.
- Pavlík, O. (1984). *Za nový školský systém: Zborník příspěvků z roků 1945–1982*. Veda.
- Pernes, J. (1997). *Až na dno zrad: Emanuel Moravec*. Themis.
- Pine, L. (2010). *Education in Nazi Germany*. Berg.
- Pochylý, J. (1990). *Baťova průmyslová demokracie*. UTRIN.
- Pokluda, Z. (2006). *Sedm století zlínských dějin*. Esprint Zlín.
- Pokluda, Z. (2012). *Baťovi muži*. Kovárna VIVA a. s.
- Pokluda, Z., Herman, J., & Balaban, M. (2020). *Baťa na všech kontinentech*. Univerzita Tomáše Bati.
- Ponzio, A. (2015). *Shaping the New Man: Youth Training Regimes in Fascist Italy and Nazi Germany*. University of Wisconsin Press.
- Pospíšil, J., Valášek, H., & Pospíšilová, H. (2015). *Herr Direktor a ti druzí: Albrecht Miesbach, protektorátní ředitel Baťových závodů*. Kniha Zlín.
- Procházková, V. (1978). Ze školy na frontu. In K. Čondl & T. Pasák (Eds.), *Čeští učitelé v protifašistickém odboji 1939–1945: Sborník studií a vzpomínek* (s. 257–263). Práce.
- Průcha, J. (2019). *Odborné školství a odborné vzdělávání. Fungování systému, problémy praxe a výzkum*. Wolters Kluwer.
- Pullmann, M. (2008). Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. *Soudobé dějiny*, 15(3–4), 703–717.
- Rýdl, K. (2010). *K vývoji správy a řízení školství v českých zemích I. (1774–1989)*. Univerzita Pardubice.

- Sedlák, P. (2013). Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání. *Soudobé dějiny*, 20(1–2), 120–157. <https://doi.org/10.51134/sod.2013.006>
- Sedláková, R. (2009). Zlín–Gottwaldov: Wandel der Architektur in den Jahren 1945 bis 1960. In W. Nerdinger, L. Horňáková, & R. Sedláková (Eds.), *Zlín: Modellstadt der Moderne* (s. 168–197). Jovis.
- Skalnik Leff, C. (2014). *National Conflict in Czechoslovakia : The Making and Remaking of a State, 1918–1987*. Princeton University Press.
- Sládek, O. (1986). *Zločinná role gestapa: Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945*. Naše vojsko.
- Spurný, M. (2012). Očištěná společnost. Očista jako konstitutivní princip utváření poválečné české společnosti na příkladu českého pohraničí. *Soudobé dějiny*, 19(2), 209–226.
- Staněk, A. (2007). *Výchova k občanství a evropanství*. Nakladatelství Olomouc.
- Staša, E. (1984). Kronika architektury Gottwaldova. In L. Holba, B. Imrýšek, Z. Pokluda, J. Smetka, V. Štroblík, F. Vojta, & J. Wicherek (Eds.), *Sborník Okresního archivu v Gottwaldově: Gottwaldovsko od minulosti k současnosti* (s. 151–219). Okresní archiv v Gottwaldově.
- Staša, E. (1985). *Kronika moderní architektury Gottwaldova*. Svaz českých architektů.
- Steinführer, A. (2009). Uncharted Zlín: The Forgotten Lifeworlds of the Baťa City. In K. Klingan & K. Gust, *A Utopia of Modernity: Zlín* (s. 105–116). Jovis.
- Suchánek, R. (1999). Vývoj svátkového práva od vzniku ČSR po současnost. *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica*, 45(1–2), 103–114.
- Szijártó, I. M. (2002). Four arguments for microhistory. *Rethinking History*, 6(2), 209–215. <https://doi.org/10.1080/13642520210145644>
- Šalanda, B. (2021). Kulturní a sociální dějiny pracovního prostředí do roku 1950. *Historická sociologie*, 13(1), 137–146. <https://doi.org/10.14712/23363525.2021.8>
- Šantavý, F. (1990). Jak si firma Baťa vychovávala dorost. *Naše pravda*, 46(10), 6.
- Ševeček, O. (2007). Fenomén Baťovského městského stavitelství z pohledové perspektivy moderních urbánních dějin. In M. Tomašík (Ed.), *Tomáš Baťa: Doba a společnost* (s. 315–340). Viribus Unitis.
- Ševeček, O. (2009). *Zrození Baťovy průmyslové metropole: Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938*. Veduta.
- Ševeček, O. (2013). The Case of Company Towns of the Baťa Concern. In O. Ševeček & M. Jemelka (Eds.), *Company Towns of the Baťa Concern* (s. 15–47). Franz Steiner Verlag.
- Ševeček, O. (2016). Geneze modelu továrního města a případ Zlína. In M. Jemelka & O. Ševeček (Eds.), *Tovární města Baťova koncernu: Evropská kapitola globální expanze* (s. 54–107). Academia.

- Šimáně, M. (2019a). *České menšinové školství v Československé republice: Ke každodennosti obecných škol v politickém okrese Ústí nad Labem*. Masarykova univerzita.
- Šimáně, M. (2019b). Průběh školního roku na českých obecných menšinových školách v meziválečném Československu pohledem dějin každodennosti. *Studia paedagogica*, 24(3), 47–76. <https://doi.org/10.5817/SP2019-3-2>
- Šimáně, M. (2021). Střední odborné školství v Československu v letech 1945–1953. In P. Adamec & M. Šimáně (Eds.), *Vybrané kapitoly soudobých témat odborného vzdělávání*. (s. 11–29). Powerprint.
- Šimáně, M. (2023a). *Střední odborné školy v Československu v době komunismu: Každodenní život z pohledu učitelů v Jihomoravském kraji*. Wolters Kluwer.
- Šimáně, M. (2023b). Socialist Egalitarianism in Everyday Life of Secondary Technical Schools in Czechoslovakia during the Normalization Period (1969–89). *Communist and Post-Communist Studies*, 56(1), 129–151. <https://doi.org/10.1525/cpcs.2023.1798853>
- Šimůnek, M. (2005). Race, Heredity and Nationality: Children in Bohemia and Moravia, 1939–1945. In K. Ericsson & E. Simonsen (Eds.), *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy* (s. 190–209). Berg.
- Šlapeta, V. (2009). Kulturelles und soziales Leben in Zlín. In W. Nerdinger, L. Hornáková, & R. Sedláková (Eds.), *Zlín: Modellstadt der Moderne* (s. 72–93). Jovis.
- Šlouf, J. (2017). Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živelů“ v roce 1945. Politická machinace, exces retribuice, či inkubátor revoluční morálky? *Soudobé dějiny*, 24(4), 538–581. <https://doi.org/10.51134/sod.2017.028>
- Špiláčková, M. (2016). Bytová krize v českých zemích v letech 1918–1948 a sociální práce jako jeden z nástrojů jejího řešení. *Historica: revue pro historii a příbuzné vědy*, 7(1), 53–79.
- Špringl, J. (2004). Protektorátní vzor mladého člověka Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945). *Soudobé dějiny*, 11(1–2), 154–177.
- Špringl, J. (2004). Protektorátní vzor mladého člověka Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945). *Soudobé dějiny*, 11(1–2), 154–177.
- Šubert, E. (1932). Odborné školy. In E. Hácha, A. Hobza, J. Hoetzel, & F. Weyr (Eds.), *Slovník veřejného práva československého: 2. I až O* (s. 1058–1061). Polygrafia.
- Tauchen, J. (2016). *Práce a její právní regulace v Protektorátu Čechy a Morava*. Wolters Kluwer.
- Tauchen, J. (2019). Die Arbeitsverwaltung im Protektorat Böhmen und Mähren (1939–1945), *Journal on European History of Law*, 10(2), 2–14.
- Ústav lidské práce. (1943). *Průvodce odborným školstvím Protektorátu Čechy a Morava 1942–43. Ústav pro učební pomůcky*.
- Vacková, B. (2010). *Prostor, moc a utopie: Ideální město a jeho společnost*. Munipress.

- Vacková, B., & Galčanová, L. (2009). The Project Zlín. Everyday Life in a Materialized Utopia. *Lidé města*, 11(2), 311–337.
- Váňová, R. (1986). *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Státní pedagogické nakladatelství Praha.
- Váňová, R. (2020). Základní školy v českých zemích a na Slovensku v letech 1938–1948. In M. Novotný (Ed.), *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost* (s. 337–355). Paseka.
- Velčovský, V. (2018). *Čeština pod hákovým křížem*. Karolinum.
- Vojáček, L., Schelle, K., & Knoll, V. (2010). *České právní dějiny*. Aleš Čeněk.
- Vojta, F. (1986). Bombardování města Zlína a Baťových závodů americkým letectvem za druhé světové války. *Gottwaldovsko od minulosti k současnosti*, 8(1), 7–36.
- Vojtko, T. (2021). Učebnice pod kontrolou. Politické ideje jako východisko obsahového vymezení učebnic. *Historica scholastica*, 7(2), 35–54. <https://doi.org/10.15240/tul/006/2021-2002>
- Vondráček, J. (2021). *Státní moc, politická správa a každodennost: prosazování řízeného hospodářství v politickém okrese Kladno v Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945*. Academia.
- Walterová, E. (2004). *Úloha školy v rozvoji vzdělanosti*. Paido.
- Wicherek, J. (2005a). *Školy a vzdělávací činnosti na Zlínsku ve dvacátých a třicátých letech*. Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně.
- Wicherek, J. (2005b). Zdravotnictví na Zlínsku ve dvacátých a třicátých letech XX. století. *Acta musealia supplementa*, 4, 5–80.
- Zabecki, D. T. (2020). *The German War Machine in World War II: An Encyclopedia*. ABC-CLIO.
- Zahra, T. (2004). Reclaiming Children for the Nation: Germanization, National Ascription, and Democracy in the Bohemian Lands, 1990–1945. *Central European History*, 37(4), 501–543. <https://doi.org/10.1163/1569161043419299>
- Zounek, J., & Šimáně, M. (2014). *Úvod do studia dějin pedagogiky a školství: kapitoly z metodologie historicko-pedagogického výzkumu*. Masarykova univerzita.
- Zounek, J., Knotová, D., & Šimáně, M. (2015). Výzkum soudobých dějin pedagogiky a školství: K metodologickým otázkám historicko-pedagogického výzkumu. *Studia paedagogica*, 20(3), 89–112. <https://doi.org/10.5817/SP2015-3-6>
- Zude, H. U. (2010). *Paternalismus: Fallstudien zur Genese des Begriffs*. Karl Alber.
- Zwettler, O., Vaculík, J., & Čapka, F. (1996). *Úvod do studia dějepisu a technika historikovy práce*. Masarykova univerzita.

Právní předpisy

Dekret presidenta republiky č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků. [ASPI].

Dekret presidenta republiky č. 101/1945 Sb., o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského. [ASPI].

Dekret presidenta republiky č. 102/1945 Sb., o znárodnění akciových bank. [ASPI].

Dekret presidenta republiky č. 103/1945 Sb., o znárodnění soukromých pojišťoven. [ASPI].

Dekret presidenta republiky č. 53/1945 Sb., o odčinění křivd československým veřejným zaměstnancům. [ASPI].

Dekret státního presidenta č. 83/1940 Sb., o slibu členů vlády, veřejných zaměstnanců a jiných orgánů veřejné správy. [ASPI].

Nařízení ministeria věcí duchovních a vyučování č. 53/1914 ř. z., jímž se stanoví pojem středních učilišť ve smyslu zákona ze dne 25. ledna 1914, Z. Ř. č. 15, o služebním poměru státních úředníků a státních sluhů (služební pragmatiky). [ALEX].

Vládní nařízení č. 136/1940 Sb., o právním postavení židů ve veřejném životě. [ASPI].

Vládní nařízení č. 187/1942 Sb. o povinné službě mládeže. [ASPI].

Vládní nařízení č. 200/1943 Sb. o úpravě výcviku povolání. [ASPI].

Vládní nařízení č. 25/1925 Sb. z. a n., o výkonu nejvyšší správy vychovávání a vyučování, jakož i dozoru k němu a působnosti ministerstva školství a národní osvěty ve věcech škol průmyslových, odborných a pokračovacích škol živnostenských (škol učňovských). [ASPI].

Vládní nařízení č. 260/1939 Sb. z. a n., o vyučování němčině na českých měšťanských školách. [ASPI].

Vládní nařízení č. 3/1941 Sb., o organizaci tělesné výchovy na českých školách. [ASPI].

Vládní nařízení č. 333/1942 Sb., o Ústavu lidské práce (Institut für Arbeitswissenschaft). [ASPI].

Vládní nařízení č. 379/1938 Sb. z. a n., o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě. [ASPI].

Vládní nařízení č. 380/1938 Sb. z. a n., o úsporných opatřeních personálních. [ASPI].

Vládní nařízení č. 397/1941 Sb., o kárných opatřeních proti politicky nespolehlivým veřejným zaměstnancům. [ASPI].

Vládní nařízení č. 433/1941 Sb., o poradenství pro volbu povolání a o včleňování mladistvých do práce. [ASPI].

Vládní nařízení č. 512/1919 Sb. z. a n., o přijímání absolventů vyšších průmyslových škol za řádné posluchače vysokých škol technických a báňských. [ASPI].

Vyhláška č. 197/1935 Sb. z. a n., jíž se mění stanovy fondu živnostenských pokračovacích (učňovských) škol. [ASPI].

Vyhláška č. 258/1926 Sb. z. a n., o zřízení fondu živnostenských pokračovacích (učňovských) škol a jeho stanovách. [ASPI].

Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 1. srpna 1941, č. 96.415–I, kterým se vyhlášují učební osnovy zeměpisu pro obecné školy s českým jazykem vyučovacím (1941). *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*, 23, 259–261.

Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 14. září 1933, č. 89.297–III, jímž se vydává dílenský řád pro živnostenské pokračovací (učňovské) školy (1933). *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*, 15, 276–278.

Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 27. srpna, č. 105.179–I, o přeměně označení „měšťanská škola“ na označení „hlavní škola“ (1941). *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*, 23, 291.

Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 28. května 1920, č. 31.218, předpisy o přijímání žáků do vyšších škol průmyslových (1920). *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*, 2, 150–153.

Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 8. ledna 1941, č. 1.968/41–I/1, kterým se vydávají směrnice pro vyučování na obecných a měšťanských školách s českým vyučovacím jazykem a jednoročních učebních kursech k nim připojených v školním roce 1940/41. *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*, 23(15), s. 19–23.

Výnos ministerstva školství a osvěty ze dne 12. června 1945, č. A–29.052–IV, přijímání žáků na průmyslové školy a odborné školy pro jednotlivá odvětví průmyslu pro školní rok 1945/46(1945). *Věstník ministerstva školství a osvěty*, 1, 23–24.

Výnos ministerstva školství a osvěty ze dne 15. 6. 1945, č. A–37.942–III, o národně závadném chování žactva středních škol a učitelských ústavů v době německé okupace. *Věstník ministerstva školství a osvěty*, 1, 57–58.

Výnos ministerstva školství a osvěty ze dne 16. října 1945, č. 8551 pres., zrušení německých škol (1945). *Věstník ministerstva školství a osvěty*, 1, 101.

Výnos ministerstva školství a osvěty ze dne 20. října 1945, č. A–78.774–III, směrnice pro školní práci na školách národních, středních a odborných všech směrů ve šk. r. 1945/46 (1945). *Věstník ministerstva školství a osvěty*, 1, 85–86.

Výnos ministerstva školství a osvěty ze dne 21. března 1946, č. 3929 pres., přednášky zástupců stran Národní fronty na školách–doporučení (1946). *Věstník ministerstva školství a osvěty*, 2, 114.

Výnos ministerstva školství a osvěty ze dne 3. listopadu 1945, č. A–90.784–V, směrnice pro přijímání absolventů vyšších škol průmyslových za řádné posluchače na vysokých školách technických a báňských (1945). *Věstník ministerstva školství a osvěty*, 1, 99–100.

- Výnos ministerstva školství a osvěty ze dne 3. října 1945, č. A-52.558-V, připuštění absolventů vyšších škol průmyslových na vysokou školu (odbor) inženýrského stavitelství (1945). *Věstník ministerstva školství a osvěty*, 1, 87.
- Výnos ministerstva školství a osvěty ze dne 30. listopadu 1945, č. 10.584 pres., přechodné učební osnovy pro školy obecné, měšťanské a střední na školní rok 1945/46 (1946). *Příloha Věstníku ministerstva školství a osvěty*, 2, 1-83.
- Výnos ministerstva školství a osvěty ze dne 6. května 1948, č. A-95427-III, diskusní volební projevy a volební besedy pro žactvo škol III. stupně (1948). *Věstník ministerstva školství a osvěty*, 4, 208.
- Výnos ministerstva školství a osvěty ze dne 7. července 1945, č. 2641 pres., prozatímní uzavření německých škol (1945). *Věstník ministerstva školství a osvěty*, 1, 20-21.
- Výnos ministerstva školství a osvěty ze dne 9. července 1945, č. A-36.310-III, revise učebnic a učebních pomůcek a užívání dosavadních učebnic, pomocných knih a učebních pomůcek na školách zemědělských a lidových zemědělských (1945). *Věstník ministerstva školství a osvěty*, 1, 21-22.
- Výnos presidia ministerstva školství a národní osvěty ze dne 23. února 1942, č. 555 pres., jímž se vydává zkušební řád pro zkoušky veřejných zaměstnanců z německého jazyka (1942). *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*, 24(31), 133-142.
- Výnos presidia ministerstva školství ze dne 10. prosince 1942, č. 8710, o německých jazykových zkouškách před komisemi autonomní protektorátní správy (1942). *Věstník ministerstva školství*, 24, 400-401.
- Výnos presidia ministerstva školství ze dne 4. listopadu 1942, č. 6431 pres., o užívání jazyků v úředním styku orgánů Protektorátu s orgány Říše. *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*, 24(109), 375.
- Zákon č. 141/1926 Sb. z. a n., jímž se pokuty, ukládané za přestupky živnostenského řádu, po příp. živnostenského zákona pro území Slovenska a Podkarpatské Rusi, přikazují pro účely živnostenských škol pokračovacích (škol učňovských). [ASPI].
- Zákon č. 226/1922 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňují zákony obecných a občanských. [ASPI].
- Zákon č. 259/1924 Sb. z. a n., živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi. [ASPI].
- Zákon č. 292/1920 Sb. z. a n., jímž se upravuje správa školství. [ASPI].
- Zákon č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství (školský zákon). [ASPI].

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

ABŠ	Absolventi Baťovy školy práce
BPF	Baťův podpůrný fond
BŠP	Baťova škola práce
evid. č.	evidenční číslo
inv. č.	inventární číslo
KSČ	Komunistická strana Československa
MNV	místní národní výbor
MŠANO	ministerstvo školství a národní osvěty
MŠO	ministerstvo školství a osvěty
MZA	Moravský zemský archiv
ř. z.	říšský zákoník (promulgační list Rakouska a Rakouska-Uherska]
Sb. z. a n.	Sbírka zákonů a nařízení (promulgační list Československa v letech 1918 až 1938]
Sb.	Sbírka zákonů a nařízení (promulgační list Česko-Slovenska v roce 1939 a protektorátu Čechy a Morava v letech 1939 až 1945), Sbírka zákonů (promulgační list Československa v letech 1945 až 1992)
sign.	signatura
SNB	Sbor národní bezpečnosti
SOkA	Státní okresní archiv
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik

Obrázek č. 1 Teoretická výuka

(Zdroj: SOkA Zlín, Sbírka fotografií Zlín, obálka č. 2330, poč. č. 1)



Obrázek č. 2 Odborná učebna

(Zdroj: SOkA Zlín, Sbírka fotografií Zlín, obálka č. 2331, poč. č. 1)



Obrázek č. 3 Chemická laboratoř

(Zdroj: SOkA Zlín, Sbírka fotografií Zlín, obálka č. 2332, poč. č. 1)



Obrázek č. 4 Maturitní zkoušky

(Zdroj: SOkA Zlín, Sbírka fotografií Zlín, obálka č. 4484, poč. č. 4)



Obrázek č. 5 Praktická výuka v dílně

(Zdroj: SOkA Zlín, Svit VII, karton 3495, i. č. 2276)



Obrázek č. 6 Praktická výuka v terénu

(Zdroj: SOkA Zlín, Svit VII, karton 3495, i. č. 2270)



Obrázek č. 7 Výuka strojírenství

(Zdroj: SOkA Zlín, Výuka strojírenství, Svit VII, karton 3495, i. č. 2257)



Obrázek č. 8 Učňovské dílny po roce 1945

(Zdroj: SOkA Zlín, Učňovské dílny po roce 1945, Svit VII, karton 3495, i. č. 2251)



Obrázek č. 9 Praktická výuka na strojírenském oboru

(Zdroj: SOkA Zlín, Svit VII, karton 3495, i. č. 2248)



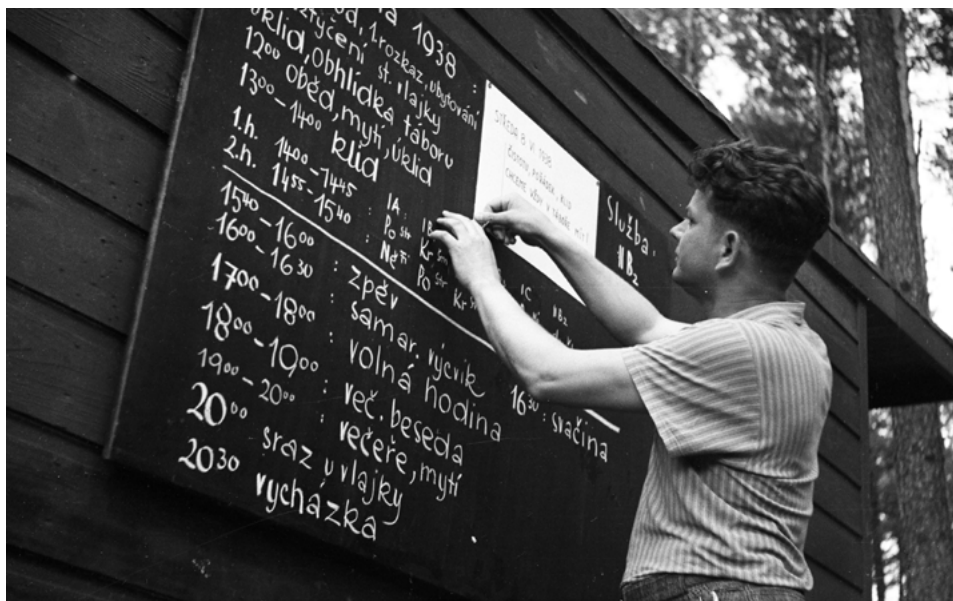
Obrázek č. 10 Oslavy prvního máje

(Zdroj: SOkA Zlín, Sbírka fotografií Zlín, obálka č. 1057, poč. č. 1)



Obrázek č. 11 Pobyť v přírodě v letních měsících

(Zdroj: SOKA Zlín, Sbírka fotografií Zlín, obálka č. 6492, poč. č. 34)

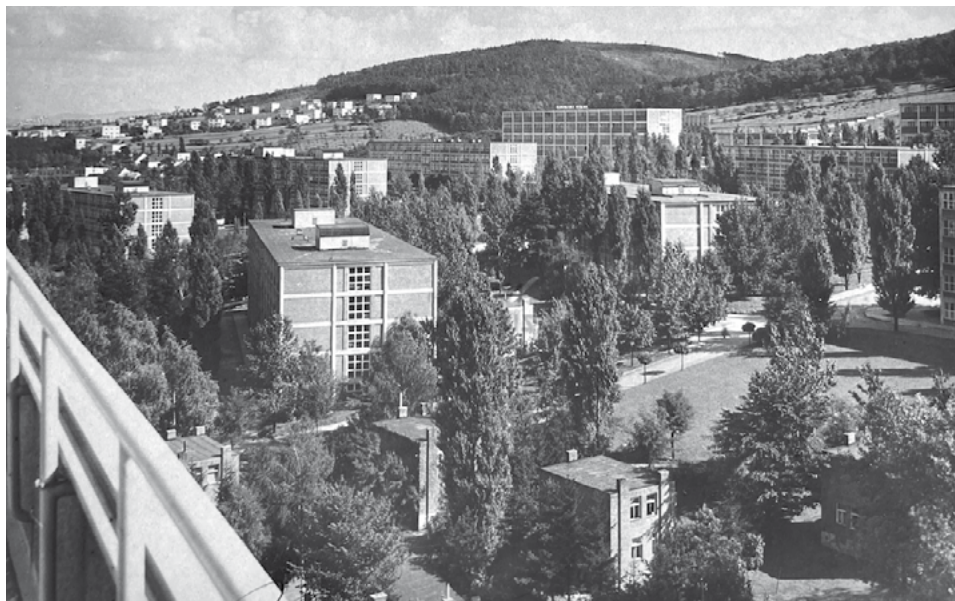


Obrázek č. 12 Interiér chlapeckých internátů

(Zdroj: SOKA Zlín, Sbírka fotografií Zlín, obálka č. 2338, poč. č. 1)



Obrázek č. 13 Pohled na internáty
(Zdroj: Fond Svit II, karton 3618, i. č. 8929)



Obrázek č. 14 Pohled na internáty a Společenský dům
(Zdroj: Svit VII, karton 3618, i. č. 8927)



SEZNAM OBRÁZKŮ

- Obrázek č. 1 Teoretická výuka
Obrázek č. 2 Odborná učebna
Obrázek č. 3 Chemická laboratoř
Obrázek č. 4 Maturitní zkoušky
Obrázek č. 5 Praktická výuka v dílně
Obrázek č. 6 Praktická výuka v terénu
Obrázek č. 7 Výuka strojírenství
Obrázek č. 8 Učňovské dílny po roce 1945
Obrázek č. 9 Praktická výuka na strojírenském oboru
Obrázek č. 10 Oslavy prvního máje
Obrázek č. 11 Pobyt v přírodě v letních měsících
Obrázek č. 12 Interiér chlapeckých internátů
Obrázek č. 13 Pohled na internáty
Obrázek č. 14 Pohled na internáty a Společenský dům

MEDAILON AUTORKY

Mgr. Tereza Kolumber, Ph.D., působí na Ústavu školní pedagogiky Fakulty humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. V roce 2018 vystudovala Pedagogickou fakultu Masarykovy univerzity, obor Lektorství německého jazyka. V roce 2020 dokončila obor Učitelství německého jazyka a literatury pro střední školy na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. V roce 2025 ukončila doktorské studium Pedagogických věd rovněž na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Tematicky se zaměřuje na dějiny pedagogiky (zejména baťovské školství) a na rozvoj kritického myšlení.

Kontakt: tkolumber@utb.cz
Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií
Štefánikova 5670, 760 01 Zlín

ANOTACE

Hlavním cílem monografie je prozkoumat, popsat a vysvětlit důvody vzniku Průmyslové školy Zlín a každodenní život učitelů, vychovatelů a žáků v období let 1937 až 1948. Pro výzkum byly zvoleny historiografické přístupy makrohistorie a mikrohistorie. V práci jsou využity archivní materiály ze Státního okresního archivu Zlín a z Národního archivu. Výzkum je doplněn studiem dobových právních předpisů a periodik jako Zlín, Nový Zlín a Tep nového Zlína. Výsledky přinášejí obraz každodenního života Průmyslové školy Zlín v turbulentní době 30. a 40. let 20. století.

Klíčová slova: baťovské školství, průmyslová škola, druhé světová válka, dějiny pedagogiky

ABSTRACT

The main aim of this monograph is to explore, describe, and explain the reasons behind the establishment of the Zlín Industrial School and the everyday life of its teachers, educators, and students during the years 1937 to 1948. The research employs historiographical approaches of macrohistory and microhistory. The study draws on archival materials from the State District Archive in Zlín and the National Archive. The research is complemented by an analysis of contemporary legal regulations and periodicals such as *Zlín*, *Nový Zlín*, and *Tep nového Zlína*. The results provide a picture of the everyday life of the Zlín Industrial School during the turbulent period of the 1930s and 1940s.

Keywords: Baťa schools, industrial school, Second World War, history of pedagogy



Univerzita Tomáše Bati
Fakulta humanitních studií

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ/EDICE PEDAGOGIKA

Název: Dny všední i nevšední: Každodennost Průmyslové školy v Baťově Zlíně

Autor: Mgr. Tereza Kolumber, Ph.D.

Oponentní posudky zpracovali: doc. PhDr. Dana Kasperová, Ph.D.
PhDr. Oto Polouček, Ph.D.

Vědecký redaktor za Nakladatelství Univerzity Tomáše Bati (edice Pedagogika):
doc. Mgr. Radim Šíp, Ph.D.

Fotografie na obálce: Zdroj: SOKA Zlín, Učňovské dílny po roce 1945,
Svit VII, karton 3495, i. č. 2251

Publikace prošla jazykovou korekturou.

Grafická úprava a sazba: Nakladatelství UTB, www.nakladatelstvi.utb.cz

Vydavatel: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Pořadí vydání: První

Rok vydání: 2026

Vydáno elektronicky

ISBN 978-80-7678-403-1 [tisková verze]

ISBN 978-80-7678-404-8 [elektronická verze]

Monografie „Dny všední i nevšední: Každodennost Průmyslové školy v Baťovském Zlíně“ představuje ucelenou studii o vzniku, vývoji a fungování jedné z nejvýznamnějších vzdělávacích institucí baťovského průmyslového komplexu v letech 1937–1948. Publikace sleduje důvody vzniku školy, její organizační strukturu a vztah ke koncernu Baťa, který školu zřídil a financoval.

Autorka se zaměřuje na každodenní život učitelů, vychovatelů a žáků v období končící první republiky, protektorátu i poválečné obnovy. Využívá přitom rozsáhlý archivní materiál ze Státního okresního archivu Zlín a z Národního archivu, doplněný studiem dobových právních předpisů a regionálního tisku.

Publikace přináší obraz školní reality v turbulentní době, kdy se teoretická výuka prolínala s praxí v továrních dílnách, a kdy se výchova mladé generace odehrávala pod vlivem měnících se politických režimů. Monografie tak přispívá k hlubšímu poznání dějin průmyslového a baťovského školství a k pochopení role vzdělávacích institucí v modernizačních a ideologických procesech turbulentního 20. století.